

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**NEV'İZÂDE ATÂYÎ'NİN SOHBETÜ'L-EBKÂR MESNEVİSİNDE
AHLÂKÎ ESASLAR**

Neslihan Ece MAZICIOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

NEV'İZÂDE ATÂYÎ'NİN SOHBETÜ'L-EBKÂR MESNEVÎSİNDE AHLÂKÎ ESASLAR

Neslihan Ece MAZICIOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Neslihan Ece MAZICIOĞLU tarafından hazırlanan "Nev'izâde Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkâr Mesnevisinde Ahlâkî Esaslar" başlıklı bu çalışma, 23/01/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Fatma S. KUTLAR OĞUZ (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Aslı AYTAÇ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

02/02/2023

Neslihan Ece MAZICIOĞLU

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Dr.Öğr. Üyesi, Fazile EREN KAYA** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Neslihan Ece MAZICIOĞLU

ÖZET

MAZICIOĞLU, Neslihan, Ece. *Nev'izâde Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkâr Mesnevisinde Ahlâkî Esaslar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.

Hayatın her alanıyla ilgili kuralları içeren ahlâk, felsefe ve edebiyatın en eski konularındandır. Ahlâkî öğeler barındıran eserler, sözlü edebiyatın başlangıcından bu yana var olmuştur. Divan edebiyatı, ahlâkî-öğretici eserler bakımından zengin bir geçmişe sahiptir. Divan edebiyatı geleneğinde, hem özellikle ahlâkî meseleler üzerine eğilen öğütlerden oluşan nasihat-nâme türündeki müstakil eserlere hem de başka türde eserlerin içlerine yerleştirilmiş nasihatlere rastlanmaktadır. Nev'izâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr* adlı eseri de dinî-tasavvufî ve ahlâkî konularda yazılmış öğretici bir mesnevidir.

Bu çalışmada; Nev'izâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr*'da işlediği ahlâkî esaslar incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, mesnevide işlenen konular, ilgili konu hakkında eserden seçilen beyitler çerçevesinde açıklanarak anlatılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Ahlâk, nasihat, öğüt, Nev'izâde Atâyî, mesnevi, ahlâkî esas

ABSTRACT

MAZICIOĞLU, Neslihan, Ece. *Moral Principles in Nev'izâde Atâyî's Sohbetü'l-Ebkâr Masnavi*, Master's Thesis, Ankara, 2023.

It is one of the oldest subjects of ethics, philosophy and literature, which includes rules related to all areas of life. Works containing moral elements have existed since the beginning of oral literature. Divan literature has a rich history in terms of moral-educational works. In the tradition of Divan literature, both stand-alone works in the type of "nasihat-nâme", which consist of advices that focus on moral issues, and advice embedded in other types of works are encountered. Nev'izade Atâyî's work named *Sohbetü'l-Ebkar* is an instructive masnavi written on religious-mystical and moral subjects.

In this study; The moral principles of Nev'izade Atâyî's in *Sohbetü'l-Ebkar* have been tried to be examined. In the study, the subjects covered in the masnavi are explained and explained within the framework of the couplets selected from the work about the related subject.

Keywords

Morality, advice, Nev'izade Atâyî, masnavi, moral principle

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	i
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: NEV'İZÂDE ATÂYÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ	6
1.1. HAYATI.....	6
1.2. SANATI.....	6
1.3. ESERLERİ	7
1.3.1. Divan	7
1.3.2. Hamse.....	7
1.3.2.1. Âlemnümâ (Sâkî-nâme).....	7
1.3.2.2. Nefhatü'l-ezhâr.....	7
1.3.2.3. Sohbetü'l-Ebkâr.....	7
1.3.2.4. Heft-Hân.....	7
1.3.2.5. Hilyetü'l-Efkâr	8
1.3.3. Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik.....	8
1.3.4. Hezliyyat	8
1.3.5. Siyer-i Veysî Zeyli.....	8
2. BÖLÜM: NEV'İZÂDE ATÂYÎ'NİN SOHBETÜ'L-EBKÂR MESNEVİSİNDE AHLÂKÎ ESASLAR.....	8
2.1. YARATICI.....	9

2.1.1. Yaratıcı'nın Rahmeti Ve Hikmeti	10
2.1.2. Yaratıcı'ya İsyandan Kaçınmak Gerektiği	11
2.2. KAZA VE KADERE İMAN
2.3. İSLÂM'IN ŞARTLARI VE İBADET	14
2.3.1. İslâm'ın Şartları.....	14
2.3.2. Abdest Ve Namaz.....	15
2.3.3. Hac Ve Zekât.....	17
2.3.3.1. Hac	17
2.3.3.2. Zekât.....	18
2.4. AŞK	19
2.4.1. İlahî Aşk Ve Tevhid.....	19
2.4.2. Meczâî Aşk	22
2.5. AKIL	23
2.6. CEHALETİN KÖTÜLÜĞÜ VE İLMİN YÜCELİĞİ	5
2.7. ÖLÜM	27
2.8. GÜNAH	29
2.8.1. Günahın Kaynağı Olarak Nefis.....	30
2.8.2. Kadın.....	31
2.8.3. Zina	35
2.8.4. Eşcinsellik.....	37
2.8.5. Hırsızlık	38
2.8.6. Günahkâr Kişiden Uzak Durma	40
2.9. DÜNYANIN GEÇİCİLİĞİ VE ALDATICILIĞI	41
2.10. İNSAN	44
2.10.1. İnsana Ait Olumlu Vasıflar.....	45

2.10.1.1. Tevazu	45
2.10.1.2. Çalışkanlık	46
2.10.1.3. Himmet, Gayret.....	48
2.10.1.4. Sabır, Tevekkül	49
2.10.1.5. Nezâket, Yumuşak Huy (Rıfk)	52
2.10.1.6. Cömertlik, Bağış	53
2.10.1.7. Kanaât	55
2.10.1.8. Doğruluk (Sıdk).....	56
2.10.1.9. Cesaret	57
2.10.1.10. Feraset.....	58
2.10.1.11. İhlas	60
2.10.1. İnsana Ait Olumsuz Vasıflar	61
2.10.1.1. Haset	62
2.10.1.2. Hırs	63
2.10.1.3. Kibir	64
2.10.1.4. Tembellik	65
2.10.1.5. Riyâ	65
2.10.1.6. Cimrilik.....	67
2.11. ŞİİR VE ŞAİRLİK	68
2.11.1. Şiire Ve Şairliğe Övgü.....	68
2.11.2. Şiirde Vezin, Kafiye Ve Redif	71
2.11.3. Tercüme Eserlerin Makbul Olmayışı	72
2.12. SOSYAL HAYAT	73
2.12.1. Şarap	73
2.12.2. Rüşvet ve Torpil.....	76

2.12.3. Evlat	78
2.12.4. Düşman	79
2.12.5. Dost	80
2.12.7. Edep, Ahlâk	81
2.12.8. Halka Yol Gösteren Kişiler	83
2.12.8.1. Gönül Ehli	83
2.12.8.2. Mürşit.....	84
2.12.8.3. Gönül Ehli	83
2.12.8.4. Gaza Ehli	85
2.12.8.5. Hilekâr Müftü.....	86
2.13. YAPILMASI ÖĞÜTLENEN DAVRANIŞLAR	87
2.13.1. Gönül Yapma.....	88
2.13.2. İbret Gözüyle Bakma	88
2.13.3. Orta Yolu Bulma, Dengede Olma	89
2.14. YAPILMAMASI ÖĞÜTLENEN DAVRANIŞLAR	90
2.14.1. Zamanı Boş Geçirme	90
2.14.2. Mala Zarar Verme.....	91
2.14.3. Fazla Ve Anlamsız Konuşma	92
2.14.4. Kötü Konuşma	92
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	102
EK 1: ORJİNALLİK RAPORU	109
EK 2: ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	111

ÖN SÖZ

Ahlâk, dünya tarihinin ilk dönemlerinden beri dikkat çekmiş bir kavramdır. Özellikle felsefenin ve dinlerin temel ilgi alanlarından biri olmuştur. Ahlâk konusuna duyulan bu merak, edebiyata da yansımıştır. Ahlâkî meseleler hakkında öğretici nitelik taşıyan eserler, sözlü kültür var olduğu günden bu yana üretilenlerdir. Türk edebiyatında da atasözleri, masallar, destanlar gibi sözlü ürünlerde dahi ahlâkî nitelikte öğütlere rastlanmaktadır. Ahlâkî-öğretici metinlerin sayısı İslamiyet ile birlikte daha da artmıştır. İslâmî kültür çevresinde şekillenen divan edebiyatı, bu tür eserler bakımından zengindir.

Bu çalışmada incelenen eser, Nev'izâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr* isimli öğretici mesnevisidir. Atâyî, bu eserinde dini-tasavvufi konulardan günlük yaşama pek çok mevzuun ahlâkî boyutlarını tartışmıştır. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Nev'izâde Atâyî, hayatı, sanatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilerek tanıtılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü, tezin ana konusu olan *Sohbetü'l-Ebkâr*'da işlenen ahlâki esaslara ayrılmıştır.

Mesnevîde yer verilen ahlâki esasların bir kısmı dini-tasavvufi konular hakkında uyulması beklenen kuralları içermektedir. Yaratıcı, kaza ve kadere iman, İslâm'ın şartları, ibadetler, aşk, dünyanın geçiciliği, günah, ölüm konuları bu çerçevede değerlendirilebilir. Bunun dışında akıl, ilim, insan, şiir gibi sosyal konulara eserde yer verilmiştir. Ayrıca rüşvet, evlat, düşman, edep gibi doğrudan sosyal hayat çerçevesine alınabilecek konular da eserde işlenmiştir. Çalışmada mesnevîde işlenen konular, eserden seçilen örnek beyitler etrafında açıklanmıştır. Çalışmada yapılan başlıklandırmada ve konular hakkında yapılan açıklamalarda metnin kendisi yönlendirici olmuştur. Metinde, din dışı konular kapsamına alınmaya müsait sosyal konular dâhil hemen her mesele İslâm dini etrafında şekillenerek yer bulduğundan çalışma hazırlanırken konular öncelikle İslâm kültüründe yer aldıkları biçimleriyle anlatılmıştır. Metinde her sohbe farklı bir konu atanmış olup bu konular sohbet başlıklarında belirtildiğinden söz konusu sınıflandırmadan çok uzaklaşarak başlıklandırma yapmak mümkün olmamıştır. Ancak tezin bölümleri, mesnevînin bölümleriyle doğrudan paralellik de göstermemektedir.

Zaman zaman yorucu ve sıkıcı, zaman zaman ilgi çekici ve heyecanlı olan tez yolculuğumda bilgisini, zamanını, ilgisini ve heyecanını benden esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Fazile EREN KAYA'ya yürekten teşekkür ederim. Ayrıca bana eski edebiyatın büyüleyici dünyasının kapılarını aralayan, beni eski edebiyatın güzelliği ile tanıştıran Prof. Dr. Fatma S. KUTLAR OĞUZ'a; klasik edebiyatın, klasik biçimde incelenme mecburiyetini zihnimden silerek ufkumu genişleten Prof.Dr. Özge ÖZTEKİN'e; ilgisi, nezaketi, bilgiyi sunmadaki sonsuz cömertliği ile kendimi bana her zaman değerli hissettiren Prof. Dr. Osman HORATA'ya teşekkürlerimi sunarım. Hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen, ben kendime inanmayı bıraktığımda bile bana inanmaya devam eden aileme de teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

AHLÂK KAVRAMI VE AHLÂKIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ahlâk, Arapça *hulk/huluk* sözcüğünün çoğul biçimidir. İslâm literatüründe insana ait iyi ve kötü özellikleri anlatmak için kullanılır (Çağrı, Ahlâk, 1989, s. 1-9). Batı'da bu anlamı –aralarında ufak farklar olsa da- *moral* ve *etik* kelimeleri karşılar (Yıldız, 2008-2010, s. 23-36). Ahlâk kavramının algılanışı toplumlara göre değişiklikler gösterir fakat ortaklıklar takip edilerek evrensel olarak ortalama bir ahlâk anlayışına ulaşmak mümkündür (Mahmutoğlu, 2009, s. 233). Ahlâk, daha ziyade değerlerden oluşur (Mahmutoğlu, 2009, s. 233). Hangi davranışların doğru, hangilerinin yanlış olduğu; neyin iyi neyin kötü olduğu gibi sorular ahlâkla ilgilidir. (Mahmutoğlu, 2009, s. 235). Ahlâk, yaşamın her alanıyla ilgili kurallar içerir (Yıldız, 2008-2010, s. 25) ve felsefenin ilgilendiği en eski konulardandır (Yıldız, 2008-2010, s. 24). Ahlâk felsefesinin izlerini Homeros'a kadar götürmek mümkündür ancak konu genel anlamda ilk kez Yunan Aydınlanması döneminde, Sokrates'te işlenmiştir (Akarsu, 1970, s. 15). MÖ 540-480 yılları arasında yaşadığı bilinen Heraklitos, ahlâk konusuyla doğrudan ilgilenmemiş olsa da insanın mutluluğunu kendi içinde düzeni sağlamasına bağlayarak mutluluk ile ahlâk arasında kurulacak ilişkinin yolunu açmıştır (Akarsu, 1970, s. 18). Demokritos (d.460), ahlâk hakkında düşünceler üretmekten öteye geçmezken daha sonra gelen Sofistler, erdem kavramını işlemişlerdir. Sofistlerin erdemi büyük bir öznellikte inceledikleri görülmektedir (Akarsu, 1970, s. 19-24). Sokrates (MÖ 469-399) ise çalışmalarını ahlâka yöneltmiştir (Akarsu, 1970, s. 25). Nesnel bir doğrunun varlığına inanmış; erdemli kişiyi iyi ve doğruyu bilen kişi olarak tanımlamıştır. Sokrates'e göre iyi, faydalı olandır. Sokrates, kötülüğün bilgisizlikten kaynaklandığına inanmıştır (Akarsu, 1970, s. 24-26). Stoa felsefesinin merkezinde de etik vardır. Stoacılar erdem in mutluluk olduğunu söylemiş, mutluluğun ise tabiata uygun davranmakla bulunacağını iddia etmişlerdir (Akarsu, 1970, s. 50). Platon, Sokrates'in ahlâkî görüşlerini genişletmiş (Akarsu, 1970, s. 76), etiğin temelini onun gibi iyiye dayandırmıştır. Platon, erdem in insanın içinde olduğunu, dolayısıyla öğretilen bir bilgi olmadığını savunmuştur (Akarsu, 1970, s. 81). Platon'a göre en yüksek erdem adalettir (Akarsu, 1970, s. 84). Aristoteles (MÖ 374-322) de, ahlâkı "insan için iyi olan" şeklinde tanımlamıştır (Akarsu, 1970, s. 91). İyi ise insan için mutlak amaç olabilcek nitelikte olandır (Akarsu, 1970, s. 93).

Semavî dinlere gelindiğinde, hepsinde var olan bazı ortak ahlâkî ilkelere rastlanmaktadır (Bulut, 2015, s. 65-81). Bunlar, doğruluk, adalet, iyilik, tevazu, nezaket, güzel konuşma gibi değerlerdir (Bulut, 2015, s. 65-81). İslâm dinine göre ahlâkî açıdan ideal insanda bulunması gereken özellikler, tevhit, adalet, bağışlayıcılık, tövbe, vefâ, tevazu, cömertlik, doğruluk, iffet, iyi niyet, sabır ve sevgidir (Bulut, 2015, s. 56-77). İslâmî ahlâk en başta Kur'ân-ı Kerîm'e ve hadislere dayanır. Dah sonra hangi kaynaklardan etkilenecek geliştiğini tam anlamıyla tespit etmek güç olsa da Yunan felsefesi hakkındaki eserlerin Arapçaya erken tarihlerde tercüme edildiği bilinmektedir (Mahmutoğlu, 2009, s. 225-249).

Gerçek anlamda ilk İslâm filozofunun Kindî olduğu kabul edilmektedir (Mahmutoğlu, 2009, s. 225-249). Daha sonra İhvân-ı Safâ topluluğu, Ebû Bekir er-Râzi, Fârâbî, Ebu'l Hasan el-Âmirî, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh, Gazzâli, Tûsî, Devvânî, Kâşifi gibi düşünürler; İslâm ahlâkının şekillenmesinde etkili olmuşlardır (Mahmutoğlu, 2009, s. 225-249; Aydın M. S., 1989, s. 10-14). İlk Türk İslâm filozofunun ise Kınalızâde Ali Efendi olduğu düşünülmektedir (Aydın M. S., 1989, s. 10-14). İslâm felsefesinde konular genellikle nefis, erdem ve iradeye dayanır (Aydın M. S., 1989, s. 10-14). İslâm ahlâkı, insanın nefsinin kontrol altına alınmasına; öfke ve şiddetten, zarar verici davranışlardan uzaklaşmaya yönelik; merhamet, doğruluk ve sevgiye dayalı bir profil çizmektedir (Çağrı, Ahlâk, 1989, s. 1-9).

NASİHAT KAVRAMI VE TÜRK EDEBİYATINDA NASİHAT

Nev'izâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr* adlı mesnevisi, genel itibarıyla ahlâkî konular işlenerek yazılmış, fazla sayıda nasihat içeren öğretici bir mesnevidir. *Nasihât*, iyilik içeren şeyleri önermek ve kötülük içeren şeyleri önlemek amacıyla yapılan sözlü uyarı; öğüt demektir (Cürcânî, 1997, s. 238). Türk edebiyatında, içinde nasihat bulunduran eserlere, en eski dönemlerden beri rastlanmaktadır. Türk edebiyatının ilk yazılı ürünlerinden Orhun Kitabeleri'ne dahi içeriği bakımından nasihat demek mümkündür (Durdu, 2008, s. 5). Anonim halk edebiyatına bakıldığında, masallar, efsaneler, menkıbeler gibi hemen her alanda nasihatlere yer verildiği görülmektedir. (Durdu, 2008, s. 10). Atasözlerinin de ilk amacı insanlara öğüt vermektir (Durdu, 2008, s. 8). Nasihat kültürü, İslâmiyet ile birlikte daha da önemli bir yere taşınmıştır. Tevbe Suresi'nde insanlara açıkça Allah ve Resûlü için öğüt vermelerinin söylenmesi (Tevbe Suresi 91/9),

İslâm âlimlerinin, nasihat etmenin gerekli durumlarda zorunlu olduğunu düşünmelerine yol açmıştır (Çağrı, Nasihat, 2006, s. 408-409). Türk-İslâm edebiyatı literatürünün ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig, nasihat açısından zengin içeriğe sahiptir (Durdu, 2008, s. 6). Âşık edebiyatında, bazı koşmalarda nasihatlere yer verilirken (Durdu, 2008, s. 11), yalnız öğüt vermek amacıyla yazılmış destanlar da mevcuttur (Durdu, 2008, s. 14). Tasavvufî Halk edebiyatında Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Şeyyat Hamza, Su'nullah Gaybî gibi dervişler, dinî nasihat içeren eserler kaleme almışlardır (Durdu, 2008, s. 15-18). Yunus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye'si*, Ahmed Fakih'in *Çarhnâme'si*, Anadolu'da yazılmış ilk nasihatnâmeler kabul edilmektedir (Pala, Nasihatnâme, 2006, s. 409-410). Divan edebiyatına gelindiğinde, özellikle müstakil nasihatnâmelerde Ferîdüddin Attâr'ın *Pendnâme'sinden* büyük ölçüde etkilenildiği anlaşılmaktadır (Durdu, 2008, s. 21). XIV. yüzyılda Hoca Mesud'un *Ferhengnâme-i Sa'dî'si*, Aydınî Mürîdî'nin *Pend-i Ricâl'i*, nasihatnâme türünde yazılmış eserlerdir (Pala, Nasihatnâme, 2006, s. 409-410). XV. yüzyılda Refîî'nin *Beşâretnâme*; Sinan Paşa'nın *Maârifnâme*; Gülşenî-i Saruhânî'nin *Dilgüşâ*; Germiyanlı Yetîmî'nin *İbretnâme* adlı eserlerine rastlanır (Pala, Nasihatnâme, 2006, s. 409-410). Şeyh Eşref'in çocukların terbiyesi hakkında yazdığı *Nasihatnâme'si* ve Dede Ömer Rüşenî'nin terci-i bend biçimindeki nasihatnâmesi de bu yüzyıla ait eserlerdir (Pala, Nasihatnâme, 2006, s. 409-410). XVI. yüzyıl, edebiyatın her alanında olduğu gibi nasihatnâmeler bakımından da zengin bir dönemdir. XVI. yüzyılda bu türde yazılmış önemli eserler şöyle sıralanabilir: Adı bilinmeyen bir şair'in *Nasihat-i Günahkâr'ı*; Derviş Şemseddin, *Dehmur*; Şah İsmâil, *Nasihatnâme*; Karamanlı Şeyh Cemâlî, *Nesâyihu's-sûfiyye fi'l-mevâzi'd-dîniyye*; İbrâhim Gülşenî nasihatnâmesi; Geyveli Güvâhî, *Pendnâme*; Hızrî, *Âb-ı Hayât*; Muhyî, *Manzûme-i Tıbb*; Askerî, *Pendnâme*; Zaîfî Pîr Mehmed, *Bâğ-ı Behişt*, *Bostân-ı Nesâyih*; Bihiştî Ramazan Efendi, *Heşt Bihişt*; Cemâlî, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*; Şemseddin Sivâsî, *Mir'âtü'l-ahlâk ve mirkâtü'l-eşvâk*, *Gülşen-âbâd*, *Nasihatnâme*; Emîrî, *Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-ebrâr*, *Muhtârü'l-ahyâr*, Âlî Mustafa Efendi, *Nushatü's-selâtin* (Pala, Nasihatnâme, 2006, s. 409-410). XVII. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı'da duraklama döneminin yaşanmaya başlamasının da etkisiyle, nasihatnâmelerde dinî-tasavvufî, ahlâkî konuların yanı sıra devlet düzeni ve yönetimdeki bozulmalar gibi meselelerin ağırlık kazandığı görülür (Pala, Nasihatnâme, 2006, s. 409-410). Dönemin en ünlü nasihatnâmesi, Nâbî'nin *Hayriyye'sidir*. Aynı yüzyılda kaleme alınmış diğer bazı nasihatnâmeler, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ'si*; Seyyid Mehmed Emrullah Emîrî'nin *Nasihatnâme-i Emîrî'si*, Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye'si*; Naîmüddin Tımışvarî'nin *Silk-i Cevâhir*'idir. Müstakil nasihatnâmelerin yanı sıra öğütlere, bazen beyitlerde bazen bütün bir kasidede olmak

üzere divanlarda yer verilmiştir. Örneğin Necâtî, beyitlerinde nasihate en fazla yer veren şairlerdendir (Durdu, 2008, s. 24). Nasihatnâmelerde ibadetler, âhîret, kaza-kader inancı, ihlas gibi dinî-tasavvufî konular; kişide bulunması ve bulunmaması gereken özellikler vb. genel ahlâkî konular; konuşma âdâbı, evlilik, çocuk eğitimi, dostluk, ticaret, rüşvet vb. sosyal hayata dair konular gibi çok çeşitli alanlarda öğütlerle karşılaşmak mümkündür (Kaplan, 2001, s. 133-185). Nasihatnâmelerin genelinde üzerinde en çok durulan meselelerin ise ahlâkî meseleler olduğu söylenebilir (Durdu, 2008, s. 21).

SOHBETÜ'L-EBKÂR'IN YAZILDIĞI DÖNEM: XVII. YÜZYIL

XVII. yüzyıl, her anlamda zirvenin yaşandığı bir önceki asırdan sonra, Osmanlı'da duraklama devrinin başladığı yüzyıldır (İsen; Horata, 2016, s. 136). Rüşvet, torpil, görevden alma gibi uygulamaların yaşanma sıklığı artmaya başlamış (İsen; Horata, 2016, s. 137), ekonomik alanda görülen sıkıntılar da olumsuz gidişi hızlandırmıştır. Ancak devletteki bu sorunlar henüz toplumun geneline yansımış değildir (İsen; Horata, 2016, s. 136). Edebiyata bakıldığında ise, burada duraklamanın aksine gelişmenin devam ettiği görülmektedir. Bunda divan edebiyatının uzun zamandır yerleşmiş bir kültüre sahip olması ve sınırları belirli bir çerçeveye oturması etkilidir. Zira her devir ve kültürde tarihsel olayların edebiyata yansımaları için bir süre gerekli iken divan edebiyatının yapısı gereği bu sürenin daha da uzayacağını tahmin etmek güç değildir (İsen; Horata, 2016, s. 137). Yine de edebiyatın bu dönemde iyice içine kapanması, tasavvufî konulara kaçışta artma, hiciv ve hezel alanında yazılan eserlerde çoğalma ve bu eserlerde kullanılan dilde sivrilme gibi değişiklikler gözlemlendiğinde, edebiyatın, dönemin şartlarından yavaş ve dolaylı da olsa etkilendiği söylenebilir (İsen; Horata, 2016, s. 137-138). XVI. yüzyılda Bâkî ile zirvede olan İstanbul Türkçesine dayalı klasik üslup, XVII. yüzyılda parlaklığı, renkliliği ve zenginliğiyle devam etmektedir. Bu üslûbun XVII. asırdaki en önemli temsilcisi Şeyhülislâm Yahya'dır (İsen; Horata, 2016, s. 139). Şeyhülislâm Yahya'nın yanında özellikle gazelde Şeyhülislâm Bahayî Efendi ve Vecdî; ayrıca Atayî ve Sâbit üslubun diğer temsilcilerindedir. Özellikle Atayî ve Sâbit'te yerli ve mahallî bir üslup hâkimdir (İsen; Horata, 2016, s. 139-140). Mantıkî, Bahtî (I.Ahmed), Farisî (II.Osman), Tıflî, Güftî, Mehmed Riyazi Efendi, asrın diğer bazı şairleridir (İsen; Horata, 2016, s. 140). Dönemin en önemli edebî, gelişmelerinden biri Sebki Hindî akımıdır. Fars edebiyatında Örfî-i Şirazî, Nazirî, Figanî, Talib-i Amulî, Şevket-i Buharî

önderliğinde gelişen akımın Türk edebiyatındaki en önemli temsilcileri XVII. yüzyıl şairlerinden Nailî, Neşatî ve İsmetî'dir (İsen; Horata, 2016, s. 140-142). Sebki Hindî'de hayal ve mânâ derinliği öncelikli olarak bir taraftan estetik üslup gözetilmiştir. Şiire ızdırabın hâkim olması, önceden kullanılmamış yeni mazmunların üretilmesi ve mübalağaya fazlaca yer verilmesi, bu akımın etkisiyle yazılmış eserlerin anlaşılmasını güçleştirmiştir (İsen; Horata, 2016, s. 141). Bu dönem, Türk edebiyatının en büyük kaside ustası Nefî'yi yetiştirmiştir. Ayrıca Neşatî, Sabuhî, Ahmed Dede, Cevrî, Mezakî gibi çok sayıda Mevlevî şair de bu devirde eserler vermiştir (İsen; Horata, 2016, s. 143). Asrın ikinci yarısında dilinin sadeliği ve gücüyle dikkat çeken Nabî göze çarpmaktadır. Ayrıca özellikle Nev'izâde Atâyî ile mesnevi alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir (İsen; Horata, 2016, s. 144). Mustafa Nedim, Güftî, Sâbit, Vuslatî'nin kaleme aldığı zafer-nâmeler; Faizî'nin *Leylâ ve Mecnûn'u* gibi aşk-macera mesnevileri de bu yüzyıla ait ürünlerdir (İsen; Horata, 2016, s. 145). Bu dönemde saki-nâmelerin sayısında da artış görülmektedir. Kafzâde Faizî, Azmi'zâde Haletî, Selanikli Es'ad, Rüşdî saki-nâme örneği veren şairler arasındadır (İsen; Horata, 2016, s. 146). Ayrıca Neşatî tarafından Edirne; Tâbi tarafından İstanbul ve Hacı Derviş tarafından Mostar için kaleme alınmış şehrengizlere rastlanmaktadır (İsen; Horata, 2016, s. 146). Mensur eserler söz konusu olduğunda, dilin bu dönemde daha Türkçe olduğunu söylemek mümkündür ve seci, devrin nesrinin öne çıkan özelliklerindedir, denilebilir (İsen; Horata, 2016, s. 146-147). Veysî ve Nergisî, süslü nesirde devrin en tanınmış isimleridir (İsen; Horata, 2016, s. 148). Aynı dönemde tarih türünde başarılı örnekler görülmektedir. Hasan Beyzâde'nin *Târih-i Âl-i Osman*'ı, türün önemli bir örneğidir (İsen; Horata, 2016, s. 148). Koçi Bey, risalesinde devletin gerileme sebeplerinden bahsederken Kâtip Çelebi bilimsel üslubu ile tarih alanında değerli pek çok eser vermiştir (İsen; Horata, 2016, s. 148-149). Seyahat-nâme türünün en büyük temsilcisi Evliyâ Çelebi de zengin bilgi deryası ile oluşturduğu eserini Türk edebiyatına sunmuştur (İsen; Horata, 2016, s. 149). Özellikle Mevlânâ'nın *Mesnevî'sine* yazılmış şerhler; Riyazî, Sadıkî, Faizî, Yümnî, Rıza, Güftî gibi isimler tarafından verilen tezkire örnekleri; biyografik eserler, şehir tarihleri, nesir alanındaki önemli bazı gelişmelerdir (İsen; Horata, 2016, s. 150-151). Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn an esâmii'l-kütûb ve'l-fünûn* adlı eseri bibliyografya alanında XVII. yüzyıl edebiyatının en kıymetli eserlerindedir (İsen; Horata, 2016, s. 151). Tüm bunlara bakılarak denebilir ki, XVII. yüzyıl, Türk edebiyatının en parlak dönemlerinden biridir.

1. BÖLÜM:

NEV'İZÂDE ATÂYÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Nev'izâde Atâyî'nin 1583 yılında İstanbul'da doğduğu bilinmektedir (İpekten, 1991, s. 40-42). III. Mehmed devri kazaskerlerinden şair ve âlim Nev'i Yahya Efendi'nin oğludur (İpekten, 1991, s. 40-42). Babasından ve Kafzâde Feyzullah Efendi'den dersler okumuş (İpekten, 1991, s. 40-42), kuvvetli bir medrese eğitiminden geçmiştir (Banarlı, 1983, s. 974-975). 1601'de Ahizâde Abdühalim Efendi'den aldığı derslerle mülazım olmuştur (İpekten, 1991, s. 40-42). 1605'te Canbaziye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş; 1608'de Lofça kadılığına gönderilmiştir (İpekten, 1991, s. 40-42). Bir süre sonra görevden alınmış, ardından Babaeski, Varna, Rusçuk, Silistre kadılıklarında bulunmuştur (İpekten, 1991, s. 40-42). 1620'de Tekirdağ, sonra Hezargrad adılığına tayin olmuştur (İpekten, 1991, s. 40-42). Buradan da azledildikten sonra Tırhala, Manastır ve yeniden Tırhala kadılığı yapmıştır (İpekten, 1991, s. 40-42). 1632'de Üsküp kadısı olup 1635'te azledildikten sonra İstanbul'a dönmüş ve bir süre sonra İstanbul'da vefat etmiştir (İpekten, 1991, s. 40-42). Hayatı hakkında bilinen başka bir gerçek, tasavvuf yoluna girerek Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müridlerinden olduğudur (İpekten, 1991, s. 40-42). Kaynaklarda nükteli, güzel konuşan, alaycı biri olduğu yazılıdır (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.2. SANATI

Nev'izâde Atâyî, XVII. yüzyıl mesnevi edebiyatının en meşhur temsilcilerindendir ve Türk edebiyatının en önemli hamselerinden birinin sahibidir (Banarlı, 1983, s. 974-975). Özellikle mesnevilerinde yenilik ve yerlilik dikkat çekmektedir (Banarlı, 1983, s. 974-975). Mesnevilerinde mahallî hayat, halkın yaşayışı, İstanbul'un güzellikleri, gerçek tarihî olaylar gibi konuları işlemiştir (İpekten, 1991, s. 40-42). Nev'izâde Atâyî daha ziyade mesnevi şairi olarak bilinir. Hamsesinin tamamı Topkapı Sarayı Müzesi ile İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye kütüphanelerinde bulunmaktadır (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3. ESERLERİ

1.3.1. Dîvân

Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye ithaf ettiği divanında yer alan şiirlerinde ağır, külfetli bir dil kullanmıştır. Divanı, döneminde ilgi görmüş olsa bile (Banarlı, 1983, s. 974-975), Atâyî, divanıyla tanınan bir şair olmamıştır (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3.2. Hamse

1.3.2.1. Âlemnümâ (Sâkî-nâme)

1617 yılına ait bu mesnevide Boğaziçi ve hisarların güzelliğinden söz edilmiştir. Mesnevinin asıl konusu, içki meclisine ait sâkî, şarap, kadeh, mum, şarkıcı gibi unsurlardır (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3.2.2. Nefhatü'l-ezhâr

Bu mesnevi, 1625 yılında, Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazîre olarak yazılmıştır. Yirmi fasıldan oluşan eser, dinî-ahlâkî öğretici niteliktedir. Eserde küçük hikâyelere de yer verilmiştir (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3.2.3. Sohbetü'l-Ebkâr

1626'da Abdurrahman-ı Câmî'nin *Subhatü'l-Ebrâr*'ının etkisiyle yazılmış eser ibadet, tevazu, fazilet gibi konuların işlendiği otuz dokuz sohbetten ve Nasreddin Hoca fıkralarının yer aldığı bir sohbetten oluşur (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3.2.4. Heft-Hân

1627 yılına ait bu eser, Nizâmî'nin *Heft Peyker*'i örnek alınarak yazılmıştır. Eserde, İstanbul'da bir periye karşı sevdalanan bir âşığa, kendisi gibi âşık yedi arkadaşı, sırasıyla yedi hikâye anlatır. Hikâyeler Şam, Edirne, Çin ü Mâçin, Gazne, Bağdat, Rey, Belh ve İstanbul'da geçmektedir (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3.2.5. Hilyetü'l-Efkâr

Mesnevinin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Agâh Sırrı Levend'in düşüncesi, eserin Hüsrev ü Şîrîn konusunda yazılmış olduğu yönündedir (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3.3. Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik

1634 yılına ait mensur eser, Taşköprizâde'nin eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye adlı eserinin Türkçe zeylidir. Eser, 1558-1634 yılları arasında yetmişmiş şeyh, âlim ve şairler hakkında bilgiler vermektedir (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3.4. Hezliyyat

Devrindeki bazı kişiler hakkında yazılmış, yaklaşık yüz beyitten oluşan bir eserdir (İpekten, 1991, s. 40-42).

1.3.5. Siyer-i Veysî Zeyli

Veysî'nin Siyer'ine yazılmış zeyl olup yarım kalmış bir eserdir (İpekten, 1991, s. 40-42).

Şairin ayrıca sekiz mektuptan oluşan bir *Münşeât'ı* ve *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi'l-kavli li-men* adlı Arapça bir fıkıh kitabı vardır (İpekten, 1991, s. 40-42).

2. BÖLÜM

NEV'İZÂDE ATÂYÎ'NİN SOHBETÜ'L-EBKÂR MESNEVİSİNDE AHLÂKÎ ESASLAR

2.1. YARATICI

İslâm inancına göre tüm kâinatı yaratan, her şeyi bilen, ezelf ve ebedî olan tek bir tanrı vardır. Yaraticının en kapsamlı ve en özel adı Allah'tır. Allah'ın zâtını niteleyen başka

isimler de vardır. Bu isimlerin tamamına “Esmâ-ı Hüsnâ” adı verilmiştir. “Esmâ-ı Hüsnâ”, “güzel, en güzel” anlamlarına gelen “hüsnâ” ile “isimler” demek olan “esmâ” sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur [Sâmi, 1901 (2017), s.95; s.431]. Bu tamlama Allah’ı temsil eden isimleri ifade eder. Allah’ı anlatmak için kullanılan isim ve sıfatların sayısı çok daha fazla olsa da Esmâ-ı Hüsnâ çoğunlukla, en fazla kullanılan ve herkesçe kabul edilen doksan dokuz ismi içerir (Topaloğlu, 1995: 404-418).

Nev’î-zâde Atâyî, eserinde Esmâ-ı Hüsnâ’dan direkt olarak söz etmez fakat Allah’a atfedilen rahmet, ihsan, yardım ve bağışlama niteliklerinden sıkça bahseder. Allah’ın rahmetini, ihsanını, yardımını ve bağışlamasını anlatan isimler şöyle sıralanabilir: *afûv* “hiçbir sorumluluk kalmayacak şekilde günahları affeden”; *ber* “iyilik eden, vaadini yerine getiren”; *gaffâr* ve *gâfur* “affeden, günahları bağışlayan”; *halîm* “acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen”; *muğnî* “zenginlik verip tatmin eden”; *raûf* “şefkâtli”; *tevvâb* “kullarını tövbeye yönelten ve tövbelerini bağışlayan”, *vehhâb* “karşılık beklemeden bol bol veren”; *rahîm* ve *rahmân* da yine “bağışlayan, esirgeyen” anlamlarına gelir (Topaloğlu, 1995, s. 404-418). Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın ihsanını, lütfunu, rahmetini ve bağışlayıcılığını vurgulayan ayetlerden bazıları şöyledir: “Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır” (Bakara Suresi 37/2), “Rahmetini dilediğine ayırır. Allah üstün lütuf sahibidir” (Âl-i İmran Suresi, 74/3), “(Musa da) Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine kabul et. Zira sen merhametlilerin en merhametlisisin, dedi” (A’raf Suresi 151/7), “Ya Allah’ın size bol lütfu ve merhameti bulunmasaydı ve Allah, tevbeleri kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı (haliniz nice olurdu)!” (Nûr Suresi 10/24), “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (Zümer Suresi 53/39).

Sohbetü’l-Ebkâr mesnevisinde, Allah’ın isimlerinden rahmet, bağışlayıcılık, ihsan, hikmet ve adalet üzerinde durulmuştur. Şair, eserinin ibadetler, ilahî aşk, ölüm gibi bölümlerinde ve başka pek çok yerde Yaratıcı konusuna değinmiş olsa da, bu çalışmada Yaratıcı başlığının altına alınan beyitler doğrudan O’nunla ilgili olanlardır. Bu beyitlerde Atâyî, Yaratıcı’nın rahmeti, bağışlayıcılığı, ihsanı, hikmeti ve adaletinden bahsetmiş; okuyucusuna Allah’a isyandan kaçınmasını öğütlemiştir. Atâyî’nin doğrudan Allah’ın hikmeti ile ilgili söylediği tek beyit kaydedildiğinden çalışmada Yaratıcı’nın hikmeti konusu, Yaratıcı’nın rahmeti başlığıyla birleştirilmiş; sözü edilen tek beyit de bu başlığın altına alınmıştır. Yaratıcı konusu hakkındaki diğer başlık, Allah’a isyan etmeme öğüdünü içerir ve bu konuda da üç beyit tespit edilmiştir.

2.1.1. Yaratıcı'nın Rahmeti Ve Hikmeti

Allah'ın kulunun ihtiyacından haberinin olacağı ve bu ihtiyacı gidereceği inancı *Sohbetü'l-Ebkâr*'da aşağıdaki beyitte gösterilmiştir:

Çünkü halin ola Hakk'a ma'lûm

Bî-tehallûf gele rızk-ı maksûm (s.25, b.162)

“Senin hâlin Allah tarafından bilindiğinden, sana ayrılan rızk değişmeden gelir.”

Rahmân adı Kur'ân-ı Kerîm'de elli yedi defa zikredilmiştir. *Rahîm* yüz on beş yerde geçerken bunların yetmiş ikisi *Gafûr* ismiyle bir aradadır (Aynur, 2018, s. 69-94). Her ne kadar *Rahmân* ve *Rahîm* isimleri neredeyse aynı anlamlara gelse de *Rahmân*, *Rahîm*'e göre daha kapsayıcı olup Allah'ın yarattığı herkese karşı ihsanını ifade eder. *Rahîm* ise Allah'ın mü'minlere olan rahmeti demektir (Arpaguş, 2005, s. 41-62). Bu ikisi arasındaki anlam farkı *Sohbetü'l-Ebkâr*'da şu beyitle anlatılmıştır:

Gerçi 'âsîlere de rahmet idi

Mü'mine rahmeti bî-minnet idi (s.47, b.561)

“Allah kendisine isyan edenlere dahi rahmet gösterir ama mü'minlere rahmeti minnetsizdir.”

Eserde Allah'ın rahmeti, bağış ve ihsanı pek çok beyitte ifade edilse de yukarıda gösterilen iki beyit doğrudan bu konuyu işlemektedir. Bu iki beyitte Allah'ın kullarının ve kullarının ihtiyaçlarının farkında olacağı; Allah'ın yarattığı tüm kullar için ihsanda bulunacağı fakat mü'minler için ihsanın derecesinin daha yüksek olacağı konularına değinilmiştir.

Hikmet, h-k-m kökünden türetilmiş bir isimdir; *bilgelik*, *sebep* anlamlarına gelir [(Sâmi, 1901 (2017), s.436]. Kelâm ilmine göre hikmet *kusursuzluk*, *eksiksizlik* demektir ve Allah'a atfedilir (Özervarlı, 1998, s. 511-514). Hikmet, mezheplere göre bazı ufak farklarla anlaşılabilir ve kabul edilmiş olsa da çoğunlukla Allah'ın ilminde ve eylemlerindeki mükemmellik olarak iki boyutlu algılanmıştır (Özervarlı, 1998, s. 511-514). Hikmet, “her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen” anlamına geldiğinden ilahî eylemlerde abes veya zulme yer yoktur. Dolayısıyla insanlar tarafından belirli bir zaman diliminde belirli bir bölümü ancak görülebilen kimi ilahî eylemler adaletsiz olarak algılanabilse de Allah'ın tüm eylemleri hayırlı ve âdildir. İlahî adalet kavramı da bu nedenle Allah'ın hikmeti ile

bağlantılıdır (Cansız, 2014, s. 9-10). *Sohbetü'l-Ebkâr*'da Allah'ın hikmetine aşağıdaki beyitte değinilmiştir:

Eyleme hikmet-i Hakkı ilgâ

Seni bî-hûde mi halk itdi Hudâ (s.62, b.818)

“(Mademki) O seni boşuna yaratmadı, (öyleyse) Hakk'ın hikmetini (kendi üzerinden) kaldırma.”

Atâyî, Yararı'nın hikmetini insanın kendi üzerinden kaldırmaması için nasihat etmiş ve Tanrı'nın insanı boşuna yaratmadığını hatırlatmıştır.

2.1.2. Yararı'ya İsyandan Kaçınmak Gerektiği

Allah'a isnâd edilen isimler arasında O'nun rahmetini ifade edenler çoğunluktadır çünkü Allah'tan insanlara ulaşan ilk şey rahmettir. Fakat Allah, kötü davranışların, yapılmasını yasakladığı eylemlerin cezalandırılacağını da bildirir. Bu cezalandırma, Allah'ın gazabı ifade eden isimleri ile ilişkilendirilir (Arpaguş, 2005, s. 41-62). Gazap, “öfke, kızgınlık, hiddet” anlamlarına gelir [(Sâmi, 1901 (2017), s.751]. Ancak Allah'ın gazabı hiçbir zaman hak amacının sınırını aşmaz ve adaletten ayrılmaz (Gündüz, 2005, s. 80-92).

İsyân, Allah'ın gazabının ortaya çıkmasının sebeplerinden biridir. Atâyî, mesnevisinde, insanları Allah'a isyân edenlerin başında gelen Şeytan'a uymamak konusunda uyarırken Allah'a isyandan kaçınmayı öğütlemiştir.

Var-ısa 'aklın eğer ey nâdân

Eyleme Hazret-i Hakk'a 'isyân (s.47, b.560)

“Ey cahil! Eğer aklın varsa, Hazret-i Hakk'a isyân etme!”

Olma gel tâbi'-i şeytân-ı racîm

Ki ider âdemi ol vakf-ı cahîm

Anla bu sırrı da 'isyân itme

Âdem ol yok yire tuğyân itme (s.48, b.567-568)

“Gel, taşlanmış Şeytan'a tâbi olma çünkü O, insanı cehenneme götürür. İnsan ol, yok yere haddini aşma; bu sırrı anla ki isyân etmeyesin.”

Bu çalışmada Yaratıcı başlığına alınan beyitlerden dört tanesi, mesnevinin ibadetlerden, bilhassa namazdan bahsedilen “Sohbet-i Düvvüm: Tâ’ât ü ‘İbâdât-i Lâzime-i ‘Ubûdiyyet Olup Husûsan Salât ‘İmâdü’d-Dîn Oldugun Beyânında Tezyîn Olinmışdır” başlıklı bölümünden; biri çalışkanlığın öğütlendiği “Sohbet-i Şeşüm: İsbât-ı Fazîlet-i Sa’y ve Zemm-i Betâlet İçindir” bölümünden alınmıştır. Allah’ın hikmeti, pek çok kaynakta Allah’ın adaleti ile aynı anlamda kullanıldığından “Yaratıcı’nın Hikmeti” bölümüne ayrıca “Yaratıcı’nın Adaleti” başlığı eklenmemiştir. Yaratıcı ile ilgili olan bölümde beş beyit yer almaktadır. Bunların ikisi “Yaratıcı’nın Rahmeti ve Hikmeti”, üçü “Yaratıcı’ya İsyandan Kaçınmak Gerektiği” başlığının altındadır. Atâyî, nasihatnâme üslubu ile yazdığı mesnevisinde, Yaratıcı’nın rahmeti, hikmeti ve adaletinden söz ederken, okuyucuya O’na isyandan kaçınmayı öğütlemiş ve bu öğüdü verirken söylediklerinin akılla idrakinin mümkün olduğuna dikkat çekerek “Akıl varsa Allah’a isyan etme” demiştir.

2.2. KAZA VE KADERE İMAN

İman kelimesi, Arapça “emn” kökünden türemiştir. *Emn*, “güven içinde olmak, korkusuz olmak” anlamına gelir. Dinlerin temelinde inanç bulunur, İslâm’ın temelinde de iman vardır. Bu nedenle kelam ilminde en fazla yer eden konulardan biri imandır (Sinanoğlu, 2000, s. 212-214). İslâm’a göre imanın altı esası vardır. Bunlar Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere imandır (Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, 2015, s.58). Bu başlıkta, Nev’î-zâde Atâyî’nin *Sohbetü’l-Ebkâr* mesnevisinde yer verdiği kadere ve kaderle ilişkili olan kazaya iman konusu ele alınacaktır.

Mâtürîdî’ye göre kaderin iki tanımı vardır. Bunlardan birincisi bir şeyin sınırını, hacmini belirlemektir. Kaderin bir diğer anlamı, her şeyin meydana geleceği zamanı bilmek, bunun sonucundaki ödül ve cezayı belirlemektir (Mâtürîdî, 2005-2006). Kur’ân- Kerîm’de Hicr Suresi’nde kaderle ilgili ayet, kaderin bu anlamını açıklar: “Hiçbir millet, ecelinin önüne geçemez, ve onu geciktiremez” (Hicr Suresi 5/15). Kazâ, olay ve nedenlerin, kadere göre var edilmesi, meydana getirilmesidir. Eş’arî kelimcileri Mâtürîdîlerin kazâ tanımını kader olarak; kader dediklerini ise kaza olarak adlandırmışlardır (Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, 2015, s.58).

Sohbetü’l-Ebkâr’da kazâ ve kader konusu, insanın yaşayacağı her şeyin önceden belli olduğu ve bunun değiştirilemeyeceği anlayışına göre yer bulmuştur. Nev’î-zâde Atâyî, ayrıca insana, başına gelenlerin Allah’tan geldiğini bilmesini öğütler. Bunu bilmenin insanı kederden kurtaracağını söyler. Mesnevide kaza ve kadere iman konusu hakkında otuz altı beyit tespit edilmiştir. Beyitlerin tamamı yukarıda sözü edilen iki mesele

hakkında olduğundan buraya bu iki husus için örnek olarak ikişer beyit alınması yeterli görülmüştür:

Çün kaza tîri ata kavs-ı kader

Ne basîret meded eyler ne basar (s.167, b.2958)

“Kader yayı kaza okunu attığında ne basiretten ne seziden fayda gelir.”

Başı bin kerre urursan taşa

Ne yazılsa gelecekdir başa (s.168, b.2977)

“Başını bin kere taşa da vursan ne yazıldıysa başına o gelecektir.”

Kim ki Hak'dan bile her ahvâli

Kalbini eyleye gamdan hâlî (s.168, b.2968)

“Her halin Allah'tan olduğunu bilen kişi, kalbini gamdan arındırır.”

Ürküdür mi seni seng ü nâvek

Nereden geldiğin idrâk idicek (s.168, b.2970)

“Nereden geldiğini bilersen (gelen) taş ve ok seni ürkütür mü?”

Kaza ve kadere iman, Allah'ın her şeyin nasıl, ne zaman ve ne şekilde meydana geleceğini bildiğine; bunların sonucundaki ödül ve cezanın belirleyicisi olduğuna iman etmektir. Bu konu Kur'ân'da kendisine yer bulduğu gibi, kelimelerin de temel konularından biri olmuştur. Zira kaza ve kadere iman hem İslâm'ın esaslarından biri hem de ilahî irade ile kul iradesi arasındaki ilişkinin temelidir. Bu konu ayrıca Nev'î-zâde Atâyî'nin de eserinde geniş yer verdiği konulardan biridir. Atâyî, kaza ve kadere imanı, insan için belirlenen yazgının değişmeyeceği üzerinde durarak işlemiş ve insanlara başlarına gelen her olayın Allah tarafından geldiğini unutmamalarını öğütlemiştir. Nev'î-zâde Atâyî ayrıca bu inancın, insanı gamdan ve endişeden kurtaracağını da belirtmiştir. Mesnevîde konu ile ilgili otuz altı beyit vardır. Çalışmanın bu bölümüne, kaderin insanın iradesiyle değişmeyeceği ve insanın başına gelenlerin Hak'tan olduğunu bilmesi öğüdü olmak üzere iki ayrı husustan bahseden ikişer beyit alınmıştır. Atâyî her ne kadar kaderin değiştirilemeyeceği konusuna defalarca vurgu yapmış olsa da bunu bütüncül bir kadercilik yorumuyla ele almamış; insanlara çok kez çalışmaları, gayret etmeleri ve çaba göstermeleri konularında nasihat etmiştir. Bu konular ilgili başlıklarda ele alınacaktır.

2.3. İSLÂM'IN ŞARTLARI VE İBADET

2.3.1. İslâm'ın Şartları

İmanın esasları gibi İslâm'ın şartları konusu da İslâm hakkındaki temel bilgilerdendir. İslâm âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'den ve İslâm'ın beş temel üzerine kurulu olduğunu söyleyen hadislerden hareketle İslâm'ın beş şartı olduğu konusunda birleşmişlerdir. Bunlar: Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek; namaz kılmak; zekât vermek; Ramazan ayında oruç tutmak ve hacca gitmektir (Çubukçu, 1971, s. 33).

Konu hakkında kaydedilen bazı hadisler şöyledir: "Bu işin başı, senin Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun ortağının bulunmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şehâdet etmendir. Bu işin direği namaz kılmak ve zekât vermektir. Bu işin zirvesi de Allah yolunda cihaddir..." [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.1, s.494], "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak" [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.1, s.491] "...İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmen; namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Kâbe'yi hacetmendir" [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.1, s.495].

Sohbetü'l-Ebkâr'da abdest-namaz, hac ve zekât konularına dair beyitler bulunmaktadır. Atâyî, İslâm'ın esaslarının neler olduğunu vurguladığı beyitlere de ayrıca yer vermiştir:

Kasr-ı İslâm kim oldı vâlâ
Oldı beş nesnenin üstine binâ

İki rükn ana şahâdetle salât
Üçü savm-ı ramazân, hacc ü zekât

Senevîdir ikisi çün gül-i ter

İkisi ruh gibi 'ömre sürer (s.45, b.523-525)

"Yüce İslâm köşkü beş nesnenin üstüne inşa olmuştur. (Bunlardan) iki sütun şehadet ve namaz; diğer üçü Ramazan orucu, hac ve zekâttır. İkisi taze gül (gibi) olduğundan yıllıktır (yılda bir kez yapılır), diğer ikisi (ise) ömür boyunca sürer."

Ağniyâ pîşesidir hacc ü zekât

Fukara hissesidir savm ü salât (s.46, b.527)

“Hac ve zekât zengin âdetidir; yoksulların payına düşen oruç ve namazdır.”

Çalışmada “İslâm’ın Şartları ve İbadet” genel başlığına “İslâm’ın Şartları”, “Abdest ve Namaz”, “Hac ve Zekât” olmak üzere üç alt başlık eklenmiştir. “İslâm’ın Şartları” alt başlığında dört beyit bulunmaktadır. Bunlardan üçü anlam bütünlüğü içinde art arda yazılmış beyitler olup İslâm’ın beş temel üzerine kurulu olduğunu, bunlardan ikisinin yılda bir kez yapıldığını; ikisininse devamlı ibadetler olduğunu anlatmaktadır. Konuyla ilgili kaydedilen dördüncü beyitte hac ve zakâtın yoksullar için farz olmadığı anlatılmıştır. Bu başlıkta yer verilen beyitlerin tümü mesnevinin “Sohbet-İ Düvvüm: Tâ’ât ü ‘İbâdât-i Lâzime-i ‘Ubûdiyyet Olup Husûsan Salât ‘Îmâdû’d-Dîn Oldugun Beyânında Tezyîn Olinmişdir” adlı bölümüne aittir.

2.3.2. Abdest Ve Namaz

İslâm’ın şartları içinde üzerinde en çok durulan ve “dinin direği” kabul edilen namaz ibadeti ile namazın gereği olan abdest konularına Nev’î-zâde Atâyî de eserinde özenle yer vermiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de maddi ve özellikle manevî arınmayı ifade eden sözcükler “zekâ” ve “tuhr” köklerinden türemişlerdir. Kur’ân’da geçmemekle beraber Arapçada *abdest* sözünü karşılayan sözcüklerden birinin de “vudû-vuzû” olduğu bilinmektedir. Türkçede kullanılan “abdest” kelimesi ise Farsça *su* anlamına gelen “âb” ve *e/* anlamına gelen “dest” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur (Şener, 1988, s. 68-70). Çok sayıda kaynakta, Türklerin İslamiyet’i Araplardan değil; en eski komşularından olan İranlılardan öğrendikleri kaydedilmiştir. “Abdest” de dâhil olmak üzere pek çok dinî terimin Farsça oluşu bu bilgiyi desteklemektedir (Öztekten, 2019, s. 644-653). Kâmûs-ı Türkî’de abdest, “namaz kılmak için ber-vech-i şer’ yüz ve dirsekle beraber el ve ayakları yıkamak ve başa mesh etmekten ibaret ef’âl-i tahâret, vuzû” biçiminde yer bulmuştur [(Sâmi, 1901 (2017), s. 23)].

İslâm’ın beş şartından biri olan namaz, Farsça “kulluk, ibadet” mânâlarındadır. Türkçeye “dua etmek, ibadet etmek, yalvarmak” anlamlarıyla geçmiş olsa da (Yaşaroğlu, 2006, s. 350-357), Türkçede çoğunlukla Kâmûs-ı Türkî’ye alınan anlamıyla, yani ibadeti karşılamak üzere, kullanılmaktadır: “Beş vakitte edası ehl-i İslâm için farz olan, erkân-ı malûmeli ibâdet [(Sâmi, 1901 (2017), s. 1139)].

Namaz konusundan, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde bahsedilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: "Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl." (Tâhâ Suresi 14/20), "Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; (aksine) biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç, takvâ ilemdir." (Tâhâ Suresi 132/20), "Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır." (Nisa Suresi 103/4).

Sohbet'ül-ebkâr'da yer verilen ibadetlerin başında da namaz gelmektedir. Namaz ibadetine, Hakk'ın divanına çıkmak, selamet bulmak, isyandan korunmak gibi değerler yüklenmiştir. Namazın gerekliliklerinden olan abdest ise, Kur'ân-ı Kerim'deki gibi, kirlerden, özellikle manevî kirlerden ve masivadan arınmak anlamlarında yer bulmuştur:

Âbdest alsa kaçan ehl-i 'amel

Mâsivâ Allâh'dan el yur evvel (s.47, b.545)

"Amel ehli ne zaman abdest alsa önce dünyaya ait ne varsa ondan arınır."

Mazmaza remzi bu kim ağzın yur

İtmeğe zikr-i Hudâvend-i gafûr (s.47, b.546)

"Gargara, bağışlayıcı Allah'ın adını zikr etmek için ağzını yıkamaktır."

Çünkü dîvân-ı Hudâ oldı namâz

Ehl-i dîvânıdır erbâb-ı niyâz (s.46, b.542)

"Namaz, Hakk'ın divanı olduğu için, dua sahibi de (o) divanın ehlidir."

Bulayın dirsen bu tûfânda necât

Var yüri mescide ol ehl-i salât (s.47, b.553)

"Bu tufanda selamet bulmak istersen mescide gidip namaz kıl."

Bî-namâzın çü işi 'isyândır

Vâkı'â rehberi de şeytândır (s.48, b.566)

"Namaz kılmayan (kişi)nin işi isyandır, gerçek şu ki rehberi de şeytandır."

Abdest, İslâm'ın şartlarından biri olan namaz ibadeti yerine getirilmeden önce vücudu ve ruhu kirlerden, dünyevî maddelerden arındırmak demektir. "Dua etmek, ibadet etmek" anlamlarına da gelen *namaz* ise günün beş vaktinde ve bazı özel günlerde yerine

getirilmesi farz olan, belirli dua ve hareketleri içeren bir ibadettir. Nev'î-zâde Atâyî, mesnevisinde abdesti masivadan arınmak bağlamında kullanmış; namazın selamet bulmak, isyandan uzaklaşmak için vesile olduğunu söylemiştir. Atâyî ayrıca namaz kılmayı “Hakk’ın divanına çıkmak” olarak tanımlar. Mesnevide abdest ve namaz hakkında yazılmış sekiz beyit tespit edilmiştir. Bunlara mesnevinin “Sohbet-i Düvvüm: Tâ’ât ü ‘İbâdât-i Lâzime-i ‘Ubûdiyyet Olup Husûsan Salât ‘İmâdü’-d-Dîn Oldugun Beyânında Tezyîn Olinmışdır” bölümünde yer verilmiştir. Çalışmanın abdest ve namaz başlıklı bu bölümüne, farklı hususlardan söz eden, abdest hakkında iki, namaz hakkında üç olmak üzere toplam beş beyit alınmıştır.

2.3.3. Hac Ve Zekât

Hac ve zekât; şehâdet, namaz ve oruç ile birlikte İslâm’ın şartlarını oluşturmaktadır. Atâyî, *Sohbetü’l-Ebkâr*’da hac ve zekâtın zengin âdeti olduğunu yani zenginler için farz olduğunu, yoksulların payına oruç ve namaz ibadetlerinin düştüğünü söylemiştir:

Ağniyâ pîşesidir hacc ü zekât

Fukara hissesidir savm ü salât (s.46, b.527)

“Hac ve zekât zenginlerin kârıdır; fukaranın payına oruç ve namaz düşer.”

2.3.3.1. Hac

Hac, Türkçe ve Arapçaya, İbranice “hag” sözünden geçmiştir; anlamı “bir şey etrafında dönmek, dolaşmak”tır. İslâmiyet’ten önceki dinler ve inanışlarda da kutsal kabul edilen, Tanrısallık atfedilen mekânlar mevcuttur. Bu tür yerler, mekânın kutsiyetine duyulan saygıyı göstermek ve bu kutsiyetin kişiye fiziksel ve ruhânî fayda sağlayacağı inancıyla şifa aramak için ziyaret edilmiştir. Hac, İslâm dininde yılın belirli bir zamanında Kâbe’nin, Arafat, Müzdelife ve Mina’nın ziyaret edilmesi, buralarda belirli görevlerin gerçekleştirilmesi anlamına gelir. Hac ibadeti imkânı olan Müslümanlara farz kılınmıştır (Harman, 1996, s. 382-386).

Hac ibadetine, Kur’ân-ı Kerîm’de yer verilmiştir. Konuyla ilgili ayetlerden bazıları şunlardır: “İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen argın develer üzerinde sana gelsinler.” (Hac Suresi 27/22), “Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin...” (Bakara Suresi 196/2). Ayrıca haccın farz kılındığını anlatan bir hadis de kaydedilmiştir:

Ebû Hüreyre anlatıyor: “Resûlullah (sav) bize hutbe verdi ve şöyle buyurdu: ‘Ey insanlar! Hac size farz kılındı, haccedin!’ [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.2, s.34].

Hac ibadetine *Sohbetü'l-Ebkâr*'da yukarıda yer verilen *Ağniyâ pîşesidir hacc ü zekât /Fukara hissesidir savm ü salât (s.46, b.527)* beyti dışında iki beyitte daha yer verilmiştir. Bu beyitlerden biri haccın farz olduğuna dairdir; diğeri namaz hakkındaki bir beyitte söylenene benzer şekilde hac ibadetinin insanı isyandan uzak tutacağını anlatır:

Hac ki farzıyyetine var âyet

Lâzım îfâsı be-şart-ı kudret (s.46, b.532)

“Haccın farz olduğuna dair ayet vardır, gücün yetmesi şartıyla yerine getirilmesi lazımdır.”

Kılmaga çâre teb-i 'isyâna

Bire birdir dil-i ser-gerdâna (s.46, b.533)

“(Hac), başı dönmüş şaşkın gönle ve isyan ateşine çare bulmak için bire birdir.”

İslâm dinine göre yılın belirli zamanında Kâbe'nin ziyaret edilmesini, burada belirli dinî ritüellerin gerçekleşmesini içeren, gücü ve imkânı olan her Müslüman'a farz kılınan hac ibadeti, *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde de yer bulmuştur. Mesnevîde doğrudan hac ibadeti hakkında iki beyit tespit edilmiştir. Bunlar, mesnevinin “Sohbet-i Düvvüm: Tâ'ât ü 'İbâdât-İ Lâzime-İ 'Ubûdiyyet Olup Husûsan Salât 'Îmâdü'd-dîn Oldugun Beyânında Tezyîn Olinmiştir” isimli bölümünde yer verilen ve art arda yazılıp bütünlük oluşturan iki beyittir. Bu iki beyitte haccın farz olduğuna vurgu yapılmış ve insanı isyandan uzaklaştıracağı, şaşkın gönle çare olacağı söylenmiştir.

2.3.3.2. Zekât

Zekât, “artmak, artırmak; bereket” anlamlarına gelen Arapça kökenli bir sözcüktür. İslâmî terim olarak kullanıldığında, maddî olanakları müsait olan Müslümanların, mallarının belirli bir kısmından feragat edip bunu ihtiyacı olan kişilere vermelerini ifade eder.

Zekât sözcüğüne Kur'ân-ı Kerîm'de otuz âyette yer verilir. Pek çok yerde namazla beraber zikredilmiştir. (Erkal, 2013, s. 197-207). Bu âyetlerden bazı örnekler şöyledir: “...O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha üstün ve mükâfatça daha büyük olmak üzere...”

(Müzemmil Suresi 20/73), “Onlar ki, namazı kırlarlar, zekâtı verirler ve ahirete de kesin olarak inanrlar.” (Neml Suresi 3/87). Nev’î-zâde Atâyî, mesnevisinde zekâtın gücü yetenlere farz olduğunu belirtmiş ve zekât vermenin bereket getireceğini söylemiştir:

Farzdır kâdir olanlara zekât

Virir emvâl-i ganîye berekât (s.46, b.534)

“Zekât, güçlü olan (Müslüman)lara farzdır ve zengin malına bereket verir.”

Varlıklı Müslümanlara farz kılınmış olan zekât, kişinin mallarının belirli bir kısmını –kırkta birini- ihtiyacı olanlarla paylaşması şeklinde gerçekleşen bir ibadettir. Zekâta Kur’ân’ın pek çok âyetinde yer verilmiştir. *Sohbetü’l-Ebkâr*’da da zekâtın gücü yeten herkes için farz kılındığı hatırlatılmış ve zekât verenlerin mallarının bereketinin artacağı söylenmiştir.

2.4. AŞK

Muhabbette sınırı aşmayı ifade eden aşk kelimesi [(Erginli(ed.), 2006), s.128-134], Kur’ân-ı Kerîm’de ve sahih hadislerde geçmez; bu mânâyı karşılamak üzere *hub*, *muhabbet*, *meveddet* kelimlerine yer verilmiştir. Aşkın, Yaratıcı’ya duyulan sonsuz sevgiyi ifade edecek biçimde kullanılması, tasavvuf anlayışıyla beraber ortaya çıkmıştır (Uludağ, Aşk, 1991, s. 11-17). Tasavvufa göre aşk, ilâhî/ruhânî yani Allah’a duyulan aşk ve mecâzî/cismânî aşk olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçek aşk Yaratıcı’ya duyulandır; Yaratıcı’dan başka birine duyulan aşk geçicidir fakat âşığı gerçek aşka ulaştıracağı düşünöldüğünden bu da hoş görölmüştür (Gölpınarlı, 1985, s. 79-80). Aşk konusunu Nev’î-zâde Atâyî de ruhânî ve mecâzî aşk ayrımını gözetererek eserine almıştır. Bu nedenle bu çalışmada aşk, ilâhî ve mecâzî aşk olarak iki alt başlıkta incelenmiş; tevhid konusu ise tasavvufî anlayışta ilâhî aşkın bir sonucu olduğundan bu bölüme dâhil edilmiştir.

2.4.1. İlahî Aşk Ve Tevhid

Aşk kelimesinin kökeni ile ilgili yaygın görüş, aslının Arapça *aşeka* “sarmaşık” ile aynı kökten gelen *’ışk* sözcüğü olduğudur. Sarmaşığın, sarıldığı ağacın besinini alarak onu kurutması gibi, aşkın da âşık olan kişiyi soldurduğu düşünölür (Uludağ, Aşk, 1991, s. 11-17). Tasavvuf anlayışına göre hakikî aşk Allah aşkıdır. Mecazî aşk her ne kadar şiddetli de olsa geçicidir fakat hakikî aşk her an tazedir ve zamanı hiç geçmez [Erginli(ed.), 2006,

s. 128-124]. Tasavvuf anlayışını, aşkı merkeze alarak oluşturan Ahmed Gazzali, Allah'a ulaşmanın yolunun ancak aşk olduğunu ifade etmiştir ve tevhidin de yine aşkla birlikte gerçekleşeceğini söylemiştir. Ona göre aşk, ruhla birlikte, hakikî âlemden yani Yaratıcı'nın kendisinden bu dünyaya gelendir. Dünya'da mevcut her şey, Allah ve kulları arasında karşılıklı olarak var olan aşkla yaratılmıştır. Bu yüzden aşkın hakikatine varmış olan kişi, baktığı her varlıkta Allah'ı görebilir. Bu anlayış, *tevhid*'in tasavvufî bakış açısından görünüşüdür (Baltacı, 2013, s. 1-41).

Tevhid, "birlik, tek olma" mânâlarına gelen *vahdet* kelimesiyle [(Sâmi, 1901 (2017), s. 1152)] aynı kökten türetilmiştir ve "birleştirme, bir kılma" demektir [(Sâmi, 1901 (2017), s. 353)]. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın birliğini ifade etmek üzere *tevhid* ve *vahdet* kelimeleri değil fakat *vâhid*, *ahad*, *vahde* sözcükleri yer almaktadır. Ayrıca Allah'a nisbet edilen *kâfi*, *alî*, *azîm*, *refî* isimleri de O'nun birliğine vurgu yapar (Özler, 2012, s. 18-20). Allah'ın birliğini kabul etmeme veya bir başka varlığa Allah ölçüsünde ululuk yükleme "şirk" kabul edilmiş ve haram kılınmıştır. Öyle ki imanın ilk şartı olan Allah'a iman, aynı zamanda Allah'ın birliğine imanı da kapsamaktadır. Allah'ın birliği konusu Dört Halife döneminden başlayarak Mâtürîdî, Eş'arî, Mu'tezile kelimcileri; Farabi gibi İslâm filozofları tarafından irdelenmiş ve açıklanmıştır (Özler, 2012, s. 18-20). İslâm tasavvufu, tevhidi İslâm âlimlerinin ifadelerine benzer şekilde ele alsa da sûflere göre tevhid sadece bilgi ve şekilden ibaret değildir; aynı zamanda keşif, ilham ve sevgiye dayanır. Onlar tevhidi yalnız Allah'tan başka ilah olmadığını değil; Allah'tan başka bir varlık bulunmadığını ifade eden bir terim olarak ele almışlardır. Zira Allah'ın dışındaki her şey O'nun birer yansımasından, suretinden ibarettir (Uludağ, 2012, s. 21-22).

Sohbetü'l-Ebkâr'da vahdet konusu tasavvufî bakışa yakın bir pencereden ele alınmıştır. Nev'î-zâde Atâyî, insanın ruhu ile ruhun kaynağının (Yaratıcı'nın) birbirini tanıdığını ve birleşmeyi arzuladığını söyler. Beden ise bu birleşmeye engel olmaktadır:

Vahdet-i mebde'-i rûh-ı insân

Biri birine ider meyl-künân

Birlige yetmeğe eyler talebi

Âşinâdır iki hem-şehri gibi (s.72,983-984)

"İnsan ruhunun kaynağının birliği birbirlerine meylederler. İki hemşehri gibi birbirlerini tanır ve birliğe ulaşmak isterler."

İttihâd ister iki rûh-ı latîf

Vuslata mâni' olur cism-i kesif (s.72, b.986)

"İki latif ruh birleşmek ister (fakat) kesif cisim (beden) buna engel olur."

İlahî aşkın mesnevîde nasıl yer aldığı incelendiğinde ise Atâyî'nin onu Allah'ın ihsanı, cazibesi olarak tanımladığı görülür:

'İşkdır mevhibe-i Rabbâni

'İşkdır câzibe-i Sübhânî (s.41, b.456)

"Allah'ın bağıışı, ihsanı aşktır, ilâhî cazibe aşktır."

Nev'î-zâde Atâyî'ye göre aşk bir cevherdir. Ebedi zevke ermek, olgunluğa ulaşmak ve kalp aynasını parlatarak gerçek görüşü sağlamak ancak aşkla mümkündür:

'İşkdır gevher-i deryâ-yi vücûd

'İşkdır saykal-i mir'ât-ı şühûd (s.42, b.457)

"Varlık denizinin cevheri aşktır, görüş aynasının cilacısı aşktır."

'İşkdır gevher-i iksîr-i kemâl

'İşkdır lem'a-i hurşîd-i cemâl (s.42, b.458)

"Olgunluk iksirinin cevheri aşktır, güzellik güneşinin parıltısı aşktır."

'İşkdır vâsıta-i zevk-ı ebed

'İşkdır mâye-i 'ömr-i sermed (s.43, b.486)

"Ebedî zevkin vasıtası aşktır. Sonsuz ömrün mayası/özü/esası aşktır."

Atâyî âlemin aşkla yaratıldığını söylemektedir:

'İşkdır meş'ale-i bezm-i kîdem

'İşk-ıla geldi zuhûra 'âlem (s.42, b.459)

"Eski meclisin (bezm-i elest) meşalesi aşktır, âlem aşkla zuhur etmiştir."

Mesnevîde ayrıca ölmeden önce ölmek kavramına da yer verilmiştir. Ölmeden önce ölmek, vahdet hâline bağlı olarak, âşığın gözünde, kendi vücudu da dâhil, Allah'tan başka hiçbir şey kalmaması, baktığı her varlıkta yalnız Allah'ı görür olmasıdır. Böylece

âşık kendi varlığını Allah'ın varlığında yok eder ve ölmeden önce ölmüş olur (Bilgin, 2007, s. 42-53). Atâyî de aşk derdiyle perişan kişinin ölmeden önce öleceğini söylemektedir:

Derd-i 'ışk eylese cândan bî-zâr

Ölmeden evvel ölür 'âşık-ı zâr (s.66, b.886)

“Perişan âşık, aşk derdiyle canından usanırsa ölmeden önce ölür.”

Tasavvufî anlayışla meydana getirilmiş kaynaklarda gerçek aşk olarak kabul edilen ilahî aşk, *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde Allah'ın lütfu, ihsanı olarak tanımlanmış; cevhere benzetilmiştir. Bu cevher vücut deryasının, olgunluk iksirinin, sonsuz ömrün cevheridir. İlahî aşk ebedî zevkin vasıtası, Allah'n cemalinin parıltısı olarak tasvir edilmiştir. Öyle ki tüm âlemin aşk üzre yaratıldığı ifade edilmiştir. Tasavvufî bakışla tevhid de ilahî aşkın neticesidir ve Allah'tan başka gerçek bir varlık olmadığına inanmaktır. Atâyî insan ruhunun gerçek kaynağına, yani Allah'a meylettiğini, Allah ile O'nun cevherinden yaratılan ruhun birbirini tanıdığını söyler. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da ilahî aşk konusuna mesnevinin “Sohbet-i Ūlâ: Fazîlet-i 'ışk-ı Cân-Sûz ve Mâhiyyeti'l Mihr-i Cân-Efrûz Beyânındadır”, “Sohbet-i Heştüm: Tevbe ve İnyet Ashâb-ı Nefs-i Emmâreye Bâis-i Necât ve Desgîrî-i Pîrân-ı Tarikat Pâ-Der-Gîl-i Vâde-i Hayret Olan Âvâreye Sebeb-i Terî-i Derecât Olduğun İzhâr İçin Vaz' Olınmışdır” ve “Sohbet-İ Heftüm: Mevt Vâsita-i Hayât-ı Ebedî ve Bâ'is-i Necât-i Sermedi Olup Andan Hazer Bi-Hûde Tahsîl-i İsti'dâd İden Âsûde Olduğun İsbât İçindir” bölümlerinde değinilmiştir.

2.4.2. Mecazî Aşk

Tasavvufa göre gerçek aşk, yukarıda açıklandığı gibi, Allah'a duyulan aşktır. Allah'tan başka bir varlığa duyulan aşk mecazîdir, geçicidir. Fakat tasavvuf âlimleri mecazî aşkı, çoğunlukla, gerçek aşka ulaşmak için bir köprü kabul etmişler ve bu nedenle hoş görmüşlerdir (Gölpınarlı, 1985, s. 79-80). Nev'î-zâde Atâyî ise böyle bir aşkı tamamen uzak durulması gereken, kötü bir şey olarak anlatmıştır. Mecazî aşka meyledilmesi durumunda hemen tövbe edilip bu yoldan dönülmesini öğütlemiştir. Eserde bu konuyla ilgili altı beyit tespit edilmiştir. Tüm beyitlerde mecazî aşk aynı şekilde ele alındığından örnek olarak üç beyit verilmiştir:

Olma dil-dâde-i mûy-ı pür-çîn

'Aklını başına cem' it miskin (s.70, b.961)

"Ey miskin! Aklını başına topla da bukle dolu saç teline gönül verme."

Zülf-i pür-'ukde çekerse târa

Yek yâ beş sübha-i istiğfara

Cürmüne nâdim olup kıl tekrâr

Tevbe-i bâde-i la'l-i leb-i yâr (s.70-71, b.963-964)

"Düğümlü zülfü seni teline (kendine) çekerse, bir veya beş kez tövbe tesbihini çek. Suçundan pişman olarak sevgilinin dudağının kırmızı şarabından tekrar tekrar tövbe et."

Allah'tan başka herhangi bir varlığa karşı beslenen aşk, mecazî aşk olarak tanımlanır. Meczâî aşk gerçek ve kalıcı değildir. Ne kadar şiddetli de olsa geçicidir çünkü Allah'ın dışındaki bir varlık gerçek bir varlık olamaz. Atâyî, mesnevisinde mecazî aşktan uzak durulması gereken bir tuzak, tövbe edilmesi gereken bir günah olarak söz etmiş; bu konuyla ilgili beyitlere de eserinin tövbe ile ilgili olan "Sohbet-i Heştüm: Tevbe ve İnyet Ashâb-ı Nefs-i Emmâreye Bâis-i Necât ve Desgîrî-i Pîrân-ı Tarikat Pâ-Der-Gîl-i Vâde-i Hayret Olan Âvâreye Sebeb-i Terî-i Derecât Olduğun İzhâr İçin Vaz' Olunmuştur" başlıklı bölümünde yer vermiştir.

2.5. AKIL

Arapça "bağlamak, tutmak" mânâsına gelen *akıl* sözcüğü, daha sonra "bilme yetisi, iyi ile kötüyü ayıran güç" gibi anlamlar kazanmıştır (Esen, 2011, s. 85-96). *Akıl*, Kur'ân-ı Kerîm'de kırk dokuz yerde fiil biçiminde geçer. Akıl kelimesinin geçtiği bu ayetlerde çoğunlukla akletmenin önemine vurgu yapılır (Bolay, 1989, s. 238-242). Sözü edilen ayetlerden bazıları şöyledir: "O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah'ın emri ile hareket ederler. Şüphesiz ki bunlarda aklını kullananlar için pek çok deliller vardır." (Nahl Suresi 12/16), "Şeytan sizden pek çok milleti kandırıp saptırdı. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?" (Yasin Suresi 62/36), "Size verilen şeyler, dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür. Allah katında olanlar ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâla buna aklınız ermeyecek mi?" (Kasas Suresi 60/28), "Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâla akıllanmaz mısınız?" (Enbiya Suresi 10/21)... Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıca *kalb*, *fuad*, *elbâb* sözcükleri de akıl ile benzer anlamları

karşılacak biçimde yer almaktadır (Bolay, 1989, s. 238-242). İslâm dini insanı sorgusuz kabûlün olduğu dogmatik bir inanca değil; gözlem yapmaya ve akıl yoluyla doğru sonuçlara ulaşmaya yönlendirir. Kur'ân-ı Kerîm'de, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, çok kez akli kullanmanın önemi üzerinde durulur; hatta inançsızlığın nedeni olarak akletmemek gösterilir (Alper, 2010, s. 39-72). Akıl, iman için gerekli bir koşuldur çünkü insanın Allah'ın emirlerini yerine getirmekten sorumlu olmasının şartlarından biri akıldır (Esen, 2011, s. 85-96).

Sohbetü'l-Ebkâr'da akıl, bir rehber olarak gösterilmiş, akıl için "Allah yolunun ışığı" benzetmesi yapılmıştır:

'Akıldır pertev-i envâr-ı Hudâ

'Akıldır meş'ale-i râh-ı hüdâ (s.114, b.1723)

"Allah'ın nurunun ışığı akıldır, hidayet yununun meşalesi akıldır."

Kaç bucağ idigini arz u semâ

Rehber-i 'akl-ıla buldı hukemâ (s.115, b.1742)

"Bilgeler, yerin ve göğün kaç bucağ olduğunu aklın rehberliği ile buldu."

Akıl, tedbir ile birlikte kullanılmış, tedbirin herkes için gerekli olduğu ve aklın onu kullanan kişi için koruyucu bir silah olduğu söylenmiştir:

Kime kim yâr ola 'akl u tedbîr

Ana ne nîze gerek ne şemşîr (s.114, b.1724)

"Akıl ve tedbir kime yar olursa ona ne mızrak ne de kılıç gerekir."

Lâzım olmasa eger kim tedbîr

Âsaf olmazdı Süleymân'a vezîr (s.114, b.1726)

"Eğer tedbir lazımsaydı Âsaf Hz. Süleyman'a vezir olmazdı."

Çalışmanın bu bölümüne *Sohbetü'l-Ebkâr*'da akıl konusunun ele alındığı beyitlerden dördü örnek olarak alınmıştır. Mesnevide akla rehberlik, koruyuculuk vasıfları yüklenmiştir. Nev'izâde Atâyî akılla ilgili bu özelliklerden bahsederken insanlara akıllarını kullanmayı öğütlemiştir. Örnek beyitler eserin "Sohbet-i Nüvâzdehüm: Re'y ü Tedbîr-i Vezir Beyânındadır" başlıklı bölümünden alınmıştır.

2.6. CEHALETİN KÖTÜLÜĞÜ VE İLMİN YÜCELİĞİ

İlim, sözlük anlamıyla *bilmek*, *bilgi/bilim* demektir (Kutluer, 2000, s. 109-114). Kur'ân-ı Kerîm'de, "De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yurdun (dünyanın) sonunun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz..." (En'âm Suresi 135/6) âyetinde olduğu gibi *kesin bilgi* anlamında; "Bir de, kendilerine ilim verilenler, onun (Kur'an'ın) hakikaten Rabb'in tarafından gelmiş bir gerçek olduğunu bilsinler de ona inansınlar, bu sayede kalpleri huzur ve tatmine kavuşsun..." (Hacc Suresi 54/22) âyetindeki gibi *vahiy* anlamında; *din* anlamında: "Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim (din) geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler..." (Âl-i İmrân Suresi 19/3); tecrübeye dayalı bilgi: "Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim..." (Hacc Suresi 5/22); hatırlamaya dayalı bilgi: "...Büyükleri dedi ki: Babanızın sizden Allah adına söz aldığı, daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz?..." (Yûsuf Suresi 80/12) ve gözleme dayalı bilgi kastedilerek: "Allah'a andolsun ki, bizim yeryüzünde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz. Biz hırsız da değiliz, dediler." (Yûsuf Suresi 73/12); ayrıca *şuur* kavramını karşılayan farkındalık hâlini anlatmak için: "Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın." (Nisâ Suresi 43/4) kullanılmıştır (Al-Rawashed, 2010, s. 199-232).

İlmin zıddı olan *cehalet* ise *bilmemek*, *bilgi ve görgüden yoksun olmak* anlamına gelen *cehl* kökünden türemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle cehaletin kötülüğü ve cahillerden gelebilecek zararlar üzerinde durulur (Çağrıcı, 1993, s. 218-219): "Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim." (Hûd Suresi 46/11), "(Yusuf:) Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum! dedi." (Yûsuf Suresi 33/12), "De ki: Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?" (Zümer Suresi 64/39). *Cehalet*, yukarıda sözü edilen anlamının dışında, *öfke*, *şiddet*, *saldırganlık* anlamlarını karşılayacak şekilde de kullanılır (Çağrıcı, 1993, s. 218-219). *Hilm* kavramının tam zıddı olarak hafiflik ve düşüncesizlik anlamını karşılar (Al-Rawashed, 2010, s. 149-180).

Sohbetü'l-Ebkâr'da cehalet için *karanlık* benzetmesi yapılır ve cehaletin insanı küfre götüreceği söylenir:

Çünkü târîkî-i cehl ola kavî

Zulmet-i küfrün olur pîş-revi (s.59, b.756)

“Cehaletin karanlığı güçlü olduğu zaman, küfür karanlığının öncüsü olur.”

Cahillik, kötülük ve fitnenin kaynağıdır:

Cehldir masdar-ı her şerr ü fiten

Toğar ahlâk-ı zemîme andan (s.59, b.757)

“Her kötülük ve fitnenin kaynağı cehalettir, kötü ahlâk ondan doğar.”

Cehaletin kötülüğünden kurtulmanın yolu ise ilimdir; kötülükler ilimle giderilir:

Def' olur 'ilm-ile her hulk-ı zemîn

Nûr-ı îmân ile çün nâr-ı cehîm (s.59, b.760)

“Cehennem ateşi iman nuru ile def olduğu gibi, bütün aşağı (kötü) huylar da ilimle def olur.”

Mesnevide âyet-i kerimeye gönderme yapılarak bilenle bilmeyenin bir olmayacağı vurgulanır:

'Âlim ü câhil olur mı yeksân

Beş değil mi bize nass-ı Kur'ân (s.51, b.629)

“Âlim ve cahil hiçbir olur mu, Kur'ân'ın hükmü beş değil midir?”

Ve âlimlerin gerektiğinde cahillere hadlerini bildireceği söylenir:

Bilemeyip tafra iderse cühelâ

Bildirir haddini darben 'ulemâ (s.51, b.626)

“Cahiller bilmeden atıp tıptutarsa âlimler vurarak (onlara) hadlerini bildirir.”

Atâyî'ye göre irfan (ilim) insanın şerefidir ve insanı insan yapan da odur:

Âdemi âdem iden 'irfândır

Okı yaz kim şeref-i insândır (s.51, b.621)

“Âdemi âdem yapan irfandır, okuyup yaz çünkü insanın şerefi odur.”

Cehalet, Kur’ân-ı Kerîm’de üzerinde durulmuş kavramlardan biridir. Kötülükle özdeşleştirilir. Mü’minler cehaletten ve cahil insanlardan kaçınmak konusunda uyarılır. İslâm’a göre cehaletten ve onun getirdiği zararlardan korunmanın yolu ilimdir. İlim Kur’ân’da mutlak (kesin) bilgiyi; vahyi; dini; aklî bilgiyi; tecrübeye/hatırlamaya/gözleme dayalı bilgiyi ve farkında olma hâlini karşılayacak şekilde yer bulmuştur. İlim ve cehalet konuları *Sohbetü’l-Ebkâr*’da da benzer şekilde ele alınmıştır. Nev’izâde Atâyî, cehaleti karanlık, kötülük, fitne ile birlikte zikretmiştir. Tüm bunlardan korunmanın yolunun ilim/irfan olduğunu söylemiştir. Mesnevide geniş yer bulan konu hakkındaki beyitlerden altısı çalışmanın bu bölümüne örnek olarak alınmıştır. Bu beyitler, eserin ilim ve çalışkanlık hakkındaki iki ayrı bölümünde yer almaktadır.

2.7. ÖLÜM

Arapçada “mevt, vefât, helâk” sözcükleriyle karşılanan ölüm, yaşamın sona ermesi, maddi kaynağın yitirilmesi anlamına gelir (Gürkan, 2007, s. 32-34). İslâm’a göre ölüm bir yaşamdan diğerine geçişi ifade eder. Çünkü insan yaşamı ölümden öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye bölünmüştür. Gerçek olan, ebedî olan yaşam, ölümden sonraki yaşamdır (Topaloğlu, 2007, s. 34-35). Ölüm, Kur’ân-ı Kerîm’de her canlının başına mutlaka gelecek bir gerçek olarak yer bulur. Ayrıca ölümün bir son olmadığı, ölenlerin yeniden uyandırılarak asıl kaynaklarına, Allah’a dönecekleri anlatılır: “Her canlı, ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz.” (Enbiya Suresi 35/21), “Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır.” (Hac Suresi 5-6-7/22). İnsan, ölümden sonra, ölümden önceki yaşamında yaptıkları için yargılanacaktır. Eylemlerine göre mükâfatlandırılacak veya cezalandırılacaktır: “Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir.” (Âli İmran Suresi 185/3), “O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arş’ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Yemin ederim ki, (Resûlüm!): ‘Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz’ desen, kâfir olanlar derhal ‘Bu, açık bir büyüden başka bir şey

değildir' derler" (Hûd Suresi 7/11). Allah'ın kişi için dünyada biçtiği süre bittiğinde, o kişi için ölüm vakti gelecektir. Ölüm vakti ertelenemez: "Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler; başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de. Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar! (Nisa Suresi 78/4), "Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın. / Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi (ölümünü) ertelemeyiz. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır." (Münafikûn Suresi 9-10/63). Tasavvuf anlayışında ise ölüm, bir son, bir felaket olmadığı gibi beklenen, özlenen ve istenendir. Çünkü ölüm, sevgili (Allah) ile kavuşma günüdür. Ölüm arzusunun şiddeti, Allah aşkının kuvveti ölçüsündedir (Çelik, 2009, s. 119-146).

Sohbetü'l-Ebkâr'da da ölümün yokluk olmadığı, ebedî hayatın başlangıcı olduğu söylenir:

Mevt için virme sakın kendine gam

'Adem-i sırf sanıp çekme elem (s.66, b.878)

"Sakın ölüm için gamlanma, (onu) sade yokluk sanıp elem çekme."

Mevtdir maşrık-ı nûr-ı ahadî

Mevtdir ya'nî hayât-ı ebedî (s.66, b.881)

"Biricik nurun doğuş yeri ölümdür, yani ebedî hayat ölümdür."

Ölüm, insanın acılarının son buluşudur:

Çünkü nakl eyleye bu 'âlemden

Kurtıla dâm-geh-i mâtemden (s.66, b.887)

"(İnsan) bu âlemden taşındığı zaman, matem tuzağından kurtulur."

Sohbetü'l-Ebkâr'da ölüme en çok "kavuşma" olması yönünden anlam yüklenmiştir:

Mevtdir vâsita-ı bezm-i visâl

Mevtdir bedreka-i nûr-ı cemâl (s.66, b.879)

"Kavuşma meclisinin vasıtası ölümdür, (Allah'ı) cemal nurunun kılavuzu ölümdür."

Çünkü cân 'âlemine ric'at ide

Kûy-ı cânâna gider gibi gide (s.66, b.890)

“Ruhlar âlemine geri döndükleri için, (ölüme) sevgilinin semtine gider gibi giderler.”

Ana eğlence olup fikr-i likâ

Mûnis ü hem-dem ola lutf-ı Hudâ (s.67, b.896)

“Buluşma fikri onun için eğlence olup Allah’ın lütfu (ona) yakın, dost olur.”

Nev’izâde Atâyî ayrıca iyi ve kötü ayrımının ölümle ortaya çıkacağını söyler:

Herkesin cevherin eyler zâhir

Seçilir anda habîs ü tâhir (s.66, b.882)

“Herkesin cevherini/özünü ortaya çıkarır, iyi ve kötü onunla seçilir.”

Yaşamın sona ermesi anlamına gelen ölüm, İslâm anlayışına göre bir son değil; aksine ebedî hayatın başlangıcıdır. Yaşam aslında sonsuzdur; yalnızca ölümden öncesi ve sonrası olarak iki kısma ayrılmıştır. Asıl olan, ebedî olan ölümden sonraki yaşamdır. Mutasavvıflar, ölümü ebedî hayatın başlangıcı olarak görmekle kalmayıp onu sevgili (Allah) ile kavuşma günü kabul ederek yüceltmişlerdir. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da ölümün işlenişi, tasavvufun ölüme bakışı ile paralellik gösterir. Eserde, ölümden başlangıç ve kavuşma olarak söz edilir. Ölüm insan ruhunun asıl kaynağına, Yaratıcı'ya dönüş demek olduğundan vuslat meclisidir; sevgilinin semtine gidiş ancak ölümlle mümkün olacaktır. Bunu bilen kişiler ölüme sevinçle ve coşkuyla giderler. Ölüm ayrıca insanın acılarının son buluşudur. Tüm bu nedenlerle Nev'izâde Atâyî, okuyucusuna ölüm için gamlanmamasını öğütler. Atâyî'nin ölümle ilgili değindiği bir başka nokta, ölümün herkesin özünü ortaya çıkaracağıdır. Ölüm zamanı geldiğinde iyi ve kötünün birbirine karışmasına imkân kalmayacaktır. Görüldüğü gibi *Sohbetü'l-Ebkâr*'da ölüm bir son olarak ele alınmadığı gibi kaygı duyulacak, kaçınılacak bir olay olarak da kabul edilmemiştir. Tam aksine gerçek ve ebedî hayatın başlangıcı; acıların dinişi, kavuşmanın gerçekleşmesi ancak ölümlle mümkün olmaktadır. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da ölümün nasıl işlendiğinin incelendiği bu bölüme örnek olarak alınan beyitler, mesnevinin “Sohbet-i Heftüm: Mevt Vâsita-i Hayât-ı Ebedî ve Bâ'is-i Necât-i Sermedi Olup Andan Hazer Bi-Hûde Tahsîl-i İsti'dâd İden Âsûde Olduğun İsbât İçindir” başlıklı bölümünde yer almaktadır.

2.8. GÜNAH

Farsça *suç* mânâsına gelen “günah” kavramı, dinî bir terim olarak, Yaraticı'nın yasakladığı eylemleri gerçekleştirmeyi veya yapılmasını emrettiği davranışları gerçekleştirmemeyi ifade eder (Harman, Günah, 1996, s. 278-282). İslâm'a göre insanı günah işlemeye sevk eden çeşitli sebepler vardır. Bunlar dünya hayatının cazibesi, şeytanın vesvesesi gibi dışsal veya insan yaradılışının günaha meyilli olması, nefis ve hevâ gibi içsel sebepler olabilir (Sönmez, 2017, s. 48-50). Sohebetü'l-Ebkâr'da günahın temel kaynağı nefis olarak işaret edilir. Bu nedenle “Günah” bölümünün ilk başlığı “Günahın Kaynağı Olarak Nefis” biçiminde belirlenmiştir. Bölüme ait ikinci başlık, mesnevide daima kötülük ve günahla ilişkilendirilerek işlendiği ve günaha sevk ettiği söylendiğinden bu bölüme alınması uygun görülen “Kadın” olacaktır. Daha sonra eserde sözü edilen günahlar birer başlık hâlinde incelenecektir. Bunlar “Zina”, “Eşcinsellik” ve “Hırsızlık”tır. Bu bölümün son başlığı ise “Günahkâr Kişilerden Uzak Durma” konusundaki uyarılara ayrılacaktır.

2.8.1. Günahın Kaynağı Olarak Nefis

İslâm âlimlerinin birçoğu, insanı günaha götüren asıl sebebin insanın nefsi olduğunu kabul etmişlerdir (Sönmez, 2017, s. 42-66). Sözlükte “ruh, can; öz; varlık” gibi anlamlara gelen (Uludağ, Nefis, 2006, s. 526-529) *nefis* kavramına, birbiriyle zıtlıkları da içeren çeşitli sıfatlar ve özellikler yüklenmiştir. Kimi fıkıhçılar nefsi latif, yüce bir madde olarak tarif ederken tasavvufa göre nefis insanın kötücül yanıdır. İnsana günah işleten sebeplerin başlıcasıdır (Uludağ, Nefis, 2006, s. 526-529). *Nefs* kelimesinin, tasavvuftaki anlamını doğrulayacak biçimde kullanıldığı ayetler mevcuttur: “Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Hâlbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.” (Necm Suresi 23/53), “(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.” (Yusuf Suresi 53/12)...

Nev'izâde Atâyî, mesnevisinde nefsi, tasavvufî anlayışa uygun şekilde ele almıştır. Nefsin kötülüklerin kaynağı olduğunu söylemiştir:

Nefs kim mûcib-i zillet oldı

Âdeme bâ'is-i zillet oldı (s.145, b.2530)

“Nefis ki alçaklığa sebep oldu, insan/Hz. Âdem için zillete yol açan oldu.”

Eyleyen Âdem ü Havva'ya fiten

Ol değil mi çıkaran cennetten (s.145, b.2531)

“Âdem ile Havva'ya fitneler eyleyip (onları) cennetten çıkaran o (nefis) değil mi?”

Kahr-ıla nefisini tezlîl idegör

Ruhun âdabını tekmîl idegör (s.144, 2525)

“Kahrıyla nefisini hor gör, ruhun âdâbını tamamla.”

Atâyî, insanları nefislerine uymamaları konusunda uyarırken nefsin karşısına sabrı koymuş, nefsin sabırla yenilebileceğini ifade etmiştir:

Nefs-i hâyin-sıfâta virme vücûd

Hâne-i sabra anınla koma od (s.72, b.993)

“Hain vasıflı nefse benliğini verme, sabır hanesini onunla ateşe atma.”

Tevsen-i tündüne kıl sabrı 'inân

Bindi nefis atına şeytâna uyan (s.146, b.2548)

“Şeytana uyan(lar) nefis atına bindi. Sen sert dik başlı atına sabrı dizgin kıl”

Tasavvufî bakış açısıyla, insanın içinde onu kötülüğe, dünyevî zevklere, günaha sürükleyen bir güç olarak bulunan nefis, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da bu anlamıyla yer almıştır. Nev'izâde Atâyî nefsin kötü olduğunu dile getirirken aynı zamanda okuyucularını onun kötülükleri konusunda uyarılmış, onlara nefislerine itibar etmemeyi öğütlemiştir. Mesnevide nefis hakkında yazılmış çok sayıda beyit tespit edilmiştir. Bunlardan beş tanesi çalışmaya örnek olarak alınmıştır. Yukarıda yer verilen beş beyitten dördü mesnevinin “Sohbet-i Siyüm: Tâbi'-i Nefs Olmanın Kabâyının Beyân İder” başlıklı bölümünden; biri tövbenin konu edildiği sekizinci bölümden seçilmiştir.

2.8.2. Kadın

Türk toplumunda kadına olan bakış, dönemlere ve bölgelere göre değişiklikler göstermiştir (Aydın, 2001, s. 86-94). İslâmiyet öncesi Türk toplumunda, kadının hayattaki yeri erkeğinkinden keskin hatlarla ayrılmış değildir. Kadın pek çok alanda erkekle eşit hak ve özgürlüklere sahipken zaman zaman savaşıcı olarak dahi hayata dâhil olduğu

bilinmektedir (Çetinkaya, 2008, s. 279-334). İslâm dini, esasında kadın ve erkeği dinî vazifelerden eşit derecede sorumlu tutmuşsa; erkeğin kadına üstünlüğüne dair bir beyanda bulunmamış, hatta işlenen ilk günahın sorumluluğunu -diğer semavî dinlerin aksine- yalnız kadına yüklememişse de İslâm'ı kabul eden ataerkil toplumlar, kimi âyet ve hadisleri hafızalarında var olan ataerkiye göre yorumlama eğilimi göstermişlerdir (Aydın, 2001, s. 86-94). İslâmiyet'in Türkler tarafından kabulü ile birlikte, sözü edilen toplumların ataerkil yapısı Türk toplumuna da sirayet etmeye başlamıştır. Özellikle Arap ve Fars kültüründen aktarılarak gelen Arap, Fars ve Hint geleneklerinin, kadına dair olumsuz bakış açısı geliştirilmesinde önemli etkileri olmuştur. Zerdüştlük geleneğinde kadının fesatlığın, kötülüğün simgesi olması; Arap ve Fars kültürlerinde erkek tarafından denetlenmesi gereken tehlikeli bir varlık olduğu inancı, kadının değersizleşmesine ve toplumun dışına itilmesine yol açmıştır (Çetinkaya, 2008, s. 279-334). Bilhassa İstanbul'un fethinden sonra Bizans saray geleneklerinin Osmanlı'da benimsenmesi ile kadınla erkeğin yaşamı, harem/selam adı verilen iki ayrı bölgeye çekilmiş, kadının varlık gösterdiği yer oldukça sınırlı bir alana sıkıştırılmıştır (Yılmaz, 2010, s. 191-192). Yukarıda sözü edilen sebeplerle, bütünüyle İslâmiyet çevresinde şekillenen divan edebiyatında da kadına dair olumsuz bakışın delillerini bulmak mümkündür. Divan edebiyatında kadına yüklenen özellikler, *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde yer verilenlere paralel olarak incelenecektir.

Divan edebiyatında kadınla özdeşleştirilmiş özelliklerden biri *vefasızlık/hayırsızlıktır*. Hatta bu, çoğu kez yalnız kadına özgü bir özellik olarak ifade edilmiştir. Kadının vefasızlığından zarar görecektir olan erkektir; bu nedenle erkek, ondan hayır beklememesi gerektiğini bilmelidir (Çetinkaya, 2008, s. 279-334). Nev'izâde Atâyî, aşağıdaki beytinde "yabancı bir kadından hiç hayır gelir mi" diyerek kadının hayırsızlığının bilinen bir gerçek olduğunu ifade etmiştir:

Olma bî-hûde yire pîç-a-pîç

Hayr ider mi sana il 'avrati hîç (108, b.1893)

"Beyhude yere karmakarışık olma, yabancı kadın sana hiç hayreder mi?"

Kadına yüklenen diğer bir özellik *acımasızlıktır*. Kadının acımasız, taş kalpli olduğuna inanılmıştır. Nev'izâde Atâyî de kadının acımasızlığını dünya ile kadın arasında benzerlik kurarak anlatmıştır. Kadının olumsuz özellikler bakımından dünyaya benzetilmesine divan edebiyatında sık rastlanmaktadır (Çetinkaya, 2008, s. 279-334).

Zene meyl itme ziyânı çokdur

Karı dünyâ gibi rahmı yokdur (s.121, 1857)

“Kadına meyletme zararı çoktur; kadın dünya gibidir acıması yoktur.”

Bunların yanında kadının ahmak olduğuna, iyiyle kötüyü birbirinden ayıramadığına inanılmış, kadın için *aklı eksik* ifadesi kullanılmıştır (Çetinkaya, 2008, s. 279-334). Atâyî de, zina ile ilgili yazdığı beyitlerden birinde zina eden kişi tıpkı kadın gibi ahmaktır, demiştir:

Zen gibi zânî-i şûm ahmaktır

Halk içinde yalımı alçaktır

“Uğursuz zina eden (kişi de) kadın gibi ahmaktır; halk içinde itibarı düşüktür.”

Divan edebiyatında, kadına olan olumsuz bakışın sonucu olarak evlilik konusuna da temkinli yaklaşıldığını gösteren örnekler mevcuttur. Çoğunlukla hâkim olan görüş, evlenilecek kadının genç ve güzel olması; utangaç, kendini gizleyen, göze batmayan, namuslu vb. gibi özelliklere sahip olması gerektiğidir. Dul bir kadınla, özellikle çocuk sahibi dul bir kadınla evlenmenin yanlış olduğu kabul edilmiştir. Kimi şairler ise evliliğin her koşulda yanlış olduğu görüşünü savunmuşlardır (Çetinkaya, 2008, s. 279-334). Atâyî, hayırsız, acımasız, dert ve bela kaynağı olarak gördüğü kadından tümüyle uzak durulmasını söylemiş ve bekârlığı öğütlemiştir:

Ne safâdır bu ki müfred olasın

Can gibi pâk ü mücerred olasın (s.122, 1860)

“Yalnız olursan bu ne büyük huzurdur; can gibi pak ve saf olursun.”

Zâr olup çekmeye zenbûr-âsâ

Bir oğul balı için derd ü belâ (s.122, 1862)

“Bir oğul balı/ evlat balı için arı gibi ağlayıp dert ve bela çekme.”

Dürr-i yektâ gibi ehl-i tecrîd

Oldılar kûşe-i vahdetde ferîd (s.122, 1863)

“Tecrit ehli (yalnız olanlar), vahdet köşesinde eşsiz inci gibi tek (benzersiz) oldular.”

Hilekâr Kadın

Nev'izâde Atâyî, mesnevisine okuyucularını Ferhâd'ı öldüren kocakârının hilelerine karşı uyardığı "Sohbet-i Çihilüm: Telbîs-i 'Acûz-i Ferhâd-Küşten Hazer Beyânındadır" başlıklı bir bölüm eklemiştir. Burada bahsedilen kocakârı, Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinde var olan kocakâridir. Mesneviler, halk hikâyeleri, karagöz ve orta oyununa konu olmuş meşhur aşk hikâyesi Ferhâd ile Şîrîn, Anadolu'da anlatılan biçimiyle kısaca şu şekildedir:

Horasan'da hükümdar olan Mehmene Bânu, kardeşi Şîrîn için bir köşk yaptırır. Köşkün süslenmesi işini nakkaş Behzâd ve oğlu Ferhâd üstlenir. Şîrîn ile Ferhâd karşılaştıklarında birbirlerine âşık olurlar. İkisi arasındaki aşkı öğrenen Mehmene Bânu, Ferhâd'ı zindana kapatır fakat gördüğü rüya üzerine onu yeniden serbest bırakır. Ferhâd, Şîrîn'in aşkıyla dolaşır hâldeyken durumu öğrenen Amasya hükümdarı Hürmüz Şah, Mehmene Bânu'ya savaş açar ve onu yener. Bunun üzerine Ferhâd, Şîrîn'i kendisiyle birlikte Amasya'ya götürür. Hürmüz Şah'ın oğlu Hüsrev, Şîrîn'i görür ve ona âşık olur. Hürmüz Şah'ın ısrarlarına rağmen aşkıdan vazgeçmez. Hürmüz Şah bu zor durumdan kurtulmak için dadıdan yardım ister. Sonunda Ferhâd'ı Şîrîn'den uzaklaştırmak için ona, şehrin ötesindeki dağı delerek dağın ardındaki suyu şehre getirmesi şartıyla Şîrîn ile evlenebileceği söylenir. Ferhâd bu şartı kabul eder fakat dağı delip suyu getirmek üzere iken kocakârı kılığındaki dadı Ferhâd'a gidip Şîrîn'in öldüğünü söyler. Ferhâd bunu duyunca elindeki kazmayla kendini öldürür. Ferhâd'ın öldüğünü öğrenen Şîrîn de, sevgilisinin cesedine kapanır ve belindeki hançerle intihar eder. Hürmüz Şah olanlara çok üzülür. "Hiç olmazsa öldükten sonra kavuşsunlar" diyerek ikisi için bir mezar yaptırır. Rivayet edilir ki, iki sevgili iki beyaz gül olup her bahar ayında mezarın üstünde açarken karaçalı kılığındaki dadı aralarına girerek kavuşmalarına hâlâ engel olurmuş (Albayrak, 1995, s. 388-389).

Nev'izâde Atâyî, yukarıda anlatılan Ferhâd ile Şîrîn hikâyesindeki -çeşitli hilelerle âşıkların kavuşmasını engelleyen- kocakârı dadı gibi hilekâr, düzenbaz kadınların var olduğunu söyler ve böyle kişilere karşı çok dikkatli olunmasını öğütler:

Zen-i mekkâreden it havf u hazer

Koca baykuş gibi 'ömrüne konar (s.189, b.3342)

"Hileci kadından kork ve sakın, (yoksa) yaşlı baykuş gibi ömrüne konar."

Toğar andan fiteni devrânın

Âhret anasıdır şeytânın (s.189, b.3344)

“Devranın fitneleri ondan doğar, âhiretten beri o, şeytanın anasıdır.”

Yüzün açar nice mestûrelerin

'Aybın örter gehi meşhûrelerin (s.190, b.3355)

“Nice örtülülerin yüzünü açar, bazen de şöretlilerin ayıbını örter.”

Germ ider istese mânend-i temûz

Düşürür araya ki berd-i 'acûz (s.190, b.3359)

“İsterse araya kocakarı soğuğunu düşürür de (onu) temmuz ayı gibi sıcak yapar (gösterir).”

Görüldüğü gibi, divan edebiyatında kadına bakışın çoğunlukla olumsuz olduğunu söylemek mümkündür. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da kadına vefasızlık, hayırsızlık, acımasızlık gibi özellikler yüklenmiştir. Nev'izâde Atâyî, hileci yaşlı kadın için eserinde ayrıca bir yer ayırmış ve burada onun hilelerine karşı uyarılarda bulunmuştur. Şair, kadına yüklediği olumsuz sıfatların sonucu olarak, evliliği de kötülemiş; bekârlığın yüceliğinden bahsederek hep bekâr kalınması öğüdünde bulunmuştur.

2.8.3. Zina

Sözlük anlamı, “meşru olmayan, cinsel ilişki, nikâhsız cinsel ilişki” olan *zina*, diğer pek çok dinde olduğu gibi İslâm dininde de büyük günahlardan sayılmıştır (Esen H. , 2013, s. 440-444). Kur'ân-ı Kerîm'de zinanın yanlışlığını anlatan ayetler bulunmaktadır: “Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur” (İsrâ Suresi 32/17); “Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan, günahı(nın cezasını) bulur” (Furkan Suresi 68/25). Ayrıca zinanın cezası da Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiştir: “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun. Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenmez; zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır. Namuslu kadınlara zina esnasında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar” (Nûr Suresi 2-3-4/24).

Sohbetü'l-Ebkâr'da zinanın yanlışlığını, çirkinliğini anlatan çok sayıda beyit bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Şûmdur fi'l-i zinâ gâyet-ile

Ehlinin 'ömri geçer zillet-ile (s.124, b.2168)

“Zinâ fiili çok uğursuzdur, yapanın ömrü alçaklık ile geçer”

Baka iy zânî-i şûm u bed-bû

Ne denâ'et ne kabâhatdır bu (s.125, b.2181)

“Ey kötü kokulu ve uğursuz zina eden, bak bu ne alçaklık, ne kabahattir!”

Şair, zina eden kişilerin rezil olacaklarını, maskara olup şöhret kazanacaklarını söylemiştir:

Eyleme fi'l-i zinâ-y-ıla müdâm

Kendini şöhre idip suhre-i 'âm (s.145, b.2536)

“Kendini zina fiili ile devamlı ünlü edip yılın maskarası yapma.”

Zinaya meyledilmemesi gerektiğini tekrarlamıştır zira namus giysisi leke kabul etmez:

Düşme ter-dâmene mânend-i gubâr

Leke götürmez imiş câme-i 'ar (s.180, b.3185)

“Eteği yaşa (namussuza) toz gibi düşme (çünkü) ar giysisi leke götürmez.”

Zina, İslâm hukukunda *hadd* adı verilen suçlar arasındadır. Hadd olarak bilinen, zina; hırsızlık; birine zina ettiğine dair iftirada bulunmak gibi suçlar, Kur'ân'da bildirildiklerinden yaptırımları bellidir, davayı gören hâkimin cezayı indirme veya artırma yetkisi yoktur. Zina suçunun cezası -zaman zaman ufak farklarla uygulanmış olsa da- genelde suçu işleyen kişiler bekâr ise sopa dayacağı; evli ise recm (taşlayarak öldürme) olmuştur (Akbulut, 2003, s. 167-181). Nev'îzâde Atâyî, zinadan uzak durmayı öğütlediği beyitlerde suçun cezasına da değinmiş, “bu suçu işlersen (meydan dayacağı ile cezalandırılmak üzere) meydana götürülürsün” diyerek okuyucularını uyarmıştır:

Götürürler yapışıp dâmâna

Nefse uydum diyerek meydâna

Düşme kan kuyusma gaflet-ile

Girme kanlı kuyuya zillet-ile (s.125, b.2191-2194)

“(Sen) ‘nefse uydum’ derken eteğine yapışıp meydana götürüler./ Düşme ki gafletle kan kusma, zilletle kanlı kuyuya düşme.”

Nikâhsız cinsel ilişki anlamına gelen zina, pek çok dinde toplum düzenini tehdit ettiği gerekçesiyle yasaklanmış, İslâm dininde de en büyük günahlardan biri sayılmıştır. Bu nedenle *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde üzerinde en çok durulan konulardan biri zinadır. Atâyî, zina yapan kişinin aşağı, rezil bir duruma düşeceğini söylemiş; zinadan uzak durulmasını tembihlemiştir. Şairin konu hakkında yazdığı çok sayıda beyitten altısı çalışmanın bu bölümüne eklenmek üzere örnek olarak seçilmiştir. Beyitler, mesnevinin zina eden kişinin kınanmasına ayrılmış “Der Mezemmet-i Zânî-i Ziyânkâr Beyânındadır” isimli bölümünden alınmıştır.

2.8.4. Eşcinsellik

İslâm dininde eşcinsellik, erkekler arası cinsel ilişkinin yaygınlaşması nedeniyle lanetlenen Lût kavmi hatırlatılarak, yasaklandığı tartışmasız kabul edilen günahlar arasındadır. Eşcinsellik, erkekler arasındaysa “Lût” sözünden türeyen “livâta, mülâvata, televvut” gibi sözcüklerle adlandırılmıştır (Yaşaroğlu M. K., 2003, s. 198-200). Kadınlar arasındaki ilişkiyi ifade etmek için ise “sihâk, sehâka” kelimeleri kullanılmıştır (Öğüt, 2009, s. 169). Kur’ân-ı Kerîm’de *edepsizlik, sapkınlık* mânâsındaki “fahişe” kelimesi zina ile birlikte livâta ve sihâkı da kapsayacak biçimde yer alır (Yaşaroğlu M. K., 2003, s. 198-200).

Nev’izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*’da eşcinselliği Lût kavminin izinden gitmek olarak ifade etmiş; kötü, çirkin bir eylem olduğunu söylemiştir. Atâyî, özellikle kadınlar arasındaki ilişki üzerinde durmuştur:

Levhaşa'llâh ki ola Lûtî-i şûm

Olasın peyrev-i kavm-i mezmûm (s.145, b.2538)

“Allah uzaklaştırmasın ki uğursuz (Lut kavminin lanetlemesine sebep olan) eşcinsellerden olursan, kınanmış kavmin izinden gidenlerden olursun.”

Ekser ol fi'li iden hâne-harâb

Kıldı mestûresin efsürde-hicâb (s.145, b.2540)

“O (eşcinsellik) fiili işleyen pek çok evi yıkılmış (kişi), iffetli kadını örtüsü donmuş (örtüsüz) kıldı.”

Çiftin eyler fukarâya nâka

İffeti olan olur sehâka (s.145, b.2541)

“(O fiil işlendiği zaman) (dişi) deve yoksullara çifte atar, iffeti olan (kişi) da sehâka (lezbiyen) olur.”

Biri birine ider ahengi

Güyyâ iki horusun cengi (s.145, b.2545)

“Sanki iki horozun dövüşü gibi birbirine uyum sağlar.”

Şol kebûter gibi kim beglik ider

Biri birisine erkeklik ider (s.145, b.2546)

“Güvercin gibi beylik eder, biri diğerine erkeklik eder.”

Aynı cinsler arasındaki cinsel ilişki, İslâm dinince edepsizlik, sapkınlık olarak adlandırılmış ve büyük bir günah olarak kabul edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de lanetlendiği belirtilen Lût kavminin lanetlenme sebebi de eşcinsel ilişkilerin yaygınlaşmasıdır. Nev’izâde Atâyî, mesnevisinin nefse tâbi olmanın kötülüğünü anlattığı “Tâbi-i Nefs Olmanın Kabâyihın Beyân İder” başlıklı bölümünde bu tür ilişkilerin çirkinliğine değinmiştir.

2.8.5. Hırsızlık

Hırsızlık, başkasının belli bir değerdeki -İslâm hukukunca bu değer en az on dirhem gümüştür- malını gizlice almak; zimmete geçirmektir (Akbulut, 2003, s. 176-177). Arapçada hırsızlık için yaygın olarak *sirkat*, *serika*; hırsız için *sârik*, *liss* kelimeleri kullanılır (Bardakoğlu, 1998, s. 384-396). İslâm hukukunda hırsızlık suçu, basit/âdi hırsızlık ve büyük hırsızlık olarak ikiye ayrılır (Akbulut, 2003, s. 176-177). Sirkat, serika kelimeleri yalın hâlde kullanıldığında basit hırsızlık anlaşılır (Bardakoğlu, 1998, s. 384-396). Ve basit hırsızlık had cezası ile karşılanır yani suçun cezası Kur’ân ve sünnet hükmünce belirlenmiştir; davayı gören hâkimin takdiri geçerli değildir (Akbulut, 2003, s.

176-177). Hırsızlık yapan kişi, çaldığı malı iade eder veya malın değerince tazminat öder. Eğer bunu yapabilecek durumda değilse, kişinin ilk hırsızlığında sağ eli; ikincisinde sol ayağı kesilir. İki kez hırsızlık yapan kişi ise tövbe edene dek hapsedilir. (Akbulut, 2003, s. 176-177). Kur'ân-ı Kerîm'de hırsızlığın cezası Mâide Suresi'nde anlatılmıştır: "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Kim (bu) haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir." (Mâide Suresi 38-39/5). Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da hırsızlık yapan kişinin elinin kesileceğini söyleyerek cezayı hatırlatır:

Belki kahr-ıla bükler belini

Komayıp sonra keserler elini (s.179, b.3158)

"Belki kahırla belini bükler, (onunla da) kalmayıp elini keserler."

Atâyî, eli uzun olan yani hırsızlık yapan kişinin yüzü yaprak gibi ezilir, der:

Eli uzun olanın tâk-misâl

Yüzi yaprak gibi olur pâ-mâl (s.179, b.3157)

"Eli kemer gibi uzun olanın yüzü yaprak gibi ezilir."

Başkasının şiiirini kendi şiiiri gibi göstermek de hırsızlıktır ve Arapça karşılığı *sirkattir*. Nev'izâde Atâyî çalınmış şeyin şair için de felaket olacağını söyleyerek meseleye değinir:

Serika şâ'ire de nekbetdir

Çoğu cerrâr-ı denî-himmetdir (s.178, b.3155)

"Çalınmış şey şair için de felakettir, çoğu alçakça çaba gösteren dilencidir."

Bir başkasına ait belli kıymetteki malın gizlice alınıp zimmete geçirilmesi anlamına gelen hırsızlık, İslâm dinince günah; İslâm hukukunca cezası belli olan bir suçtur. Hırsızlık yapan kişi, çaldığı malı veya malın değerini iade eder veya el kesme cezasına çarptırılır. Aynı kişi ikinci kez hırsızlık yaparsa bu kez sol ayağı da kesilir. Ancak ikiden fazla kez hırsızlık yapan kişinin, bütünüyle iş göremez hâle gelmemesi için başka bir uzvu kesilmez ve kişi hapsedilir. Görüldüğü gibi ağır bir cezası bulunan hırsızlık suçu İslâm dini nazarında büyük bir günahdır. Nev'izâde Atâyî de mesnevisinde hırsızlık suçundan

bahsetmiş; hırsızlık yapan kişinin belaya uğrayacağını hatırlatarak uyarıda bulunmuştur. Atâyî, başka bir şairin şiirini çalmak biçimindeki hırsızlığa da değinmiştir.

2.8.6. Günahkâr Kişiden Uzak Durma

Nev'izâde Atâyî, mesnevisinde günah kavramına, günah kabul edilen bazı davranışlara değinir ve bu davranışları gerçekleştirmemek konusunda uyarılarda bulunur. Atâyî bunların yanı sıra günahkâr kişiden uzak durmak konusu üzerinde de durur. Okuyucusuna seslenerek günahkâr kişi hakkında "o kişi seni incitmek için tuzaklar kurar; o kâfirden sakın" der:

Hîç hakîkat mi gelir fâcirden

El-hazer el-hazer ol kâfirden (s.114, b.1993)

"Günahkârdan hiç doğru (iş) gelir mi? O kâfireden sakın!"

İlden ayırmaga şirretler ider

Seni incitmege dikkatler ider (s.114, b.1996)

"Seni incitmek için dikkat kesilir, (seni) başkalarından ayırmak için kötülükler yapar."

Nev'izâde Atâyî, günahkâr kişinin dost gibi görüneceğini oysa ondan ancak zarar geleceğini söyler. Günahkârın güler yüzüne, tatlı sözüne; hilesine aldanmamak için dikkatli olunmasını öğütler:

Melekiyyetden urup dem niceler

Ger sana âşık-ı sâdık giceler

Bil ki öte ucıdır mel'ûnun

Bakma efsûnına ol mağbûnun (s.115, b.2000-2001)

"Eğer sana meleklikten nice dem vurup gecelerce sadık âşık (oluyorsa), bil ki o kötünün öteki yüzüdür, sen o şaşkının büyüüne bakma!"

Mekr ü telbîsini sâdık sanma

Hây va'llâhi sakın aldanma (s.115, b.2002)

"Hile ve aldatmasını gerçek sanma, vallahi sakın aldanma!"

Sohbetü'l-Ebkâr'da günah, üzerinde durulan konulardan biridir. Mesnevide kimi günahlar ve bunların sonuçları sıralanırken günah işleyen kişilerden de söz edilmiştir. Böyle kişilerden zarar geleceği, onların kötü niyetlerini saklayarak iyi gibi görünebileceğinin bilinmesi gerektiği söylenmiştir. Kötü kişinin, onunla vakit geçirenlere muhakkak kötülük getireceği anlatılarak okuyuculara günahkâr kişiden uzak durmaları öğütlenmiştir.

Allah'ın yapılmasını yasakladığı eylemlerde bulunmayı veya farz kıldığı eylemleri nedensiz terk etmeyi ifade eden *günah* kavramı; *Sohbetü'l-Ebkâr*'da insanı günah işlemeye götüren bazı nedenler, günah sayılan bazı davranışlar ve günahтан uzak durmak konusunda uyarılar şeklinde yer almıştır. Çalışmada günah bölümüne dâhil edilen ilk kısım, "Günahın Kaynağı Olarak Nefis"tir. Nev'izâde Atâyî, pek çok İslâm âlimi ile aynı fikri paylaşarak günahın esas kaynağının nefis olduğunu ifade etmiştir. Nefse uymanın Şeytan'a uymak demek olduğunu söylemiştir. Nefse kulak vermemeyi; onun kötülüğünden korunmak için sabra sığınmayı nasihat etmiştir. Günah bölümünün ikinci başlığı "Kadın"dır. Kadın başlığının bu bölüme alınmasının sebebi, mesnevide kadından insanı günaha götüren bir neden olarak bahsedilmiş olmasıdır. Kadına hayırsızlık, acımasızlık, ahmaklık, hilekârlık özellikleri yüklenmiş; doğru olanın kadından uzak durmak ve yaşam boyu yalnız kalmak olduğu iddia edilmiştir. Günah bölümünün diğer başlıkları, meşru olmayan cinsel ilişkiyi karşılayan ve uğursuz kabul edilen "Zina"; Lût kavminin lanetlenmesine sebep olduğu bildirilen "Eşcinsellik"; başkasına ait olan malı zimmete geçirmek anlamına gelip İslâm hukukunca el kesme ile cezalandırılan "Hırsızlık" ve günah işleyen kişilerden uzak durmanın öğütlendiği beyitlerin incelendiği "Günahkâr Kişiden Uzak Durma"dır.

2.9. DÜNYANIN GEÇİCİLİĞİ VE ALDATICILIĞI

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya ve âhiret hayatına genellikle bir arada yer verilmiştir (Uludağ, Dünya, 1994, s. 22-25). Örneğin Bakara Suresi'nde "bize ahirette de dünyada da iyilik ver" şeklinde dua eden kişiler için nasip olduğu bildirilmiştir: "Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru, derler. İşte onlar için, kazandıklarından büyük bir nasip vardır. (Şüphesiz) Allah'ın hesabı çok süratlidir" (Bakara Suresi, 201-202/2); aynı surede Hz. İbrahim'in dünyada ve âhirette iyilerden olduğu söylenmiştir: "İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir" (Bakara Suresi 130/2). Âl-i İmrân Suresi'nde ise Hz. İsâ için benzer bir müjde

verilmiştir: “Melekler demişlerdi ki: Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir Kelime'yi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa'dır. Mesîh'tir; dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah'ın kendisine yakın kıldıklarındandır” (Âl-i İmrân Suresi 45/3). İslâm, ölümü ve ahireti hiçbir zaman akıldan çıkarmamayı öğütlese de dünyadan tamamen vazgeçmeyi emretmez. Fakat ahiret hayatının dünyadan daha gerçek ve kalıcı olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de vurgulanmıştır ve bir tercih yapılacaksa bu ahiretten yana olmalıdır: “Dünya hayatını ahirete tercih edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve onun eğriliğini isteyenler var ya, işte onlar (haktan) uzak bir sapıklık içindedirler” (İbrâhim Suresi 3/14).

Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da dünyanın geçiciliği üzerinde durur. Dünyayı ahirete tercih etmenin, onu kalıcı zannetmenin dinden vazgeçmek olduğunu söyler, “sakın dinini verip onun yerine dünyayı alma, tercih etme” der:

Dîn virip alma sakın dünyâyı

Sûdı yok kare gider sevdâyı (s.24, b.146)

“Sakın dinini verip de (yerine) dünyayı alma, (onun) faydası yok, (ona olan) sevdayı gider/yok et.”

Nev'izâde Atâyî, dünya için “yokluk köprüsü” der, yokluk köprüsü elbette insanı yarı yolda bırakacaktır:

Saplanıp kalma har-ı leng-âsâ

Yolda kor âdemi bu cizr-i fenâ (s.24, b.149)

“Topal eşek gibi (oraya) saplanıp kalma, bu yokluk köprüsü insanı yolda bırakır.”

Atâyî, “dünya seni bir süre oyalar ama sonunda yokluk perdesinin arkasına gizlenir” diyerek dünyaya aldanıp da onu kalıcı zannetmemek konusunda uyarıda bulunur:

Oynadır bir iki gün gerçi felek

Çekilir perde-i gayba giderek (s.25, b.161)

“Felek (seni) bir iki gün oyalarsa da, (sonra) bilinmezlik perdesinin (ardına) giderek gizlenir.”

Dünyada iken insanın kibre kapılıp dünya hayatının daimi olduğunu zannedeceğini fakat ölümün bu kişiye haddini bildireceğini söyler:

Kibr-ile sığmaz-iken dünyâya
Geçinirken felege hem-pâye

Eyleyip kûşe-i kabr içre nihân

Bildirir haddini âhir devrân (s.65, b.875-876)

“(Sen) kibirle dünyaya sığmaz, kendini felekle denk zannederken devran sonunda (seni) kabir köşesine gizleyerek (sana) haddini bildirir.”

Dünya, geçici olmasına rağmen aldaticıdır çünkü dünya nimetleri insanlara çekici kılınmıştır. Bu durum bir hadiste şöyle anlatılmaktadır: “Ey Hakîm! Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala engin bir gönülle sahip olursa kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamah dolu bir kalple bu malı isterse, tıpkı yiyip de doymayan bir kimse gibi, onun için malın bereketi kaçır” [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.3, s.639]. Dünyanın aldaticılığı, onun yalnız bir oyun ve eğlence yeri olduğu hatırlatılarak Kur’ân’da sıkça vurgulanmıştır: “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttakî olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?” (En’âm Suresi 32/6); “Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!” (Ankebut Suresi 64/29). En’âm Suresi’nde, dünya hayatının aldaticılığına kanıp kâfir olan bir topluluktan söz edilmiştir: “Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyan peygamberler gelmedi mi! Derler ki: ‘Kendi aleyhimize şahitlik ederiz.’ Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.” (En’âm Suresi 130/6). Dünyanın aldaticılığı *Sohbetü’l-Ebkâr*’da da işlenir ve insanlar, dünyanın oyunlarına kanmamaları, kendilerini bu oyuna kaptırmamaları konusunda uyarılır:

Zill-i bî-fâ’idedir dehr-i denî

Kendin aldırma görüp dinle beni (s.24, b.147)

“Alçak dünya faydasız bir gölgedir. Beni dinle, (onu) görüp de kendini (ona) kaptırma.”

Şâh olup geysen eger tâc-ı zeri

Çekilir âhir anın derd-i seri (s.24, b.250)

“Şah olup altın taç da giysen sonunda onun (dünyanın) başının derdi çekilir.”

Aynı zamanda dünya malına ve dünyada mal/makam sahibi olan kişilere fazla itibar edilmemesini öğütler:

Ehl-i câhe eğilip virme müdâm

Büt-perestâna huşû'-y-ile selâm (s.24, b.155)

“Devamlı eğilerek makam sahibine putperest gibi alçak gönüllülükle selam verme.”

İslâm dinine göre hayat ölümle birlikte son bulmaz; aksine gerçek, ebedî yaşam ölümden sonra başlayacaktır. İnsan, öleceğini ve öldükten sonra sonsuz yaşamına kavuşacağını daima hatırlamalı, dünyada geçirdiği zamanı kalıcı zannetmemelidir. Dünya nimetleri, insana çekici gelse de bunlar aldaticıdır. Nev'izâde Atâyî, mesnevisinde dünyayı geçicilik ve aldaticılık özellikleriyle ele almıştır. Dünya malının gösterişine aldanmamayı, dünya hayatının geçiciliğini akıldan çıkarmamayı öğütlemiştir. Mesnevide, konunun işlendiği beyitlerden geçicilik ile ilgili iki; aldaticılık hakkında üç beyit örnek olarak seçilerek çalışmanın bu bölümüne eklenmiştir.

2.10. İNSAN

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli ayetlerde, Allah'ın insanı yaratırken ona kendi ruhundan üflediği bildirilmektedir: “Hani Rabbin meleklerle demişti ki: ‘Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım.’ / ‘Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!’” (Hicr Suresi 28-29/15); “Rabbin meleklerle demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. / Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!” (Sâd Suresi 71-72/38). Bu ayetlerin, insanda onu diğer canlılardan ayıran kimi özelliklerin varlığına işaret ettiği düşünülmektedir. Bu özellikler insanın bilince, idrake sahip olması ve düşünebilmesi olmalıdır (Yavuz, 2006, s. 89-110). Bilinç ve idrak sayesinde insan, hayır ve şerden birini seçebilme hakkına ve kabiliyetine sahip olmuştur (Sarı, 2011, s. 27-30). Çünkü insan çift yönlü yaratılmıştır ve yaradılışı itibarıyla hayır ve şerrin her ikisine de yatkınlığı vardır (Sarı, 2011, s. 24-27). Bu durum, şu ayetlerden anlaşılmaktadır: “Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) gösterdik.” (Beled Suresi 10/90); “Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.” (İnsân Suresi 3/76); “Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin...” (Kehf Suresi 29/18). İnsanın şerri değil de hayrı seçebilmesini sağlayan bazı ruhsal beceriler vardır ki bunlar bugün *fazilet* olarak adlandırılmaktadır (Çağrı, Fazilet,

1995, s. 268-271). Çalışmanın “İnsan” başlıklı bu bölümü, “İnsana Ait Olumlu Vasıflar” kısmında *Sohbetü'l-Ebkâr*'da yer verilen faziletlerin ve “İnsana Ait Olumsuz Vasıflar” kısmında faziletlerin tersine insanı iyiden uzaklaştırıp kötüye yönlendiren özelliklerin; reziletlerin incelenmesine ayrılmıştır.

2.10.1. İnsana Ait Olumlu Vasıflar

İnsana özgü olup hemen tüm toplumlarda geçerliliği bulunan kimi vasıflar vardır. Birçok din ve inanışta olduğu gibi İslâmî kaynaklarda da yer eden bu vasıflar; faziletler, insanı kötülükten uzaklaştırıp iyiliğe yaklaştıracak kimi ruhsal yeteneklerdir (Çağrıcı, Fazilet, 1995, s. 268-271). *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde, birtakım faziletler işlenerek bu faziletlerin sonucu olan davranışlar okuyuculara öğütlenmiştir. Mesnevide yer verilen bu vasıflar, “Tevazu; Çalışkanlık; Himmet, Gayret; Sabır, Tevekkül; Nezâket, Yumuşak Huy (Rıfk); Cömertlik, Bağış; Kanaât; Doğruluk (Sıdk); Cesaret; Feraset ve İhlas” biçimindedir. Bunlardan her biri birer başlık hâlinde incelenecektir.

2.10.1.1. Tevazu

Vaz' kökünden türetilmiş olan *tevazu*, kibirden uzaklaşmak, insanlara karşı olan büyüklenmeci tavırdan kaçınmak anlamına gelir (Çağrıcı, Tevazu, 2011, s. 583-585). Tevazu, İslâm dininde de Türk toplumunda da bir erdem olarak kabul edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de, yücelik yalnız Allah'a yüklenmiştir. Dolayısıyla İnsanların kendilerini ulu, yüce görmeleri doğru değildir. Ayrıca Kur'ân'da, şeytanın kâfirlerden olmasının sebebinin kibir olduğu da belirtilmektedir: “Göklerde ve yerde azamet yalnız O'nundur. O, azîzdir, hakîmdir.” (Câsiye Suresi 37/45); “Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.” (Bakara Suresi 34/2); “Hiç şüphesiz Allah, onların gizleyeceklerini de açıklayacaklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları asla sevmez.” (Nahl Suresi 23/16). Tevazunun güzelliğinin vurgulandığı bazı hadisler de kaydedilmiştir. Örneğin Abdullah b. Mes'ûd'dan aktarılan bir hadiste, Hz. Muhammed kalbinde kibrin zerresi bile bulunan kimsenin cennete giremeyeceğini söylemiştir [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.3, s.327]. Nev'izâde Atâyî'ye göre dünyada tevazu kadar yüce bir erdem yoktur:

Hîç tevazu' gibi haslet olmaz

Böyle sermâye-i rif'at olmaz (s.55, b.702)

Hiç tevazu gibi bir huy olmaz; böyle yüce bir sermaye olmaz.”

Atâyî *Sohbetü'l-Ebkâr*'da kemâl sahibi kişilerin gönüllerinin alçak olacağını fakat onların gerçek değerinin görünenden çok fazlası olduğunun bilinmesi gerektiğini anlatmıştır:

Budur erbâb-ı kemâle elyak

Kadri 'âlî ola gönli alçak (s.54, b.680)

“Değerinin yüce, gönlünün alçak olması; kemâl sahibine layık olan budur.”

İrse başı göge gün gibi müdâm

Yüzi yirde olur elbette kirâm (s.54, b.679)

“Başları Güneş gibi devamlı göge de erse, yüce kişilerin yüzleri elbette yerde olur.”

Kapı önünde otursa kâmil

Sen anı arkası mihrâbda bil (s.55, b.687)

“Kâmil (kişi) kapı önünde oturursa, sen onun sırtını mihrapta bil.”

Tevazu, kibrin karşıtı olarak kullanılmakta ve insanın kendisini yüksekte, yüce görmekten, böbürlenmekten kaçınması gibi mânâlara gelmektedir. İslâm dininde kibir, hoş karşılanmayan bir özelliktir. Öyle ki, Şeytan'ın kibrinden dolayı Allah'a karşı geldiği kabul edilmektedir. Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da tevazudan övgüyle bahsetmiş ve yüce kişilerin tevazu sahibi olacağını söylemiştir. Atâyî, tevazu konusunu anlatmak için mesnevisinde “Sohbet-i Çihârum: Tevâzu'-ı Bâ-Husûs 'Ulemâya İkrâm Vesîle-i Her Merâh Eylediği Makâlâta Tahsîsdir” başlıklı bir bölüme yer vermiştir. Yukarıdaki örnek beyitler eserin bu bölümündendir.

2.10.1.2. Çalışkanlık

İnsanın, sahip olduğu yeteneklerini kullanabilmesi için gerekli olan *çalışma*, pek çok toplumda ve dinde yüceltilen bir değer olmuştur. İslâm dini de insana çalışmayı öğütlemekte ve tembelliği olumsuz bir özellik olarak kabul etmektedir (Kayadibi, 2004, s. 31-51). Necm Suresi'nde insanın her şeyi kendi çalışması ile elde edeceği; çalışmasının karşılığının insana mutlaka verileceği söylenmiştir: “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.” (Necm Suresi 39-41/53). Çalışmayı öğütleyen çeşitli

hadisler de mevcuttur. Örneğin; “Sen kederden, üzüntüden, âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten ve bunaklıktan O’na sığındın.” [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.1, s.26] hadisinde, tembelliğin korkulacak, uzak durmak için dua edilecek bir huy olduğu ifade edilmiştir.

Çalışkanlık, *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde de yüce bir erdem olarak yer almaktadır. Mesnevide irfana; rahmet ve bağışlanmaya çalışma ile layık olunacağı söylenir:

Cidd ü cehd it yürü insân olıgör

Kâbil-i sikke-i 'irfân olıgör (s.57, b.735)

“Haydi yürü çalış çabala ki insan olasın, irfan sikkesine sahip olasın.”

Sen dahi sa'y idip insân olıgör

Lâyık-ı rahmet ü gufrân olıgör (s.68, b.914)

“Sen de çalışarak insan ol; rahmet ve bağışlanmaya layık ol.”

Nev'izâde Atâyî, kalbinde hastalığı olan kişiler çalışma ile şifa bulur, der:

Her kimin ki ola kalbinde maraz

Cidd ü cehd-ile ider def-i 'araz (s.57, b.741)

“Her kimin kalbinde hastalık varsa, (hastalığın) izlerini/belirtilerini çalışmak ile def eder.”

Ancak çalışan kişiler yol alacaktır:

Sa'y-ile kâfileler menzil alır

Terk-ile râhile yabanda kalır (s.62, b.811)

“Kafiler çalışmak ile yol alır, (çalışmayı) terk ile kervan yabancı yerde kalır.”

Atâyî'ye göre çalışan kişilerin edepten yoksun olmayacağı bilinen bir gerçektir:

Sa'y iden olmaya mahrûm-ı edeb

Müttefikdir burada ehl-i hıred (s.62, b.812)

“Çalışan kişi edepten mahrum olmaz, akıl sahipleri bunda hemfikirler.”

Hemen her topluluk ve her din nazarında övülen, öğütlenen, yüceltilen bir değer olan çalışkanlık, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da benzer şekilde ele alınmıştır. Nev'izâde Atâyî, kafilerin çalışmak ile yol alacağını, kalbinde hastalık olanların bundan çalışmak ile

kurtulacağını, rahmet ve bağışlanmayı hak etmek için çalışmak gerektiğini söyleyerek çalışkan olmayı tembihlemiştir.

2.10.1.3. Himmet, Gayret

Cürcânî'nin Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü'nde "bir iş için olanca güçle çalışmak; o işe tutunmak" (Cürcânî, 1997, s. s.250) şeklinde açıklanan *himmet*, Kâmus-ı Türkî'de "çaba; çaba göstermek" olarak yer almıştır [Sâmi, 1901 (2017); s.1170]. Himmet, Allah dostu kişilerde bulunduğu inanılan çok yüksek irade gücünü de ifade eder. Bu güç Allah'a yönelmek için kullanılır (Demirci, 1998, s. 56-57).

Sohbetü'l-Ebkâr'da himmet, çalışma, çalışkanlığa yakın olarak gayret etme, çaba gösterme anlamında kullanılmıştır. Bazı beyitlerde himmete, azim sözcüğü ile bir arada yer verildiği görülmektedir. Örneğin bir beyitte azim ve himmetin, iman gücünün delilleri olduğu:

Oldı îmâna delîl-i kuvvet

'Azm-i sâdıkla 'ulüvv-i himmet (s.96, b.1416)

"Samimi azimle himmetin büyüklüğü, imanın kuvvetinin delili oldu."

Bir başka beyitte talih kuşunun iki kanadından birinin azim, diğerinin himmet/gayret olduğu söylenmiştir:

Baht kim murg-ı hümâ hem-serdir

'Azm u himmet ana bâl ü perdir (s.96, b.1417)

"Talih ki huma kuşuna eşir; onun kolu kanadı gayret ve azimdir."

Himmetin şâhitleri ise cesaret ve cömertliktir:

Himmete oldı şecâ'atla sehâ

İki şâhid kim iderse da'vâ (s.96, b.1419)

"Dava edilirse cesaret ve cömertlik gayrete iki şâhit oldular."

Nev'izâde Atâyî, yeterince gayret göstermemenin Allah'ın kudretini azımsamak olduğunu söylemektedir:

Himmetin d n kılan alçaktır

Kudret-i hakkı azırđanmaktır (s.97, b.1436)

“Himmetini aŗaŗı/az kılan alçaktır; (bu), Hakk’ın kudretini azımsamaktır.”

Atâyî, ayrıca himmet ehlinde de söz etmiŗ ve insanlara himmet ehli için hizmet etmelerini  đ tlemiŗtir:

Himmet erb bına hıdmet eyle

Kendini l yık-ı himmet eyle (s.97, b.1434)

“Himmet erbabına hizmet et ki kendini himmete layık hâle getiresin.”

Pek çok kaynakta çabalama, gayret etme; irade gösterme m n larında kullanılan *himmet*, *Sohbetü’l-Ebkâr*’da gayret sözüne yakın bir anlamı karŗılar biçimde yer almaktadır. Nev’izâde Atâyî, himmetin/gayretin talihin oluŗmasında etkili olduğunu söylemektedir. Bu d ŗ nce -“Kaza ve Kadere İman” bölümünde ifade edildiği gibi- Atâyî’nin kadere imanı Şüphesiz kabul etmesine rağmen büsbütün kaderci bir anlayıŗı benimsemediğini kanıtlamaktadır. Nev’izâde Atâyî’ye göre az  abalamak, Allah’ın kudretine gereken hürmeti göstermemek demektir. Atâyî, himmet ehli kiŗilere hizmet edilmesini de  đ tlemiŗtir. Bu bölümde yer verilen beyitler, bir önceki “ alıŗkanlık” bölümüne alınan beyitlere anlamca yakın olsa da tasavvuf kültürü ve divan edebiyatında *himmet*, baŗlı baŗına bir kavram olarak yer ettiğinden  alıŗmaya “Himmet” baŗlıklı ayrı bir bölüm eklenmesi uygun g r lm ŗtir.

2.10.1.4. Sabır, Tevekkül

Sözlükte “engelleme; direnme, güçlü durma” gibi anlamlara gelen *sabır* ( ağrıcı, Sabır, 2008, s. 337-339), ahlâkî bir değer olarak bir zorluk, sıkıntı karŗısında gönüllü direnç ve kuvvet göstermek; olayların bitiŗini s k netle beklemek demektir (Doğan, 2014, s. 93-130). Tasavvuf bakıŗıyla sabır, kiŗinin olumlu olaylara olduğu gibi olumsuzluklara karŗı da Őükran duyması, Ő k yetten kaçınması durumu olarak da tanımlanır ( ağrıcı, Sabır, 2008, s. 337-339). Sabır, *kâmil insan* denilen kiŗilerde muhakkak bulunduğuna inanılan bir özelliktir (Doğan, 2014, s. 93-130). Kur’ân-ı Kerîm’de sabredenlerin ödüllendirileceğini müjdeleyen ayetler mevcuttur: “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!” (Bakara Suresi 155/2); “Eğer ceza verecekseniz, size yapılan

işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.” (Nahl Suresi 126/16); “Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?” (Âl-i İmrân Suresi 142/3).

Sohbetü'l-Ebkâr'da sabrın, insanın cevheri olarak tanımlanan akıldan üstün bir değer olduğu söylenir:

'Akıldır cevheri nev'-i beşerin

Sabr-ımuş yüzi suyu ol güherin (s.121, b.2110)

“İnsan cinsinin cevheri akıldır, o cevherin yüzü suyu ise sabır imiş.”

Kişilerin amaçlarına sabırla ulaşacağı, düşmanların sabırla yenileceği ifade edilir:

Sabr-ıla buldı bulan maksûdı

Açdı miftâh-ıla genc-i cûdı (s.121, b.2114)

“Bulan maksadını sabırla buldu, cömertlik hazinesini anahtarla açtı.”

Kahraman olsa 'adüvv-i cânı

Sabr iden kimse yenermiş anı (s.122, b.2128)

“Can düşmanı kahraman (bile) olsa, sabreden kişi onu yenermiş.”

'Av'av itdikçe yol üzre segler

Sâkit olursan o da vaz geçer (s.122, b.2129)

“Yol üstünde köpekler hav-hav ettiğinde sessiz olursan o(nlar) da vazgeçer.”

Sabırla ilişkili bir kavram olan tevekkül, “Allah’a güvenmek” anlamındaki *vekil* sözünden türemiş bir kelimedir. İnsanın Allah’a güvenmesi, kaderini O’na teslim etmesi ve bu nedenle gelecekte kaygı duymamasını ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm’de hem Allah’ın sıfatlarından biri olarak vekil kelimesi hem de tevekkül kavramı yer almaktadır. Örneğin: “Gerçek şu ki: İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun (şeytanın) bir hâkimiyeti yoktur.” (Nahl Suresi 99/16); “Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakırsa, ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah’a güvenip dayanmalıdırlar.” (Âl-i İmrân Suresi 160/3) vd. Tevekkül, bazı mutasavvıflar tarafından Allah’ın kula rızkını muhakkak vereceği inancı olarak anlaşılmıştır. Kimileri tevekkülü, kişinin Allah’tan başkasına ihtiyaç duymayacağı bilgisi

olarak tanımlamışlardır. Mutasavvıfların bir kısmı ise tevekkülün, insanın kaderine rıza göstermesi demek olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak sufilerin büyük çoğunluğu, Enes b. Mâlik'ten aktarılan şu hadisten hareketle, tevekkülün çaba göstermemek değil; bir iş için gayret ettikten sonra işin sonucunun Allah'a bırakılması demek olduğu konusunda birleşmişlerdir: "Bir adam, 'Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?' diye sordu. Resûlullah (sav), 'Önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et!' buyurdu." [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.3, s.305].

Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da çabalamayı fakat çabanın karşılığını Allah'tan beklemeyi öğütler:

Herkese lutf u kerem evlâdır

Sa'y kıl sen virici Mevlâ'dır (s.119, b. 1822)

"Herkes için lütuf ve kerem en uygundur; sen çabala, verecek olan Allah'tır."

Atâyî, bir sıkıntıyla karşılaşıldığında tahammül etmeyi, Allah'ın kudretine tevekkül etmeyi tembih eder:

Bir belâ gelse tahammül yegdir

Kudret-i Hakk'a tevekkül yeğdir (s.121, b.2115)

"Bir bela gelirse tahammül iyidir, Hakk'ın kudretine tevekkül iyidir."

Kudret-i Hakk'a tevekkül yegdir

Lutf-ı Bârî'ye tevessül yeğdir (s.159, b.2806)

"Hakk'ın kudretine tevekkül iyidir, Allah'ın lütfuna inanmak iyidir."

Şair ayrıca geleceğin hazinelerle dolu olduğunu, hatta buna inanmayanın kâfir olduğunu söyleyerek gelecek kaygısının yersizliğinden söz eder:

Gayb gencîneleri vâfirdir

İ'tikâd eylemeyen kâfirdir (s.138, b.2422)

"Gaybın hazineleri çoktur, (buna) inanmayan kâfirdir."

Karşılaşılan bir zorluk, sıkıntı karşısında bilinçli ve gönüllü olarak direnç göstermek, sağlam, güçlü duruş sergilemek anlamına gelen sabır, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da kişilerin

amaçlarına ulaşmaları, düşmanlarını yenmeleri için gerekli bir özellik olarak ele alınmıştır. Sabretmeyi de kapsayan tevekkül ise sıkıntıya neden olan olayların, emek harcanan işlerin sonucunun Allah'a bırakılması, Allah'a teslim olunması ve böylece gelecekte kaygı duyulmaması demektir. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da bela karşısında sabretmek, Allah'ın kudretine tevekkül etmek öğütlenmiştir. Atâyî, geleceğin/bilinmezin hediyelerle dolu olduğunu söylemiş; hatta buna inanmamayı küfür saymıştır. Çalışmada, birbiriyle ilişkili olan sabır ve tevekkül kavramları aynı başlık altınca incelenmiştir.

2.10.1.5. Nezâket, Yumuşak Huy (Rıfk)

Çoğunlukla *rıfk* kelimesiyle de karşılanan yumuşak huyluluk; mülayimlik; nezâket, İslâm dininde olumlu kabul edilen özelliklerdendir (Çağrı, Rıfk, 2008, s. 51-52). Âl-i İmrân Suresi'nde Hz. Muhammed'in etrafındakilere yumuşak davrandığı ve onları bu sayede yanında tutabildiği anlatılmaktadır: "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever." (Âl-i İmrân Suresi 159/3). Tâhâ Suresi'nde de "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar" (Taha Suresi 44/20) meâlinde bir âyet yer almaktadır. İslâm öncesi Arap toplumunda gücün simgesi olarak kabul edilen sertlik, kabalık, saldırganlık İslâm ahlâkında kabul gören özellikler değildir. Bilhassa güçlü olduğu hâlde gücünü kullanmayıp yumuşak davranmayı seçmek İslâm anlayışına göre yüce bir davranıştır (Çağrı, Rıfk, 2008, s. 51-52). Nev'izâde Atâyî, mesnevisinde rıfk kavramına yer vermiştir; sıkıntı ve eziyetin çaresinin rıfk olduğunu söylemiştir:

Rıfkdır çâre-ger-i renc ü sitem

Hoş tutar zahmı mülâyim merhem (s.121, b.2116)

"Sıkıntı ve eziyete çare bulan rıfktır; mülayim merhem yarayı hoş tutar."

Türk/İslâm toplumunda yüceltilen nezaket, güler yüzle de ilişkilendirilmiştir. Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da yumuşak tabiatlı, güler yüzlü olmayı öğütlemiştir:

İy olan gılgizet-i tab'ıyla mesel

Karış ehl-i dile sen de incel (s.131,b.2295) ,

"Ey tabiatının sertliğiyle örnek olan, gönül ehline karış sen de incel."

Siper-i la'net-i yârân olasin

Kalbe tokınmada peykân olasin (s.131,b.2299)

“Sevgilinin lanetinin kalkanı ol, kalbe dokunmakta kirpik (gibi) ol.”

Saht-rûy olma misâl-i mir'ât

Çünkü yok 'âlem-i sûretde sebât (s.132,b.2304)

“(Varlık) ayna(sı) misali sert yüzlü olma çünkü suret âleminde sebat yoktur.”

Âdem oldur ki ola handân-rû

Hulki da hüsni gibi ola nîkû (s.132,b.2306)

“İnsan odur ki güler yüzlü olsun, huyu da (yüzünün) güzelliği gibi hoş olsun.”

Yumuşak, iyi huy; nezaket ve güler yüz hem İslâm dini hem Türk toplumu nazarında çoğunlukla yüceltilen özelliklerdir. Hz. Muhammed'in yumuşak huylu oluşuna Kur'ân-ı Kerîm'de değinildiği gibi, onun bu özelliği, kimi hadisler ve hakkındaki anlatılarda da vurgulanmıştır. Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da yumuşak huy ve güler yüze değinmiş; okuyucularına sert, kaba olmamayı öğütlemiştir. Atâyî, gönül ehli kişilerle bir arada bulunmakla sert tabiatın yumuşayacağını da söylemiştir.

2.10.1.6. Cömertlik, Bağış

Farsça *cevân-merd* sözcüğünden Türkçeye geçen *cömertlik* kelimesi, malını ve parasını rahatlık ve gönüllülükle paylaşan kişi anlamına gelir (T.D.K., 1998, s. 413). İslâmî kaynakların pek çoğunda olduğu gibi *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da cömertlik kavramı, genellikle *sehâ* sözcüğüyle karşılanır. Mesnevide ayrıca “bağışlamak, saçmak” anlamlarında *bezi*, *atâ*, *ihsan* sözcükleri de yer almaktadır. İslâm, cömertlik davranışını yüceltirken bunun gösteriş ve kibirle değil; gizlilik ve gönüllülükle yapılmasını öğütler (Özel, 2007, s. 6). Kur'ân-ı Kerîm'de cömertlik hakkında çok sayıda ayet vardır. Örneğin Âl-i İmrân Suresi'nde “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça ‘iyi’ ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir” (Âl-i İmrân Suresi 92/3) denilmektedir. Bakara Suresi'nde Allah yolunda harcayan ve bununla övünmeyenler için müjdelere olduğu söylenmektedir (Bakara Suresi 262/2). Malın bağışlanması, dağıtılması maddi bakımından cömertlik göstermektir. Bunun yanında ihsan; yani insanlar için iyilik yapmak, manevî açıdan cömertlik kabul edilmektedir (Özel, 2007, s. 113-116).

Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde cömertlik gibi bir erdem olmadığını söyler:

Hiç sehâ gibi fazilet olamaz

Böyle 'ayb örtücü hıl'at olamaz (s.138, b.2411)

“Hiç cömertlik gibi fazilet olamaz, böyle ayıp örtücü kaftan olamaz.”

Atâyî, malın, paranın saklanmamasını; bunun yerine bağış yapılmasını öğütler:

Müht-dâr-ı ser-i genc-i zersin

'Acaba ne gününe saklarsın (s.139, b.2440)

“Altın hazinesinin baş mühürdarısın, acaba (servetini) hangi güne saklarsın?”

Nev'izâde Atâyî'ye göre geçim kaygısı taşımak gereksizdir. Sürekli kaygı içinde olanların kazançları bereketli olmaz. Ayrıca kazanç için çok çabalamak; harcamada fazla tasarruflu olmak da yanlıştır:

Eyleme fikr-i ma'âşa dikkat

Bulmaya dikkat idenler bereket (s.138, b.2423)

“Geçim fikrine dikkat kesilme, (ona) dikkat edenler bereket bulamaz.”

Meksebinde bu tekellüf ne belâ

Masrafında bu tasarruf ne belâ (s.139, b.2428)

“Kazancın için bu (kadar) çaba beladır; harcaman için bu (kadar) tasarruf beladır.”

İnsanın parasını ve malını başkalarıyla paylaşmaya gönüllü olması anlamına gelen cömertlik, İslâm dinine göre yüce bir fazilettir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara sahip oldukları servetleri saklamamaları, ihtiyacı olan kişilerle paylaşmaları emredilir. Bu paylaşımın gösterişsiz biçimde yapılması da önemlidir. Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da cömertliği bir erdem olarak değerlendirmiş; onu kusurları kapatan bir giysiye benzetmiştir. İnsanlara geçim hakkında kaygılanmamalarını, varlıklarının tamamını kendileri için saklamamalarını öğütlemiştir; hayır için harcama yapmaktan kaçınmamak gerekir.

2.10.1.7. Kanaât

Kanaât, insanın maddî olanak veya eşyaların kendisine yetecek, ihtiyacını karşılayacak kadarına razı olması, fazlasını istememesi; tokgözlülük olarak tanımlanabilir (Çağrı, Kanaat, 2001, s. 289-290). “*Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa üçüncüsünün de olmasını ister*” biçimindeki hadis, insanın dünya malına düşkünlüğüne dikkat çekmektedir. İslâm, insanın yaratılışına rağmen hırs ve açgözlülükten uzak durmasını emreder.

Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da okuyucusuna minnetsiz sahip olduğu nimetin bereketine şükretmesini öğütler:

Şükr idip feyz-i yem-i ni'metine

Garka ol ni'met-i bî-minnetine (s.118, b.2053)

“Nimet yeminin bereketine şükredip minnetsiz nimetine gark ol.”

Atâyî, “eline bir elma geçerse ondan senin payına ancak bir dilim kalır” diyerek, insanın ihtiyaç duyacağı malın/nimetin sınırlı olduğunu; dolayısıyla fazlasına göz dikmenin anlamsız olduğunu hatırlatır:

Eline girse eğer bir alma

Bir dilimdir kalacak yine ana (s.139, b.2430)

“Eğer bir elma eline geçerse de ondan (sana) kalacak olan yine bir dilimdir.”

Nev'izâde Atâyî, kanaât etmeyi bilen kişinin şerefli olduğunu, onun başkasına el açmayacağını ifade eder:

Kâni' olmağı bilen nefse şeref

Gayra el açmaya mânend-i sadef (s.62, b.823)

“Kanaât etmeyi bilen nefis ne şereflidir! Sedef gibi(dir), yabancıya el açmaz.”

İslâm dini, insana dünya nimetlerinden belirli ölçülerde faydalanmayı serbest kılmıştır. Fakat insanın ihtiyacından fazlasına göz dikmesi hoş karşılanmaz. Kişi; yiyecek, giysi, para vb. tüm maddî imkânlardan kendisine yetecek kadarına kanaât etmeli; açgözlülükten kaçınmalıdır. Nev'izâde Atâyî, mesnevisinde kanaâttan söz etmiş, elindekiyle yetinmeyi bilen nefis şereflidir, demiştir. İnsana elindeki nimet için

şükretmesini öğütlemiştir. Kanaât kavramının zıddı açgözlülük ve *hırs*tır; hırs konusu, çalışmanın devamındaki, “İnsana Ait Olumsuz Vasıflar” başlıklı bölümde ele alınacaktır.

2.10.1.8. Doğruluk (Sıdk)

İslâmî kaynaklarda “doğruluk, doğru olmak” erdemi, genellikle *sıdk* terimiyle karşılanır (Çağrı, Sıdk, 2009, s. 98-100). Sıdk, doğruyu söylemek; bir vaatte bulununca bunu gerçekleştirmek; bir işi gereğince yerine getirmek ve dayanıklılık, güçlülük gibi anlamlara gelir (Sümertaş, 2009, s. 8-20). Sıdk, yalnız İslâm literatüründe değil; neredeyse tüm ahlâkî metinlerde en büyük faziletlerden biri olarak kabul edilir (Çağrı, Sıdk, 2009, s. 98-100). Sıdk kavramının boyutlarından biri olan doğru konuşmak, yalandan kaçınmak konusuna Kur’ân-ı Kerîm’de yer verilmiştir. Örneğin: “Artık bundan sonra her kim Allah'a karşı yalan uydurursa, işte bunlar, zalimlerin ta kendisidirler. / De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, hakka yönelmiş olarak İbrahim'in dinine uyunuz. O, müşriklerden değildi. (Âl-i İmrân Suresi 94-95/3). Doğruyu söylemek meselesi, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da ele alınmıştır. Nev'izâde Atâyî, yalanın kötülüğünden söz etmiş; doğruluğun, insanın tabiatının dayanağı olması gerektiğini ifade etmiştir:

Kâzibi kizb ider âhır rüsvâ

Kalacak yüzi karasıdır ana (s.106, b.1590)

“Yalancıyı yalan rezil eder; (ona) kalacak olan yüzünün karasıdır.”

Yer komaz kâzibe kizbi aslâ

Teng olur başa yalancı dünyâ (s.106, b.1593)

“Yalancıya yalanı asla yer bırakmaz; yalancı dünya başına dar gelir.”

İstikâmet ki ola tab'a medâr

Toğru yoldan çıkamaz cedvel-vâr (s.178, b.3154)

“Doğruluk ki (kişinin) tabiatına dayanak olursa (o) cetvel gibi doğru yoldan ayrılamaz.”

Doğruluğun (sıdkın) bir başka boyutu, verilen sözü yerine getirmektir. Sözde durmak “Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz...” (Mâide Suresi 1/5); “O halde, sakın Allah'ın peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Çünkü Allah mutlak üstündür, kimsenin yaptığı yanına bırakmaz.” (İbrahim Suresi 47/14) örneklerinde

olduğu gibi çeşitli ayetlerde konu edilmiştir. Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da bu meselenin üzerinde titizlikle durur:

Sâdikâne idicek 'ahd ü emân

Hulf-ı va'd eylemez ehl-i îmân (s.152, b.2687)

“İman sahibi sadakatle yemin eder ve aman dilerse, sözünü bozmaz.”

İki kat olsa belâ bârından

Merd olan dönmeye ikrarından (s.152, b.2688)

“Bela yükünden iki kat olsa mert olan sözünden dönmez.”

Vireceksen yürü eyle ikrâr

Yoksa yum kıllıyı açma zinhar (s.174, b.3075-3076)

“(Karşılığını) vereceksen yürü söz söyle; yoksa yum kıllı (ağız) zinhar açma!”

Hemen tüm zamanlarda ve bölgelerde geçerli, evrensel bir değer olan doğruluk, İslâm dininde de önemli yer tutmaktadır. Doğru sözlü, güvenilir olmak; verilen sözü, vaadi yerine getirmek hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de İslâmî kaynakların pek çoğunda öğütlenen, yüceltilen, övülen davranışlardır. Bu davranışlara *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da yer verilmiştir. Nev'izâde Atâyî, mesnevisinde yalanın, yalan söyleyen kişiye mutlaka zarar vereceğini, dürüst kişinin ise doğru yoldan ayrılmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca mert bir kişinin ne olursa olsun sözünden dönmeyeceğini söyleyerek eğer karşılığı verilmeyecekse söz vermemeyi öğütlemiştir.

2.10.1.9. Cesaret

Cesaret erdemi, İslâmî kaynaklarda genellikle “şecâat” sözcüğüyle karşılaşılır (Çağrı, Şecaat , 2010, s. 402-403). İslâm filozoflarının çoğu şecâati, düşünmeden öfke ve fevrilikle her şeyin üstüne atılmak olan cüretkârlık ile kişilere veya olaylara gerektiğinde de karşı duramamak, çekinmek demek olan korkaklık arasında bir denge noktası olarak tanımlamışlardır (Yıldırım ve Baynal, 2020, s. 137-175). İslâm dininde korkaklık ne kadar kötüyse hiddet ve saldırganlık da aynı oranda yanlış kabul edilir. Şecâat, bu ikisinin ortasında olmaktır ve yüceltilen bir özelliktir (Çağrı, Şecaat , 2010, s. 402-403). Şecâat, bu anlamıyla *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da yer bulmuştur:

Cânibeyni gazabın oldu yaman

Mütehevvir birisi, cebân

“Gazabın iki tarafı da fena oldu, (bunlardan) biri öfkeli birisi korkak (olmaktır).”

İ'tidâl anda şecâ'at oldu

Sıfat-ı sâhib-i himmet oldu

“Bunların ortalaması cesaret oldu; (o), himmet sahibi sıfat oldu.”

Şecâat bir cevhere benzetilmiş, bu sıfatın içinde pek çok yiğitlik vasıfları bulunduğu söylenmiştir:

Var-ısa dilde şecâ'at güheri

Yürü şemşîr gibi var ileri (s.156, b.2765)

“(Eğer) gönülde şecâat cevheri varsa, kılıç gibi yürü, ileri var!”

Bir sıfattır bu ki zımnında nihân

Nice evsâf-ı fütüvvet-'unvân (s.157, b.2778-2780)

“Bu öyle bir sıfattır ki, nice yiğitlik unvanlı vasıflar (onun) iç yüzünde gizlidir.”

İslâm ahlâkında –özellikle savaş esnasında- korkaklık hoş görülme­yen bir özelliktir. Saldırganlık da kişiye ve çevresine zarar verici davranışlara yol açtığından yine tavsiye edilmeyen davranışlardandır. İslâm literatüründe şecâat olarak ifade edilen cesaret ise ne korkak ne saldırgan olmak; korkaklıkla saldırganlık arasında dengede olmak demektir. Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da bir cevhere benzettiği şecâati bu şekilde tanımlamıştır. Bu cevhere sahip kişinin ileri gideceğini söylemiştir.

2.10.1.10. Feraset

Sözlükte “keşfetme, sezme” anlamlarına gelen *feraset* sözcüğü (Uludağ, Firâset, 1996, s. 116-117), tasavvufî bir terim olarak “gerçeği sezme, bilinmezi bilme” mânâlarındadır (Cürcânî, 1997, s. 171). Bir ilim olarak, bir kişinin fiziksel özelliklerine bakarak onun karakteri hakkında çıkarımda bulunma bilgisini; kıyafet ilmini karşılar (Uludağ, Firâset, 1996, s. 116-117). Feraset, bu anlamıyla *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da yer almaktadır; âlimlerin birini gördüğünde onu ferasetle tanıdığı söylenmekte; kişinin yüzünün, kaşının, gözünün o kişi hakkında deliller taşıdığı ifade edilmektedir:

Görse bir şahsı kaçan ehl-i nazar

Hâlini nûr-ı ferâsetle tuyar (s.94, b.1379)

“Âlim ne zaman bir kişiyi görse hâlini feraset nuruyla anlar.”

Sırta sîması delâlet eyler

Çeşm ü ebrûsı işâret eyler (b.94, b.1381)

“Yüzü sırta delalet eder, gözü-kaşu işaret eder.”

Tâbi'-i sûret olurmuş sîret

Tîre-dildir 'arab-ı bed-sûret (s.59, b.763-765)

“Hâl, (insanın) yüzüne tâbi olurmuş. Kötü yüzlü Arap'ın gönlü karanlıktır.”

“Tabii feraset” olarak adlandırılan feraset çeşidinden, sezme ve geçmişten çıkarım yapma yoluyla gelecek hakkında bilgi sahibi olmak anlaşılır. Olayların iç yüzünü anlamada yetkinliği, düşüncede tutarlılığı ifade eden “vehbî ferâset” ise, kişi kendisini nefret, kin gibi kötü duygulardan arındırdığında Allah'ın nurundan bir parçanın kişinin içine atılmasıyla ortaya çıkar (Kabakçılı, 2011, s. 93-102). *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da feraset, Allah'ın nuru olarak adlandırılmıştır:

Oldı insâna ferâsetle zekâ

Lem'a-i bârika-i nûr-ı Hudâ (s.93, b.1367)

“Allah'ın nurunun şimşeğinin parıltısı, insana feraset ve zekâ oldu.”

Nev'izâde Atâyî, bakış okunun temreninin feraset olduğunu söyleyerek ferasetin, görüneni anlama ve sezme becerisi oluşuna dikkat çekmiştir:

Nazarı eyledi tîr-i bürrân

Oldı ol tire ferâset-peykân (s.94, b.1375)

“Bakışını keskin ok eyledi, o oka feraset temren oldu.”

Feraset sözcüğü, genel itibarıyla gerçeği anlamada ve geleceği sezmede ruhanî bir yeteneği; ilim olarak ise kişilerin fiziksel özelliklerinden hareketle, kişilikleri hakkında yorum yapmayı ifade eder. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da ferâsetin Yaratıcı'nın nuru olduğu

söylenir. Mesnevide feraset daha ziyade Kıyâfet-nâme ilmi mânâsıyla yer almıştır. Bakmayı bilen gözler için insanların yüzlerinde işaretler olduğu ifade edilmiştir.

2.10.1.11. İhlas

İhlas sözcüğü “arınmak, kurtulmak” mânâsındaki *halâs* sözünden türemiştir ve “safılaştırmak” anlamına gelir (Ateş, 2000, s. 535-537). Terim olarak ihlas, kalbi kirlerden temizleyip saf hâle getirmek demektir (Cürcânî, 1997, s. 15). Cürcânî, *Ta’rifât*’ında Fuady İbn İyâz’dan aktararak şöyle demektedir: “İnsanlar için amel işlemek şirk; insanlar yüzünden amelden vazgeçmek riyadır. İhlas, bu ikisinden de kurtulmaktır”. Yani ihlas, yalnız Allah için ibadet etmek, yalnız Allah için amel işlemektir (Cürcânî, 1997, s. 15). İhlas, insan ruhunda gizli bir sırdır. Sûfîlere göre ibadetin özü de ihlastır (Ateş, 2000, s. 535-537). Çünkü kulluk, samimiyeti ölçüsünde değerlidir (Özdemir, 2015, s. 153-166). İhlas konusu Kur’ân-ı Kerîm’de işlenmiştir. Örneğin: “İblis: ‘Senin mutlak kudretine andolsun ki, onların hepsini mutlaka azdıracağım.’ / ‘Ancak onlardan ihlaslı kulların hariç’ dedi. (Sâd Suresi 82-83/38); “Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O’na has kılarak ve hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.” (Beyyin Suresi 5/98); “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki,/ Onlar namazlarını ciddiye almazlar./Onlar gösteriş yapanlardır” (Mâûn Suresi 4-6/107). *Sohbetü’l-Ebkâr*’da da amelin yalnız Allah için işleneceği anlatılmıştır; halka göstermek için amel işlemenin ahmaklık olduğu söylenmiştir:

'Amelin merci'i çün Mevlâ'dır

Sırr-ı pinhânın ana peydadır (s.150, b.2645)

“Amelin mercii Allah’tır; gizlinin sırrı ona açıktır.”

Zî-hamâkat ki çekersin hem-dem

Halka göstermeg-için bunca elem (s.150, b.2647)

“Ey dost! Halka göstermek için bunca elem çekiyorsan, bu ahmaklıktır.”

Âmeli salih olan kişinin işlerinde hile olmayacağı söylenmiş ve niyeti hayırlı olan kişiye her işinde iyilik yazılacağı ifade edilmiştir:

Koymaya sikke-i kârında dağal

Eyleyen zer gibi ihlâs-ı 'amel (s.149, b.2636)

“Amelini altın gibi salih eyleyen (kişi), işinin sikkesinde hile bırakmaz.”

Niyetin hayr ise etvârında

Hasene yazıla her kârında (s.149, b.2639)

“Tavırlarında niyetin hayırlı ise her işinde iyilik yazılır.”

Arındırmak, saflaştırmak anlamına gelen ihlas sözcüğü, İslâmî bir terim olarak kalbi kirlerden arındırarak en saf hâline getirmek demektir. Bu da yapılan ibadetlerde ve işlenen amellerde Allah’ın rızası dışında hiçbir çıkar gözetmemekle mümkündür. İhlas, mutasavvıflara göre insan ruhuna gizlenmiş bir sırdır. Kur’ân-ı Kerîm’de, Şeytan’ın Allah’a “tüm kullarını yanıma çekeceğim, yalnız ihlaslı kulların hariç” dediği yazılmıştır. Böylece ihlasın insanı Şeytan’ın gazabından kurtaracağı belirtilmiş olur. İhlas konusuna *Sohbetü’l-Ebkâr* mesnevisinde de yer verilmiştir. Konunun işlendiği beyitlerden seçilen örneklerde Nev’izâde Atâyî, amelini merciin yalnız Allah olduğunu söylemiştir. Salih ameli altına benzetmiş ve niyetin temizliği üzerinde durmuştur.

Çalışmanın “İnsana Ait Olumlu Vasıflar” başlıklı bölümünde *Sohbetü’l-Ebkâr* mesnevisinde işlenen on bir erdem incelenmiştir. Bunlar, Nev’izâde Atâyî’nin dünyadaki en büyük sermaye dediği *tevazu*; Allah’ın rahmetini hak etmek için gerekli olduğunu söylediği *çalışkanlık*; imanın kuvvetinin göstergesi saydığı *himmət*, sabır ve sabırla ilişkili olup Allah’a güvenmeyi anlatan *tevekkül*; nezâketi, yumuşak huyu tanımlayan *rıfk*; Atâyî’nin ayıpları örten bir giysiye benzettiği *cömertlik*; açgözlülüğün tersine *kanaât*; doğru konuşmayı, sözde durmayı anlatan *sıdk*; öfke ile korkaklık arasında denge olarak açıklanan *cesaret* (*şecâat*); sezgi ve kavrayış yoluyla gerçeği görmek demek olan *feraset* ve amelinde yalnız Allah rızasını gözetmeyi, kalbi kirlerden arındırmayı ifade eden *ihlastır*.

2.10.2. İnsana Ait Olumsuz Vasıflar

Çalışmanın “İnsan” başlıklı onuncu bölümü, “İnsana Ait Olumlu Vasıflar” ve “İnsana Ait Olumsuz Vasıflar” olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır. “İnsana Ait Olumsuz Vasıflar” bölümünde yer verilen özellikler haset, hırs, kibir, tembellik, riya ve cimriliktir. Bunları genel itibarıyla insanın olumlu özelliklerinin karşıtları olarak düşünmek mümkündür. Her bir özellik birer başlık hâlinde incelenecektir.

2.10.2.1. Haset

Kıskanmak, çekememek (Cürcânî, 1997, s. 87) anlamındaki *haset* kelimesi, kıskanılan kişinin sahip olduğu maddî-manevî imkânın kıskanana geçmesi veya o kişinin o nimetten mahrum kalması isteği olarak tanımlanabilir (Çağrı, Haset, 1997, s. 378-380). İslâmî ahlâk kitaplarında genellikle birinin elindeki nimete özenerek bakma ve o kişinin o şeyden mahrum kalmasını isteme iki farklı kavram olarak açıklanmıştır. Özenme, imrenme durumu çoğunlukla *gıpta* sözüyle karşılanır. *Haset* ise kişinin o nimeti kaybetmesini istemektir. Bu nedenle haset, yasaklanmış, zararlı bir duygudur. Ayrıca işlenen ilk günahların, yani Şeytan'ın ve Kâbil'in günahlarının da haset nedeniyle işlendiği düşünülmektedir (Çağrı, Haset, 1997, s. 378-380). Kur'ân-ı Kerîm'de kıskançlık ve haset ile ilgili ayetler mevcuttur: "Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir." (Bakara Suresi 109/2); "Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar? Oysa İbrahim soyuna Kitab'ı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahşettik. (Nisa Suresi 54/4). Felak Suresi'nde ise kıskanan kişiden gelecek zarardan sakınmak bahsi geçmektedir: "Ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım!" (Felak Suresi 5/113).Çeşitli hadislerde de zararlı, yakıcı, yok edici bir duygu olarak hasetten söz edilmiştir: "Allah'tan korkan tertemiz kalptir. Onda günaha, zulme, kine, hasede yer yoktur" [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.3, s.69]; "Hasetten sakının çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de iyi âmeleri yakar bitirir [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.3, s.574]; "Haset ve kin beslemek! İşte bunlar kökten yok edicidir. Saçı tıraş eder demiyorum, aksine dini kökünden kazıyıp yok eder..." [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.4, s.320].

Ahlâkî kaynaklar hasedin kıskanılanına da zarar verdiği ancak bu duygudan en çok kıskananın zarar gördüğü görüşündedir çünkü bu duygu, insanın mutluluğunun önünde bir engeldir. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da Nev'izâde Atâyî de hasedi, başkaları sefa içindeyken sahibine cefa çektiren bir bela; talihsiz bir hastalık olarak tanımlar:

Hased ü buhl 'aceb 'illetdir

Derd-i hased maraz-ı nekbetdir (s.118, b.2068)

"*Haset ve cimrilik acayip beladır; haset derdi talihsiz hastalıktır.*"

Ne belâdır il ide zevk ü safâ

Sana ol zevk ü safâ ola cefâ (s.118, b.2069)

“Nasıl beladır ki başkaları zevk ve sefa ederken, o zevk ve sefa sana cefa olsun!”

Bir kişinin sahip olduğu nimeti kıskanmak, o nimetin kıskanılan kişiden alınıp kendisine geçmesini istemek mânâsına gelen haset, Kur’ân-ı Kerîm’de ve ahlâkî kaynakların hemen tümünde sakınılması gereken, zararlı, yıkıcı bir duygu olarak gösterilmiştir. Nev’izâde Atâyî de mesnevisinde hasetten bahsetmiş; onu bela, hastalık olarak adlandırmıştır zira bu duygu, başkaları sefa içindeyken duyguya sahip olan kişinin cefa çekmesine sebeptir.

2.10.2.2. Hırs

Hırs, “bir şeyi tüm gücü harcayarak istemek” (Cürcânî, 1997, s. 86), “tüm benliği saran tutkulu arzu” (Çağrı, Hırs, 2003, s. 383-384) gibi mânâlara gelir. Hırs ve bu kökten türeyen sözcüklerin ayet ve hadislerde kötü anlam çağrıştıracak biçimde kullanılmadığı yerler görülürse de hırs, çoğunlukla insana ait kötü özelliklerden biri kabul edilir. Tasavvufî, ahlâkî kaynaklarda genelde para ve mal düşkünlüğünü ifade etmek için; kanâat ve tokgözlülüğün karşıtı biçiminde yer bulur (Çağrı, Hırs, 2003, s. 383-384). Ayrıca İslâm dini aşırılıktan kaçınmayı emrettiğinden herhangi bir şeyi aşırı istemenin yanlış olduğu çıkarımını yapmak da mümkündür (Dölek, 2003, s. 50-76).

Nev’izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*’ında hırsın kötülenmiş, uğursuz bir huy olduğunu söyler:

Şûmdur haşlet-i hırs-ı mezmûm

Sahibin 'âkıbet eyler mahrum (s.117, b.2049)

“Kötülenmiş hırs huyu uğursuzdur; sonunda sahibini mahrum eder.”

Allah’ın vereceği nimetlerden kuşku duyulmaması gerektiğini, insanın kısmetinin kendisini zaten bulacağını ifade ederek hırstan uzak durmayı öğütler:

Âleme ni'met-i Hak yeksândır

Hırs iden har-sıfât nâdândır (s.117, b.2050)

“Hakk’ın nimeti âleme yayılmıştır, hırs eden eşek gibi cahildir.”

Hisse-i gâyib-i kısmet sana bes

Hırs-ıla eyleme teksîr-i heves (s.117, b.2051)

“Kısmetin bilinmez hissesi sana yeter; hırsıla hevesini çoğaltma.”

Hırsın insanın başına dert açacağı konusunda uyarıda bulunur:

Tama' ü hırs kılıp rüsvâyî

Başına alma gam-ı dünyâyı (108, b.1895)

“Rezil şekilde açgözlülük ve hırs edip dünyanın derdini başına alma.”

Genellikle mal ve para isteği için kullanılan hırs, bir şeyi aşırı ölçüde arzulamayı karşılar. İnsanın tabiatı gereği yatkın olduğu söylenen hırs, insana ait olumsuz özelliklerden kabul edilir ve insandan hırsın uzak durmak konusunda çaba harcaması beklenir. Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da hırsı uğursuz bir huy olarak tanımlarken okuyucularına hırsın uzaklaşmalarını öğütlemiştir.

2.10.2.3. Kibir

İnsana ait olumlu vasıflardan *tevazunun* karşıtı olan *kibrin*, sözlük anlamı “büyüklük”tür (Çağrı, Kibir, 2022, s. 561-562) ve kişinin, kendini sahip olduğu mevki, akıl, soy, güzellik, zenginlik, şöhret veya başka herhangi bir şey nedeniyle diğer insanlardan veya varlıklardan üstün görmesi anlamına gelir (Malkat, 2019, s. 2). Kibrin, insanı Allah'tan uzaklaştırdığı kabul edilir çünkü kibre kapılan insan, sahip olduğu nimetin Allah'tan olduğunu unutup bunun kendi üstünlüğünden kaynaklandığını düşünmeye başlar (Polater, 2012, s. 336-360). Kur'ân-ı Kerîm'de kibir hakkında pek çok ayet mevcuttur. Örneğin Nahl Suresi'nde kibirlenenlerin yeri ne kötüdür denmekte: "O halde, içinde ebedî kalacağınız cehennem kapılarında girin! Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!" (Nahl Suresi 29/16); Mü'min Suresi'nde Hz. Musa'nın inanmayan kibirli kişilerden Allah'a sığınırım, diye dua ettiği söylenmektedir: "Musa da: Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim, sizin de Rabbinize sığındım, dedi." (Mü'min Suresi 27/40). Çalışmanın tevazu bölümünde aktarılmış olduğu gibi (s.24), "Kalbinde zerre kadar kibir olan cennete giremez" meâlinde bir hadis de mevcuttur " [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.3, s.327]. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da İslâm ahlâkına paralel biçimde tevazu yüceltilmiş; kibir kötülenmiştir. Konu hakkındaki beyitlere birbirini tamamlayan şu ikisi örnek gösterilebilir:

Hâmil-i mâve-i nev-bâve-sıfat

Bir iki günde bulursa rif'at

İndirir narhına bâzâr-ı fenâ

Bildirir hâsılı mikdârın ana (s.55, b.700-701)

“(Kişi), taze yemiş gibi meyveyle dolu olsa (bile), (eğer) bir iki günde yücelik takınırsa yokluk pazarı (onun malını) bedeline indirir; sonunda değerini ona bildirir.”

Büyüklenme, böbürlenme, kendini başkalarından üstün görme olarak tanımlanan kibir, birçok dinde olduğu gibi İslâm dininde de kötü, çirkin bir duygu olarak gösterilmiş ve kibrin karşıtı olan tevazu yüceltilmiştir. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da kibir konusuna bu bağlamda yer verilmiştir. Kibrin insanı kötü bir noktaya götüreceği anlatılmış, okuyuculara kibirden uzak durmaları öğütlenmiştir.

2.10.2.4. Tembellik

Tembelliği, çalışmanın “İnsana Ait Olumlu Vasıflar” başlıklı bölümünde yer verilen özelliklerden “Çalışkanlık”ın ve “Himmat/Gayret”in karşıtı olarak düşünmek mümkündür. İslâm ahlâkına göre çalışkanlık ve himmet yüceltilen değerler, uygulanması beklenen davranışlar olduğundan bunların zıddı olan tembellik de hoş karşılanmayan bir vasıftır (s.25-27).

Nev'izâde Atâyî, tembelliğin inekler için bile ayıp olduğunu, hele insana hiç yakışmayacağını söylemektedir:

Düşe mi âdeme olmak tenbel

'Aybdır gâv dahi olsa kehel (s.62, b.817)

“İnek dahi olsa tembellik ayıpken (hiç) insana tembel olmak düşer mi?”

2.10.2.5. Riyâ

Sözlük anlamı “ikiyüzlülük, gösteriş” (Cürcânî, 1997, s. 112) olan *riyâ*, insanları kendisinde üstün yetenekler olduğuna inandırıp bundan çıkar sağlama anlamı taşır (Çağrı, Riya, 2008, s. 137-138). Kelâm ilminde bu kavram, ibadetlerde Allah rızası gözetmekten vazgeçme, ihlastan uzaklaşma; Allah'tan başkası için amel işleme anlamına gelir (Cürcânî, 1997, s. 112). Riyâ, karşıladığı anlamlar itibarıyla ihlas ve sıdk

kavramlarının karşıtı; bilhassa ihlasın tam zıddıdır. “Din samimiyettir” [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.1, s.357] biçimindeki hadis ve “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlah'ınızın, sadece bir İlah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.” (Kehf Suresi 110/18); “Şüphe yok ki münafıklar cehennemden en alt katındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın. / Ancak tevbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sınımsız sarılıp dinlerini (ibadetlerini) yalnız onun için yapanlar başkadır. İşte bunlar (gerçekte) müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere yakında büyük mükâfat verecektir.” (Nisâ Suresi 145-146/4) gibi ayetler göz önüne alındığında riyâ, İslâm dinine göre kabul edilemez bir haslettir. Yine A'râf Suresi'nde duanın gizlice yapılması emredilmektedir: “Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.” (A'râf Suresi 55/7).

Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr* da âmelde ve ibadette samimiyet ihlas üzerinde durmuş ve riyâyı lanetlemiştir. İnsanın işlediği hayrın riya yüzünden geçersiz olacağını söylemiş; mahşer gününde ihlasla amel işleyen kişi ile riya içinde olanın belli olacağını belirtmiştir:

Fukaraya idicek bezl-i 'atâ

İtmesin hayrını ibtâl riyâ (s.149, b.2642)

“Yoksullara bağış için harcama yaptığında, riyâ hayrını geçersiz kılmazın.”

Lagv idip ol 'ameli 'ucb u riyâ

Kala bir zahmet-i bî-hûde sana (s.150, b.2646)

“Kibir ve riyâ âmelini hükümsüz kılar, sana da beyhude bir zahmet kalır.”

Ola çün tâbiş-i mahşer peydâ

Yüzi kara koya erbâb-ı riyâ (s.150, b.2656)

“Mahşerin parlaklığı ortaya çıktığı zaman, riya sahiplerinin yüzünü karanlıkta bıraktı.”

Riyâ, dışarıya yansıtılan görüntü ile gerçek kişiliğin farklı olması hâlini anlatır. İslâmî bir terim olarak riyâ, ibadet ve amelde Allah rızasını kazanmak dışında bir amaç gütmeye; gösteriş ve çıkar için âmel işleme anlamına gelir. Riyâ, insanın işlediği ameli geçersiz kılan; ibadetini hükümsüz bırakan çirkin bir özellik olarak kabul edilir. Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da riyâyı bu özelliğiyle; âmeli geçersiz kılması ile ele almış; mahşer gününde riyâkarlar ile samimi mü'minlerin farkının anlaşılacağını söylemiştir.

2.10.2.6. Cimrilik

Farsça “âdi, alçak” anlamına gelen *cimri* kelimesi, Türkçede *pinti* mânâsındadır (Çağrı, Cimrilik, 1993, s. 4-5). Türkçedeki bu anlam, İslâm literatüründe genellikle *buhl* ve *şuh* sözcükleri ile karşılanır. Bu iki sözcük arasındaki ayırım, çoğu kaynakta *buhlun* maddî varlığı paylaşmaktan kaçınmak; *şuhun* ise her türlü iyilikten kaçınmak olması şeklinde açıklanır (Çağrı, Cimrilik, 1993, s. 4-5). Cimrilik, geniş anlamıyla, hem sadaka-zekât vermemek, ödünç eşya vermemek, başkalarının bağışına engel olmak gibi maddî olanaklarda pintiliği hem de Hz. Muhammed’in adı okunduğunda salavat getirmemek, bildiğini öğretmemek gibi manevî pintiliği ifade eder. Ayrıca imkânı bulunduğu hâlde kendine harcama yapmamak da cimriliktir (Dölek, 2003, s. 95-128). Cimriliğin haset ile de ilişkili olduğu düşünülmektedir çünkü her ikisi de yapılacak yardıma engel olmaya sebep olur (Dölek, 2003, s. 95-128). Cimrilik konusu Kur’ân-ı Kerîm’de işlenmiştir. Konu hakkındaki ayetlere şunlar örnek gösterilebilir: “...Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez./Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah’ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık.” (Nisâ Suresi 36-37/4); “Allah’ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu onlar için pek fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” (Âl-i İmrân Suresi 180/3); “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf vâdeder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.” (Bakara Suresi 268/2).

Nev’izâde Atâyî, çalışmanın “Cömertlik” bölümünde de yer verildiği gibi, *Sohbetü’l-Ebkâr*’da cömertliği övmüş ve cömert olmayı öğütlemiştir. Bunun zıddı olan cimrilik de hâliyle kötülen bir özelliktir. Atâyî, hayır için harcamaktan kaçınılan malın kötülük aracı olacağını söylemiştir:

Hayr için sakladığın sîm ü zeheb

Âlet-i fîsk u fesâd olur hep (s.140, b.2447)

“Hayır için (harcamaktan) sakındığın altın ve gümüş, hep fesat ve kötülük aracı olur.”

Sahip olunan maddî veya manevî varlığı paylaşmaktan kaçınmak; kendine saklamak; paylaşılmasına mâni olmak anlamına gelen cimrilik, İslâm ahlâkında hoş görülmemeyen bir özelliktir. İslâm, eldeki nimetlerin dostlar, komşular ve özellikle ihtiyaç sahipleri ile

paylaşılmasını öğütler. Cimrilik, *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde de kötülünen bir özellik olarak yer almıştır. Nev'izâde Atâyî'ye göre hayır için harcamaktan imtina edilen mal, insana fayda değil zarar getirecektir.

“İnsana Ait Olumsuz Vasıflar” başlığında altı vasıf incelenmiştir. Bunlar: Bir başkasının elindeki maddî veya manevî imkânın kendisine geçmesi isteği olan *haset*; bir şeyi aşırı ölçüde kuvvetle arzulamak demek olan *hırs*; kendini çeşitli nedenlerle başkası veya başkalarından üstün görmek anlamına gelen *kibir*; çalışmama, çaba göstermeme mânâsında *tembellik*; ibâdet ve amelde Allah rızası dışında bir çıkar gözetme yani *riyâ* ve sahip olduğu nimeti paylaşmaktan kaçınarak yalnız kendine saklama olarak açıklanan *cimrilik*dir.

2.11. ŞİİR VE ŞAIRLİK

Şiir kelimesi, sözlükte “bilmek” anlamına gelir; burada sezgiye dayalı bilgi kastedilir. Terim anlamıyla ise “bilinçli olarak vezinli hâle getirilmiş ölçülü söz”e *şiiir* denir (Cürcânî, 1997, s. 130). Divan *şiiir* geleneği ve geleneğin dayandığı Arap-İran edebî anlayışına göre, bir eserin *şiiir* olarak sayılabilmesi için ilham, duygu ve hayale; söz-anlam ilgisine; ölçüye, kafiye ihtiyacı vardır. Ayrıca ölçü ve kafiyenin tesadüfî ortaya çıkmayıp kasıtlı olarak oluşturulmuş olması da şarttır. Sayılan tüm bu gereklilikler içinde hayalin ilk sırada olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Araplar, ölçülü-vezinli olmasa dahi içinde hayal olan eseri *şiiir* kabul ederler (Durmuş, 2010, s. 144-154). *Şair* kelimesi de *şiiir* sözünden türemiştir. *Şair*, “bilgi, sezgi” ve “coşkusunu ölçü ve ahenk ile dile getiren; *şiiir* söyleyen kişi” anlamına gelir (Karaaslan, 2010, s. 302-304). Çalışmanın bu bölümü, “Şiiire ve Şairliğe Övgü”; “Şiiirde Vezin, Kafiye, Redif” ve “Tercüme Eserlerin Makbul Olmayışı” olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

2.11.1. Şiiire Ve Şairliğe Övgü

Nesir düşünceye dayanırken *şiiir* hayal ve coşkudan doğar. Düşünceden önce hayal var olduğundan *şiiir*, en kadim edebî üründür. (Durmuş, 2010, s. 144-154). *Şiiiri* meydana getiren *şair* de hemen her topluluk nazarında değerli olmuştur. Osmanlı'da *şiiir* için kullanılan *nazım* sözcüğü, “ipe inci dizmek” mânâsına gelir (Durmuş, 2010, s. 144-154). Yalnız bu ifadeye bakılarak dahi Osmanlı toplumunda *şiiirin* ne derece kıymetli olduğu anlaşılabilir. *Şiiir*, en az Osmanlı edebiyatı için olduğu kadar Osmanlı edebiyatının dayandığı İran ve Arap edebiyatları, İran ve Arap toplumları için de kıymet taşır. Öyle ki,

Şiirin doğu kültürüyle ne denli bütünleşik olduğunu, Murad Efendi şöyle ifade etmiştir: “Şark, en kirlî paçavrasına kadar şairanedir “ (Uysal, 2005, s. 157-175).

Şiir yazmakla ipe inciler dizmek benzetmesi *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da kullanılmıştır ve mesnevîde, rîntlerin ipliği olarak ifade edilen nazım için “letafet denizinin cevheri” denmiştir:

Rişte-i nazma dizip dürlerini

Göster ehl-i sühana cevherini (s.163, b.2876)

“İncilerini nazım ipliğine dizip cevherini söz ehline göster.”

Güyyâ rişte-i rindân yiri

Oldı deryâ-yı letâfet güheri (s.163, b.2878)

“Rîntlerin ipliğinin kumaşı sanki letafet deryasının cevheri oldu.”

Nev'izâde Atâyî, nazım ile güzel söz söylemeyi bilen kişinin rütbesinin herkesten yüksek olduğunu söyler:

Nazm-ıla ş'ol ki sühan-perverdir

Cümleden rütbesi bâlâ-terdir (s.163, b.2884)

“Nazım ile güzel söz söylemeyi bilen kimse odur ki, (onun) rütbesi herkesten yüksektir.”

Atâyî'ye göre şiir sırrın goncası, niyaz ehlinin hediyesidir:

Şi'rdir gonca-i dil-beste-i râz

Şi'rdir tuhfe-i erbâb-ı niyaz (s.163, b.2888)

“Sırrın dili bağılı goncası şiirdir; niyaz ehlinin hediyesi şiirdir.”

Şair olmak için hem kabiliyet hem de iyi bir eğitim, kültür gerekir. Şiir yazmak bir ustalıktır ve şiir ustasının; şairinin adıyla –mahlasıyla- anılır (Pala, 2010, s. 302-304). Nev'izâde Atâyî, şairin ömrü sona erdiğinde şiiri onun adını söyletmeye devam eder, der:

İricek makta'a 'ömr-i şâ'ir

Andırır nâmını şi'r-i fâhir (s.164, b.2897)

“Şairin ömrü sona erdiğinde, şanlı şiiri (onun) adını söyletir.”

Atâyî, eserin mahşere dek kalacağını söyler:

Zemzemeye pür ider âfâkı

Eseri haşra dek olur bâkî (s.164, b.2898)

“Ufukları mırıltısıyla doldurur, eseri mahşere kadar bâkî olur.”

Sohbetü'l-Ebkâr'da şiirin yanı sıra sözün kendisinin övüldüğü beyitler de mevcuttur. Örneğin aşağıdaki beyitte Nev'izâde Atâyî, sözü Tanrı'dan bir hediye kabul ettiğini söyler:

Söz-ile kevn ü mekân buldı vücûd

Tuhfe kıldı sözi Vehhâb ü Vedûd (s.111, b.1670)

“Beden söz ile varlık ve mekân buldu, Bağışlayan ve seven (Yaratıcı), sözü (insanlara) hediye kıldı.”

Atâyî'ye göre söz insanın şerefidir:

Söz değil mi şerefi insânın

Belki hayvân-ıla farkı anın (s.111, b.1669)

“İnsanın şerefi söz değil midir? Belki insan ile hayvanın farkı da budur.”

Tatlı söz, sağlam kaleleri açıp dağları devirecek kadar güçlüdür:

Tatlı sözle açılır hısn-ı hasîn

Devirir tağı kelâm-ı şîrîn (s.111, b.1667)

“Sağlam kale tatlı sözle açılır, şiirin kelam dağı devirir.”

“Vezinli, ölçülü söz” anlamına gelen *şiiri* oluşturan kişiye *şair* adı verilir. İnsanlık tarihinin en eski edebî türünün şiir olduğu düşünülmektedir. Şiire, kadimliği; hayalle, mânâyla olan ilişkisi; akılda kalıcılığı gibi nedenlerle neredeyse tüm toplumlarda fazlaca değer yüklenmiştir. Şiir yazmanın düşünce gücü, ilham ve ustalık gerektirmesi nedeniyle şairler önemli kişiler olarak kabul edilmiştir. Nev'izâde Atâyî de şiire ve şairliğe dair övgü niteliğinde beyitler söylemiştir. Bu beyitlerden bazıları, çalışmanın bu bölümüne örnek olarak alınmıştır. Bu örneklerde Atâyî, şiir söyleyen kişinin mertbesinin yüksekte olduğunu, şairin şiiri sayesinde ölümsüz olacağını belirterek şairi övmüş; şiiri inciye,

niyaz ehlinden gelen bir hediyeye benzetmiştir. Beyitler, mesnevinin “Sohbet-i Si Yü Çahârüm Fazâyil-i Eş'âr-i Âbdârı İş'âr İçindir” başlıklı bölümünden alınmıştır.

2.11.2. Şiirde Vezin, Kafiye Ve Redif

Sözlük anlamı “ölçmek, tartmak; ölçü, tartı” olan *vezin* sözcüğü, edebiyat terimi olarak “söze ahenk sağlayan hecelerın belirli tekrarına dayanan kalıplar dizisi” anlamına gelir ve vezin, şiiri düzyazıdan ayıran en önemli farklardan biridir (Durmuş, Vezin, 2013, s. 77-79). Türk edebiyatında hece ve aruz vezinleri kullanılmıştır. Hece vezni, Türklerin geleneksel veznidir (Durmuş, Vezin, 2013, s. 77-79). Aruz vezni ise Arap edebiyatında oluşup buradan Fars edebiyatına, Fars edebiyatı aracılığıyla da Türk edebiyatına geçmiştir (Çetin, 1991, s. 424-437). Divan edebiyatının vezni aruzdur. Aruz, kapalı-açık hecelerın uyumlu şekilde tekrarına dayanan bir vezin sistemidir (Çetin, 1991, s. 424-437). Arap coğrafyasında, aruzun şiiri sıradanlıktan ve kusurlardan kurtardığı düşünülür (Fettahoğlu, 2019, s. 47). *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde Nev'izâde Atâyî, sözü melekler sofrasının nimetlerine; vezni de o sofranın tuzuna benzetir:

Sözdür ol ni'met-i hân-ı melekî

Ki anın vezn-ile konmuş nemeki (s.163, b.2879)

“O melekler sofrasının nimeti sözdür, o sofranın tuzu da vezinle konmuştur.”

Kafiye kelimesinin sözlükte “baş ve boynun birleştiği arka bölge, ense” olarak yer alan *kafâ* sözcüğünden türetildiği; böylece “bir şeyin sonu, arkası” anlamından hareketle “beytin sonu” mânâsına dönüştüğü düşünülmektedir (Durmuş, Öztürk ve Pala, 2001, s.149-153). Bir başka görüş, kafiye, “ardından gitmek” anlamındaki kafv/kufüvv fiilinden türediği yönündedir (Durmuş vd., 2001, s.149-153). Edebî bir terim olarak kafiye, “fonetik bakımdan benzer kelimelerin kullanılmasıyla oluşan düzen” demektir. Kafiye düzenini ilk oluşturan Araplardır; bu nedenle aruz ve kafiye arasında uyumlu bir ilişki söz konusudur (Durmuş vd., 2001, s.149-153). *Sohbetü'l-Ebkâr*'da kafiye, satırı süsleyen bir zînete benzetilir:

Kâfiye virse o satra zîver

Şîve-i gûşe-i ebrûya döner (s.163, b.2880)

“Kafiye o satırı süslediğinde (satır), kaşın köşesindeki işveye benzer.”

Redif, “şiiirde kafiye yi sağlayan sözcüğü n sonuna eklenen ve her mısırda değişmeden tekrarlanan harf, ek, sözcük veya sözcük grubu”dur (Albayrak, Redif, 2007, s. 523-524). Nev’izâde Atâyî, güzel bir satır gönülde iz bırakan bir oka benzetir ve o okun temreninin de redif olduğunu söyler:

Eser eyler dile her satr-ı latîf

Tîrdir kim ola peykânı redif (s.163, b.2880)

“Her latif satır gönülde iz bırakır; (o), temreni redif olan bir oktur.”

Çalışmanın “Şiir ve Şairlik” başlıklı on birinci bölümünün ikinci kısmı “Şiirde Vezin, Kafiye ve Redif”tir. Burada şiire müzikalite, ahenk, ritim, ölçü sağlayan vezin, kafiye ve redif konularından *Sohbetü’l-Ebkâr*’da nasıl söz edildiği incelenmiştir. Nev’izâde Atâyî, bu konulara birer-ikişer beyit ayırmış ve bu beyitlerde veznin söze tat, güzellik kattığını; kafiye ve redifin şiiri süslediğini söylemiştir.

2.11.3. Tercüme Eserlerin Makbul Olmayışı

Arapça *tercüme* kelimesi, “bir sözü/metni bir dilden diğere aktarma; mânâyı diller arasında taşıma” anlamına gelir (Bilgin A. , 2010, s. 172). Tercüme sözcüğü bugün çevirinin karşılığı olarak kullanılıyorsa da esasında çeviriden daha geniş bir anlam alanını kapsar (Levend, 1984, s. 80). Osmanlı, XIII. yüzyıldan başlayarak uzun zaman ve geniş coğrafyaya yayılmış köklü bir tercüme geleneğine sahiptir. Bu gelenek en çok Arapça ve Farsçadan beslenmiştir (Yazar, 2020, s. 156-158). Osmanlı’da tercüme, bire bir/kelime kelime yapılabileceği gibi, bire bir olmayıp metnin aslına sadık kalınarak; metnin konusu aktararak veya asıl metnin yorumlanmasıyla başka bir metin oluşturularak da yapılabilir (Levend, 1984, s. 80). Her ne kadar çevrilen metnin neredeyse yeni eser oluşturulacak biçimde dönüştürüldüğü örnekler mevcut olsa da tercüme eserin, telif bir eser özgünlüğüne erişemeyeceği muhakkaktır. Nev’izâde Atâyî, *Sohbetü’l-Ebkâr*’da tercüme eserlerin makbul olmadığını, ödünç eserin sahibini itibarsızlaştıracağını söyler:

Ben didim terceme olmaz makbûl

Tercemân olmağı kim ide kabûl (s.36, b.367)

“Ben dedim ki tercüme (eser) makbul olmaz. Tercüman olmayı kim kabul eder?”

Ehl-i dil tercemeden 'âr eyler

Âriyet sâhibini hâr eyler (s.36, b.368)

“Gönül ehli tercümeden utanır; ödünç (eşya), sahibini itibarsızlaştırır.”

Tercüme, bir sözü, metni, eseri bir dilden diğerine aktarmak mânâsına gelir. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da tercüme eserlerin makbul görülmediği, gönül ehli kişiler için tercüme eser oluşturmanın utanılacak bir davranış olduğu söylenmiştir.

Ahenk oluşturması amaçlanarak ölçülü, vezinli hâle getirilmiş söz dizisine şiir denir. Hayal ve coşkudan doğan şiirde söyleyiş güzelliği önemlidir. Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da şiire; şiiri yaratan şaire; söyleyiş güzelliğine; güzel söylenmiş söze; şiire duyuş zevki sağlayan vezin, kafiye ve redife övgüler söylemiştir. Nev'izâde Atâyî, şiirin özgün olması gerekliliğine de değinerek tercüme eserlerin makbul olmadığını ifade etmiştir.

2.12. SOSYAL HAYAT

Belirli kalıplar ve kurallar doğrultusunda oluşturulduğundan daima sınırları belirli bir görüntü içine yerleştiği; bu nedenle sosyal hayattan bütünüyle ayrı, uzak bir köşede kaldığı düşünülse de divan şiiri yaşamdan, oluşturulduğu zamandan izler taşımaktadır (Öztekın, 2006, s. 1-2). Yerleşim yerleri, yiyecek-içecekler, kıyafetler, gelenekler, kutlama ve yas tutma ritüelleri, mimarî yapılar gibi pek çok öge sosyal hayat kapsamına girerek devrin ve bölgenin kültürüne, yaşam biçimine dair bilgi verebilmektedir. Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr* adlı mesnevisinde “şarap; rüşvet ve torpil; evlat; düşman; dost; edep-ahlâk; halka yol gösteren kişiler” konularına değindiği beyitleriyle devrinin sosyal hayatına ayna tutmuştur. Bu konular, eserden seçilen örnek beyitler çerçevesinde birer başlık hâlinde incelenecektir.

2.12.1. Şarap

Alkollü içecekler mayalanma yoluyla yani doğal olarak ortaya çıktığından, içkinin ilk zamanlarından beri var olduğu düşünülmektedir (Bozkurt, 2000, s. 455-456). Eski Mısır, Yunan ve Roma kültürlerinde içki içildiği bilinmektedir (Öncü, Ögel ve Çakmak, 2001, s.133-138). Bira ve biranın sarhoş edici etkisi hakkında Sümerlerden kalan belgelere rastlanmıştır. Sümerler, biranın bu etkisinden dolayı onu doğaüstü güçlerle ilişkilendirmiştir (Erdoğanlı, 2020, s. 22-23). İçki, İslâm öncesi Arap coğrafyasında da yaygındır. Buna rağmen bu dönemden kalmış olup içkinin zararları hakkında bilgilerin

yer aldığı eserlere rastlamak da mümkündür (Baktır, 2000, s. 458-462). İslâm dini içkiyi yasaklamıştır ancak surelerin iniş sırasına dikkat edildiğinde bu yasağın birdenbire değil kademeli olarak gerçekleştiği görülür. Konu ile ilgili ilk ayet Nahl Suresi'ndeki "Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edebilirsiniz. İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır." (Nahl Suresi 67/16) ayetidir. Son ayet ise Mâide Suresi'ndendir: "Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?" (Mâide Suresi 91/5). Üzüm suyundan elde edilen bir içki olan şarap, Arapçada *hamr* olarak adlandırılmıştır (Cürcânî, 1997, s. 102). İran mitolojisine göre, içkinin mucidi İran hükümdarı Cem (Cemşîd)'dir (Bozkurt, 2000, s. 455-456). Hamr sözcüğünün karşılığı şarap olsa da bu sözcük zaman zaman diğer içkileri adlandırmak için de kullanılmıştır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de hamrın haram kılınmasını bazı kişiler İslâm'ın şarabı, bazıları ise tüm içkileri yasakladığı şeklinde yorumlamıştır (Erdinçli, 2020, s. 21-44). Fakat yaygın görüş İslâm'da tüm içkilerin yasak olduğudur ki içki içmek Osmanlı hukukunca da bir suçtur. Hukuka göre suçu işleyen kişinin cezalandırılmasındaki en önemli unsur, kişinin sarhoş olup toplum düzenini bozmasıdır (Erdinçli, 2020, s. 21-44). Sarhoşluğu ispatlanan kişi, vücuduna kırbaç veya değnek ile vurularak cezalandırılır. Bazen de bunun yerine, ödeyebilecek durumdaki kişiden ceza olarak kırk akçe istenir (Fulin, 2019, s. 27-34). Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da şarabın insanı kendisine çekeceğini, şarap karşısında kimsenin sağlam duramayacağını söylemiş; okuyucusuna şarabın yanına bile yaklaşmamasını öğütlemiştir:

Hazer eyle hazer iy tâze cüvân

Olma ser-mest-i şarâb-ı rahşân (s.113, b.1965)

"Ey genç! Parlak şarabın sarhoşu olma, (ondan) sakın!"

Râh-ı reyhân u şarâb-ı gülgûn

Reng ü bûyına ki eyler meftûn (s.113, b.1966)

"Hoş kokulu rûzgâr ve gül renkli şarap, rengine ve kokusuna tutkun eder."

Bâdedir cevher-i iksîr-i fesâd

Eğilir olsa da lâ-büd pûlâd (s.113, b.1978)

"Fesat iksirinin cevher şaraptır, (karşısında) çelik de olsa muhakkak eğilir."

Var-ısa zerre kadar iz'ânın

Uğrama dâ'iresine anın (s.114, b.1984)

“Zerre kadar kavrayışın varsa onun dairesine (bile) uğrama!”

Ağır cezalara rağmen içki, Osmanlı toplumunda kullanılmaya devam etmiştir. Bunun bir nedeni Osmanlı'da Gayrimüslimlerin de yaşaması ve onların bu cezadan muaf olmasıdır. Onlar için içki üretmek, kullanmak ve ticaretini yapmak serbesttir. Gayrimüslimler Müslümanlara da içki satışı yapmayı sürdürmüştür (Fulin, 2019, s. 77-80). İçkinin İslâmiyet'e rağmen varlık gösterebilmesinin bir diğer nedeni, içkinin, özellikle şarabın tasavvuf çerçevesinde ve divan edebiyatı geleneğinde farklı anlam alanları bulması, şaraba olan olumsuz bakışın keskinliğinin bu şekilde yumuşamasıdır (Doğan M. N., 2012, s. 64-65). Şarap, divan edebiyatında ilahî aşkı temsil etmenin (Fulin, 2019, s. 31) yanı sıra dudak, ölüm, vahdet, gözyaşı gayret, şiir gibi pek çok farklı kavramı karşılamak için de kullanılmıştır (Doğan M. N., 2012, s. 68-86). Ayrıca klasik Türk şiirinde zekâsı, cesareti, kayıtsızlığı, safaya düşkünlüğü gibi özellikleriyle tanınan *rint* adında bir tip oluşturulmuştur. Rint, zahitlerin aksine toplumun düşüncelerini önemsemeyen hareket eder. Maddeye değer vermeyen ancak dünyadan keyif alma isteği içinde olan rindin en önemli özelliği sevgiliden ve şaraptan vazgeçmeyişidir (Mum, Gümüş, 2018, s. 109-138). Rintlerin dışarıdan laubali, umursamaz görüneler de aslında irfan sahibi bilge kişiler olduğuna inanılmıştır ve şarap içmeleri hoş görülümüştür (Mum, Gümüş, 2018, s. 109-138). Nev'izâde Atâyî de şarap hakkında söylediği olumsuz beyitlerin yanında badenin rintlerin vuslatını sağladığı şeklinde bir beyti mesnevisine eklemiştir:

Vaslına bâ'is olur hubânın

Bâdedir vâsıtası rindânın (s.113, b.1979)

“Rintlerin vasıtası badedir; güzellerin vuslatına sebep olur.”

İçki, en eski uygarlıklardan günümüze kadar çeşitli maddelerden çeşitli şekillerde elde edilmiştir. İslâm dininde haram kabul edilen içki Osmanlı Devleti'nde bu nedenle yasaklanmıştır. Ancak içkinin keyif vericiliği; Osmanlı toplumunda Gayrimüslimlerin varlığı; şarabın divan edebiyatında çeşitli benzetme ve hayallere olanak sağlayan bir unsur olması gibi nedenlerle içki, Osmanlı'da kullanılmaya devam etmiştir. Nev'izâde Atâyî, şarabın aldaticılığına rağmen zararlı bir madde olduğunu söyeyerek şaraptan uzak durmayı tembihlemiştir. Şarap içmek, yalnız rint adı verilen kişilerde ayıplanmaz. Hattâ kayıtsızlıkları, dünyadan zevk alma istekleri ile bilinen bu kişilerin en önemli

özelliklerinden biri şaraptan vazgeçmemeleridir. Atâyî, mesnevisine rint ve şarap ilişkisinden bahsettiği bir beyit de eklemiştir.

2.12.2. Rüşvet Ve Torpil

Rüşvet, “var olan hakkı hükümsüz kılmak veya hükümsüz olanı geçerli hâle getirmek için ödenen bedel” demektir (Cürcânî, 1997, s. 111). Osmanlı Devleti’nde, bilhassa memurluk kadrolarında rüşvetin yaygın olduğu bilinmektedir. Askerî ve mâlî alanlarda da rüşvetin varlığından söz etmek mümkündür (Fulin, Osmanlı’da Rüşvet ve Cezası, 2019, s. 29). Rüşvet, Bakara Suresi’ndeki “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) vermeyin” (Bakara Suresi 188/2) âyetinden anlaşılacağı üzere İslâm dininde yasaklanmıştır. Devlet kadrolarında ve toplum düzeninde bozulmalara sebep olması nedeniyle hukuken de suç kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde de rüşvetin önlenmesi için tedbirler alınmış; rüşvet alıp verdiği tespit edilen kişilere cezalar uygulanmışsa da rüşvetin tam olarak önüne geçilememiştir (Fulin, Osmanlı’da Rüşvet ve Cezası, 2019, s. 28-31). Nev’izâde Atâyî, *Sohbetü’l-Ebkâr*’da rüşveti, devletin yüzündeki lekeye benzetir ve rüşvet alan kişiye iki cihanda rezillik diler:

Mürteşîye vire Hak derd ü belâ

Eyleye iki cihânda rüsvâ (s.84, b.1201)

“Rüşvetçiye Allah dert ve bela versin, (onu) iki cihanda rezil etsin!”

Oldı 'âlemde garazla rüşvet

Kelef-i çehre-i dîn ü devlet (s.84, b.1202)

“Âlemde kinle rüşvet, din ve devlet çehresindeki lekeler oldu.”

Atâyî, “vali makam için para alırsa fakirin hali ne olur” diyerek sitem eder:

Mansıba akça virince vâlî

Nice olur fukarânın hâli (s.85, b.1225)

“Vali makam için akçe verirse fukaranın hâli nice olur?”

Rüşvetle bağlantılı olan *torpil/kayırmacılık* kavramı, bir kurumdaki yetkili kişinin yakınlarına veya bağlı oldukları örgüt/grup içindeki elemanlarına kanunsuz biçimde iltimas sağlamasını ifade eder (Özkanan, Erdem, 2014, s.181). Bu durum, başarısız kişilerin önemli kademelere yükselmelerine sebep olarak liyakatin önüne geçer (Özkanan, Erdem, 2014, s.182). Kayırmacılık, adam kayırmacılığı ve siyasi kayırmacılık şeklinde olabilir. Adam kayırmacılığından, makamlara hak eden kişiler yerine eş-dost, hemşehri gibi yetkililere yakınlık derecelerine bakılarak yerleştirme yapılması anlaşılır. Siyasi kayırmacılık ise, iktidara gelen partinin, seçmenine iltimas tanınması demektir (Özkanan, Erdem, 2014, s.183-197). Nev'izâde Atâyî, mesnevisinde bu konuya "kimine babası dayanak olur, kimine paşası" diyerek değinir:

Kimine mesned olur babası

Cebr ider kimisine paşası

"Kimine babası dayanak olur, kimine paşası zorla (yardım) eder."

Bu şekilde soytarıların makamlara yerleştiğini, devletin çocuk oyuncağı hâline geldiğini anlatarak yakınır:

Geldi meydâna nice masharalar

Hâsılı masharalık oldu hüner (s.84, b.1210-1214)

"Nice soytrılar meydana geldi, sonunda soytarılık hüner oldu."

Oldı devletliler etfâl-sıfat

Oğlan oyuncağı oldu devlet (s.86, b.1241)

"Devletliler çocuklar gibi oldu, devlet oğlan oyuncağı oldu."

Herhangi bir kurumda fayda sağlayabilecek konumdaki birine, ondan elde edilecek çıkar karşılığı para/mal vs. vermek demek olan rüşvet; makamlara yetkinlik yerine ahbaplık, düşüncede yakınlık gibi unsurlara bakılarak yapılan yerleştirme anlamındaki torpil/kayıрма, yaygınlaştığı dönemlerde devlet kadrolarında bozulmalara, dolayısıyla toplumda düzensizlik ve yozlaşmalara sebep olmuştur. Bu nedenlerle İslâm dinince ve Osmanlı hukukunca yasak kabul edilmiş fakat bu tarz uygulamalara bütünüyle son vermek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da bunlardan kınama ile bahsetmiş; bu tür uygulamaların yanlışlığı üzerinde durmuştur.

2.12.3. Evlat

Arapça *veled* kelimesi “çocuk” anlamına gelir. *Evlâd*, bu kelimenin çoğulu olmasına rağmen Türkçede tekil olarak çocuğu kaşılmasına sık rastlanır (Aktan, 1995, s. 526-527). Evlat, Kur’ân-ı Kerîm’de “göz aydınlığı” olarak ifade edilmiştir: “Firavun’un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına:) Benim ve senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniz, dedi. Hâlbuki onlar (işin sonunu) sezemiyorlardı.” (Kasas Suresi 9/28). Bunun yanında çocukların tıpkı sahip olunan mallar gibi imtihan sebebi olduğu belirtilmiştir: “Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah’ın katındadır.” (Enfâl Suresi 28/8) ve insanı Allah’ı anmaktan uzaklaştırmaması öğütlenmiştir: “Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alikoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.” (Münâfikûn Suresi 9/63). Müslümanlar, ölen kişinin ardında okul, cami, çeşme, yol gibi insanlara faydalı olan bir eser bırakırsa âmel defterinin kapanmayacağına; bu eserden faydalanıldıkça eseri yaptıran kişinin sevap işlemeye devam ediyor sayılacağına inanırlar. Hayırlı evlat da tıpkı bunlar gibi faydalı bir eser olarak kabul edilmiştir (Yeniterzi, 1999, s. 101). Nev’izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*’da hayırlı evlada az rastlandığını söyler. Böyle bir çocuğa sahip olmak büyük bir saadettir, der ve güzel esere benzeyen iyi bir evlat için dua eder. Ancak bunların yanında, çocuğun bir imtihan olduğu ve Allah’tan uzaklaşmaya neden olmaması gerektiği hakkındaki ayetlere paralel olarak Atâyî, evlat tuzağına düşmemeleri konusunda da okuyucularını uyarır:

Veled olursa eğer hayr-ı halef

Binde bir görmedi âbâ-yı selef (s.122, 1870)

“Eğer evlat hayırlı olursa (ki) önceki babalar (bunu) binde bir (kez) görmemiştir.”

Vire mânende-i âsâr-ı cemîl

Veled-i sâliha Hak 'ömr-i tavîl (s.171, b.3026)

“Allah güzel eserlere benzeyen uzun ömürlü salih evlat versin.”

Ne sa’adettir o kim âkil ola

Edeb ü dîni ola kâbil ola (s.171, b.3033)

“(Çocuğun) akıllı, dini ve edebi iyi, yetenekli olması ne büyük saadettir.”

Olma üftâde-i dâm-ı evlâd

Ekme bu mezra'ada tohm-ı fesâd (s.122, b.1875)

“Evlat tuzağına düşme, bu toprağa fesat tohumu ekme!”

Arapça *evlâd*, *veled* kelimesinin çoğul biçimi olup “çocuklar” anlamına gelmektedir. İslâm’a göre bir hediye olan evlat, aynı zamanda dünyada iken insana verilmiş tüm hediyeler gibi bir emanettir ve insanı Allah’tan uzaklaştırmaması gerekir. İslâm dini hayırlı evlat yetiştirmeyi önemser. Hayırlı evlat yetiştiren kişinin, insanlığa fayda sağladığı için ödüllendirileceğini söyler. Nev’izade Atâyî de bu konuya değinerek evladın hayırlı olması için dilekte bulunmuştur. İyi evladın çok büyük bir mutluluk sebebi olmasına rağmen pek az bulunduğunu söyleyerek okuyucusuna evlat tuzağına düşmemeyi öğütlemiştir.

2.12.4. Düşman

Düşman sözcüğü, Türkçeye Farsçadan geçmiş olup “başkasına dair art niyeti olan kötü kişi” anlamına gelir. Sözcüğün Arapça karşılığı “zulmetmek” mânâsındaki *adv* kökünden türemiş *adavettir* (Çağrıcı, Düşmanlık, 1994, s. 51-53). Nev’izâde Atâyî *Sohbetü'l-Ebkâr*’da okuyucusunu, düşmanın dost görünerek kendini gizleyebileceği konusunda uyarır:

Hep emîn anladığın reh-zendir

Dost sandığın ulu düşmendir (s.115, b.2007)

“Hep güvenilir bildiğin eşkiyadır, dost sandığın büyük düşmandır.”

Aklığı perde-keş-i nâzır olur

Sonra yüzi karası zâhir olur (s.125, b.2190)

“Temizliği bakışa perde olur, sonra yüzünün karası görünür olur.”

Fussilet Suresi’nde “İyilikle kötülük bir olmaz, Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.” denmektedir (Fussilet Suresi 34/41). Atâyî’nin de düşmanlıktan söz ederken üzerinde en çok durduğu konu, düşmanın tehlikesinden korunmak için onunla kavga etmemek; yüzüne gülerken yumuşaklıkla düşmana karşılık vermek gerekliliğidir:

Totalım nâzik ü nerm ola sühan

Kocınur lâ-cerem andan düşmen (s.129, b.2250)

“Totalım ki söz nazik ve yumuşak olsun, düşman kuşkusuz bundan gocunur.”

Dostı lutf-ıla ihyâ eyle

Düşmen-i dūna müdârâ eyle (s.129, b.2252)

“Dostu lütufla yaşat, alçak düşmandan yumuşaklıkla korun.”

Lâ-cerem ana müdârât gerek

Terk-i gavgâ vü mu’âdât gerek (s.129, b.2262)

“Kuşkusuz onun yüzüne gülmek gerek, kavga ve düşmanlığı terk etmek gerek.”

İçinde kötü niyet olan; birisine/birilerine karşı kötü hisler, amaçlar besleyen kişi demek olan düşman, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da ondan korunmanın yolları anlatılarak, okuyucular onun hilelerine karşı uyarılarak konu edilmiştir. Atâyî, düşmanın dostmuş gibi görünebileceğini, bu yüzden ona karşı dikkatli olunması gerektiğini söylerken bilhassa düşmana öfke ve saldırganlıkla değil; güler yüz ve yumuşaklıkla yaklaşılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Düşmandan ancak bu yolla korunulabileceğini ifade etmiştir.

2.12.5. Dost

Farsça “yâr, sevgili, sevilen” gibi anlamlara gelen *dost* kelimesi, Arapçada *meveddet*, *uhuvvet* sözcükleriyle karşlanır (Çağrı, Dostluk, 1994, s. 511-513). Dostluk ahlâkı hakkında bilgi veren tasavvufî kaynaklar mevcuttur. Bunlara göre sūfinin, insanlarla kurduğu dostlukta dünya ehli ile arasında biraz mesafe bırakması uygundur çünkü o, sūfinin hiç değer vermediği dünyaya, dünya nimetlerine bağlıdır (Çağrı, Dostluk, 1994, s. 511-513). Tasavvufta ve genel olarak İslâm anlayışında, insanın en yakın dostunun Allah olduğu kabul edilir. Hz. Muhammed, Allah'tan sonraki en iyi dosttur. Daha sonra mü'minlerin kendi aralarında kurdukları dostluk gelir (Şahinalp, 2012, s. 74-78). Mü'minlerin birbirlerine dost olduklarını bildiren âyetlerden biri şöyledir: “Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azîzdir, hikmet sahibidir.” (Tevbe Suresi 71/9). Müslümanlara karşı kötü düşünceler besleyen kâfirlerle dostluk kurmak ise İslâm'a

göre uygun değildir (Şahinalp, 2012, s. 85). *Sohbetü'l-Ebkâr*'da dost, sevgi ve yakınlıkta samimi olan, samimiyetinin ispatına ihtiyaç duyulmayan kişi olarak tarif edilmiştir:

Dost bî-şübhe muhabbet eyler

Meyline kalbi şehâdet eyler (s.129, b.2253)

“Dost şüphesiz sevgi gösterir; yakınlığına kalbi şahitlik eder.”

Bilinir râh-ı muhabbetde sebât

Hîç lâzım değil ana isbât (s.129, b.2254)

“Muhabbet yolunda kararlılığı bilinir, ona kanıt hiç lazım değildir.”

Nev'izâde Atâyî, dostluk hakkında anlattığı kıssanın önüne şu beyti ekleyerek dosttan zarar gelmeyeceğini söylemiştir:

Dostlukdan kime irişdi zarar

İ'tibâr idene bu kıssa yeter (s.130, b.2265)

“Dostluktan kime zarar geldi? İtibar edene bu kıssa yeter:”

Dost, sevilen kişi, arkadaş demektir. İslâm dinine göre insanın en yakın dostu Allah'tır. O'nu kendine en yakın dost kabul eden insanların birbirleri arasında kurdukları dostluk da İslâm dinince değerli kabul edilmiştir. Nev'izâde Atâyî, mesnevisinde dostu sevgisinde şüphe, muhabbetinde tereddüt olmayan kişi olarak anlatmıştır. Atâyî, dosttan kimseye zarar gelmeyeceğini söylemiştir.

2.12.6. Edep, Ahlâk

Edep kelimesinin kökeni hakkındaki en yaygın görüş, kelimenin “davet etmek” anlamındaki *e-d-b* masdarından türetilmiş olduğudur (Çağrıçı, Edep, 1994, s. 412-414). Edebin VIII. yüzyıldan itibaren ahlâk kitaplarında “toplumda uygun görülen hareketler, ahlâkî davranış kuralları” gibi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir (Çağrıçı, Edep, 1994, s. 412-414). Cürcânî, *Tarifât*'ında edebi, “sakınılması beklenen hareketlerden uzak durma hâli” olarak tanımlamıştır (Cürcânî, 1997, s. 16). Edep ve ahlâk kavramları, farklı dinler, kültürler ve felsefî bakış açılarıca değişik şekillerde algılanmıştır (Çubukçu, 1975, s. 13-14). İslâm dinine göre güzel ahlâk birçok davranışla örtüşür. Bunlar, Müslümanlara kardeşçe davranmak, doğru olmak, sözde durmak,

kibirden uzaklaşmak, kin ve kıskançlıktan arınmak, şefkat ve merhamet duygularını beslemek, ölçülü olmak, adaletten ayrılmamak, hikmet için çabalamak, iffetli olmak gibi davranışlardır (Çubukçu, 1975, s. 14-20). Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da edebîin taklit ile kazanılamayacağını; edepli olmak için kabiliyet gerektiğini söyler:

Lîk ol kisvet-i vâlâ-yı edîb
Başı devletlilere oldı nasîb (s.170, b.3013)
“Ama o yüce giysi edep, talihlilere nasip oldu.”

Olamaz kimse o câha lâyıık
Kişi taklîd-ile olmaz 'âşık (s.170, b.3014)
“Kimse o makama layık olamaz, kişi taklit ile âşık olamaz.”

Oldı sermâyesi feyz-i ezeli
Kâbiliyyet gerek olmağa velî (s.170, b.3015)
“Veli olmak için kabiliyyet gerekir (ki onun) sermayesi ezeli berekettir.”

Nev'izâde Atâyî, edepli birinin başkalarını edeplendirmek için de çabalayacağını ifade eder. Özellikle evlatların ve hizmetçilerin edeblendirilmesi üzerinde durur. Terbiyeli oğul ve terbiyeli hizmetçi, onları terbiye ededenin adını rahmet ile andıracaktır:

Hadd-i zâtında şu kim ola edîb
Gayrıya ola şî'ârı te'dîb (s.171, b.3018)
“Yaradılışından edepli olanın düsturu, başkalarını terbiye etmek olur.”

Terbiyet itmelidir ebnâyı
Andırır rahmet ile babayı (s.171, b.3024)
“Oğulları terbiye etmelidir ki babalarını rahmet ile andırsınlar.”

Terbiyet ide şu ki huddâmı
Hayrıla yâd olur anın nâmı (s.171, b.3028)
“Hizmetçilerini terbiye edenin adı hayır ile yâd edilir.”

İnsanların birbirlerine karşı saygılı olmaları, toplum düzenine, huzuruna zarar vermemeleri için uymaları beklenen davranış kalıplarını; kuralları ifade eden edep, İslâm

dini ve Osmanlı kültüründe önem verilen bir değerdir. Nev'izâde Atâyî, insanın süsüne benzettiği edep ve edeple ilişkili ahlâk kavramlarını mesnevisinin hemen her bölümünde işlemişse de yalnız edep ve edepli olmak hakkında söylediği beyitler de mevcuttur. Atâyî, edebin bir yetenek gibi insanın içinde var olduğunu, taklit ile kazanılamayacağını ifade etmiştir. Fakat edepli bir insan, başkalarını terbiye etmek için çabalayacağını da belirtmiştir. Özellikle oğullar/çocuklar ile hizmetçilerin terbiye edilmesi üzerinde durmuştur.

2.12.7. Halka Yol Gösteren Kişiler

Sohbetü'l-Ebkâr mesnevisinde halka yön veren kişilerden söz edilmiştir. Bunlar bir yönleriyle dinî mahiyet taşıyan “Gönül Ehli (Sûfi)”, “Mürşit”, “Gaza Ehli” ve “Hilekâr Müftü”dür. Toplumun belirli bir grubunu temsil eden söz konusu kişiler çalışmanın bu bölümünde, mesnevide yer aldıkları hâlleri ile incelenecektir.

2.12.7.1. Gönül Ehli

Göğsün sol tarafındaki organın adı olan *kalbe*, “insanda bilen, kavrayan, idrak eden madde” anlamı yüklenmiştir (Cürcânî, 1997, s. 182). Tasavvufî anlayışta, kalbin kirlerinden arındırılırsa kalp gözünün açılacağına; böylece gayb âleminin bilgisine vâkıf olunabileceğine inanılır (Uludağ, Kalb, 2009, s. 229-232). *Gönül* kelimesi, çoğunlukla kalbin ruhânî anlamını karşılar şekilde kullanılır. Kalp ve gönül kavramlarının ayrımını, kalbin Allah aşkı ile dolduğunda gönül mertebesine yükseleceğini, yoksa karanlıkla beslenip nefse dönüşeceğini söyleyerek yapanlar da vardır (Kurnaz, 1996, s. 150-152). Tasavvuf literatüründe gönül genellikle tasavvufun kendisi için; gönül ehli ise sûfî için kullanılır (Kurnaz, 1996, s. 150-152). Gönül ehli yani sûfî, tasavvuf yolculuğunu tamamlayıp kemâle ermiş kişidir (Öngören, 2009, s. 471-472). Sûfî, varlık hâlini de yokluk hâlini de şükürle karşılar; insanlara yardım eder; kötülüğe bile iyilikle karşılık verir; dünya nimetlerine değer vermez (Öngören, 2009, s. 471-472). Ancak sûfînin en önemli özelliği, baktığı her varlıkta yalnız Allah'ın tecellisini görmesi, Allah dışında hiçbir varlığın yansımadan öte gerçekliğini kabul etmemesi; her an ve her yerde Allah aşkı ile meşgul olmasıdır (Öngören, 2009, s. 471-472; Kartal, 1994, s. 327-329). *Sohbetü'l-Ebkâr*'da gönül ehlinden, toprağı dahi cevhere çevirebilecek, cehaletin karanlığını giderebilecek kudrette, faydalı bir kişi olarak söz edilir:

Ehl-i dil her nireye itse güzâr

Nâfi' olur nitekim ebr-i bahâr (s.50, b.612)

“Gönül ehli hangi tarafa geçse (orada) bahar bulutu gibi faydalı olur.”

Her kime eylese lutf-ıla nazar

Kara toprağ ise de cevher ider (s.50, b.613)

“Her kime lütüfla baksa, (baktığı) kara topraksa da onu cevher eder.”

Def ider cehl ü hevâ zulmetini

Bildirir âdeme mâhiyyetini (s.50, b.614)

“Heves ve cehalet karanlığını def eder, insana aslını bildirir.”

Gönül ehli ifadesi, tasavvufî eserlerde ve divan edebiyatında sûfîyi karşılamaktadır. Sûfî, yaşamını Allah ile yakın olmaya vakfetmiş, gönlü Allah aşkı ile dolu, tasavvuf yolculuğunda kemâle ermiş kişidir. Nev'izâde Atâyî, Sohbet'ül-Ebkâr'da sûfiden gönül ehli adıyla bahsetmiş; onun gittiği her yerde faydalı olacağını, insanın nefsini cehalet ve arzudan temizleyerek insana aslını hatırlatacağını söylemiştir.

2.12.7.2. Mürşit

Arapça *mürşid* sözcüğü, “irşad eden, rehber” anlamına gelir (Coşkun, 2018, s. 104). Tasavvuf literatüründe birbiri yerine kullanılan *pir*, *şeyh*, *velî* sözcüklerinden olduğu gibi *mürşid* kelimesinden de “tarikat lideri olup taliplere yol gösteren kişi” anlaşılır (Öngören, Şeyh, 2010, s. 50-52). Mürşit, mutlaka kendi sülûkunu tamamlamış olmalıdır. Ayrıca akıllı, bilgili, samimi olmak; Kur'an ve sünnet izinde yürümek gibi özellikler de mürşitte olması beklenen özelliklerdir (Coşkun, 2018, s. 107). Seyr-i sülûkunu tamamlamak isteyen kişi bir mürşide ihtiyaç duyar. İdeal bir mürşit, müridini tanır, onun kabiliyet ve zayıflıklarını bilir; müridine rehberlik ederken bunları dikkate alır (Coşkun, 2018, s. 107). Mürşit, mürit seçmeksizin kendisine yardım istemek için gelen herkesi kabul eder çünkü gelen Allah'tan gelmiştir ve rehberlik yalnız Allah rızası için yapılacaktır (Coşkun, 2018, s. 113). Nev'izâde Atâyî *Sohbetü'l-Ebkâr*'da mürşidin, insanın kalbini nefsin arzularından temizlemesine vurgu yapmıştır ve mürşidin rehberliğinin gerekliliğinden söz etmiştir:

Pâk ider levş-i hevâdan cânı

Mürşidin feyz-i yem-i 'irfânı (s.71, b.974)

“Mürşidin irfan denizinin ilmi, canı heves pislüğinden temizler.”

Elin alırsa eğer lutf-ıla pîr

Sana etfâl olamaz dâmen-gîr (s.71, b.973)

“Eğer pir lütufla elini alırsa (sana yol gösterirse) çocuklar senden davacı olmaz.”

Mürşit/şeyh/pir/ velî kelimeleri, tasavvuf lüteratüründe aynı anlamı yani kendi sülûkunu tamamlayıp kemâle ermiş olan, başkalarına da tasavvuf yolculuklarında rehberlik eden kişileri tanımlar. Mürşit, mürit adındaki yolculuğa talip kişiye yol gösterir; onun nefsinin arzularından temizlenmesine, kalbinin Allah sevgisi ile dolmasına yardım eder. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da mürşitten, canı heves pislüğünden temizleyen kişi olarak bahsedilmiştir ve mürşidin yol gösterdiği kişiden davacı olunmayacağı söylenmiştir.

2.12.7.3. Gaza Ehli

Sözlük anlamı “savaşma, savaş” olan *gazâ* kelimesi, zamanla “İslâmiyet'i yaymak amacıyla yapılan savaş” anlamını kazanmıştır. Kelimenin, bu anlamıyla XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu'da kullanıldığı görülmektedir (Kafadar, 1996, s. 427-429). Aynı şekilde *cihad* sözcüğü fıkıh terimi olarak “Gayrimüslimlerle savaş” mânâsına gelir (Özel A. , 1993, s. 527). Savaş, Osmanlı toplumunda öyle öncelikli bir konumdadır ki savaşçılar toplumun en önem verilen grubunu oluşturmaktadır (Döğüş, 2008, s. 818). Bunun yanında, bazı sûfilerin/dervişlerin de İslâm'ı yaymaya yönelik gaza faaliyetlerine katıldıkları; söz konusu dervişlerin ayrıca savaş sırasında zafer müjdesi vererek askerlerin moralini yükseltmek, gördükleri rüyalardan hareketle padişaha savaş için uygun yer ve zamanı bildirmek gibi görevler de üstlendikleri bilinmektedir (Ay, 2016, s. 247-253). *Sohbetü'l-Ebkâr*'da gaza ehli, “savaşın mutlak galibi” şeklinde yer alır. Düşman sayıca fazla olduğunda bile savaşı mert olan, kalbinin kuvvetiyle kazanacaktır:

Seyf-i mutlakla idip 'azm-i vegâ

Gâlib-i mutlak olur ehl-i gazâ (s.158, b.2801)

“Gaza ehli, mutlak kılıçla savaşa azmedip mutlaka galip olur.”

Kesret-i saff-ıla a'dâ-yı denî

Hatt-ı câhil-veş olur bî-ma'nî (s.158, b.2802)

“Alçak düşmanlar saflarının çokluğu ile (ancak) cahil gibi anlamsız (bir) yol olurlar.”

Kuvvet-i kalb-ile sağ u solda

Merd olan gâlib olur her kolda (s.159, b.2804)

“Mert olan, kalbinin kuvveti ile sağda ve solda her kolda galip olur.”

İslâmiyet’i yaymak amacıyla Gayrimüslimler ile savaşıyan kişiler yani gaza ehli, *Sohbetü’l-Ebkâr* mesnevisinde, girdiği her savaşta galip olacak kişiler olarak anlatılmıştır. Nev’izâde Atâyî, gaza ehlinin mert olduğunu, kalbinin gücüyle her cephede zafer kazanacağını söylemiştir

2.12.7.4. Hilekâr Müftü

Nev’izâde Atâyî, gönül ehli, gaza ehli, mürşit gibi İslâm ile ilişkileri nedeniyle kutsiyet atfedilen insanların dışında dini öğretiyor gibi görünüp hile yapan kişilerden de söz etmiştir. “Müftî-i mâcin” denilen bu kişiler, Cürcânî’nin Ta’rîfat’ında “şeriatla hile öğreten müftü; bilgisi olmadan fetva veren kişi” olarak tanımlanmıştır (Cürcânî, 1997, s. 218) Atâyî, onların tıpkı Şeytan gibi halkın içinde dolaştığını söylemiştir:

Ola halk içre misâl-i iblîs

Müftî-i mâcin ü ehl-i telbîs

“Kurnaz kişi ve hilekâr müftü, İblis gibi halkın içindedir.”

Dîni öğretmek iken kendiye kâr

Kahr-ıla müslimi ide ikfâr (s.51, b.631, 632)

“Onun işi dini öğretmekken (o) kahırla Müslüman’a (bile) kâfir der.”

“Müftî-i mâcin” tamlamasıyla adlandırılan kişi, bilgisi olmadığı hâlde insanlara şeriat hakkında fetva veren, hile öğreten müftüdür. Bu kişi *Sohbetü’l-Ebkâr*’da Şeytan’a benzetilmiştir. Nev’izâde Atâyî, hilekâr müftü için “onun asıl işi dini öğretmektir ama o mü’min için bile kâfir der” demiştir.

Çalışmanın “Halka Yol Gösteren Kişiler” başlıklı bölümünde, tasavvuf yolculuğunda kemâle ermiş “Gönül Ehli”nden; yine tasavvuf yolculuğunu tamamlamış olup bu yolculukta bir başkasına rehberlik eden “Mürşit”ten; İslâm için savaşıyan “Gaza Ehli”nden ve insanlara dini öğretecek yerde hile öğreten “Hilekâr Müftü”den söz edilmiştir. *Sohbetü’l-Ebkâr*’da gönül ehli (sûfi), baktığı her şeyi cevhere çeviren, insanın nefsinin

heves ve cehalet kirinden temizleyen bir kişi şeklinde tarif edilmiştir. Mürşit mesnevide bir yol gösterici; gaza ehli kalbinin kuvveti ile her daim galip gelecek bir savaşçı olarak yer almıştır. Halka yol gösterme vasfına sahip olup bunu kötüye kullanan hilekâr müftü yani müftî-i mâcin için ise *Sohbetü'l-Ebkâr*'da Şeytan benzetmesi yapılmıştır.

Sohbetü'l-Ebkâr'da “Sosyal Hayat” kapsamına giren bazı konuların işlendiği beyitlere rastlanmıştır. Bu konular, “Şarap”; “Rüşvet ve Torpil”; “Evlat”; “Düşman”; “Dost”; “Edep-Ahlâk” ve “Halka Yol Gösteren Kişiler”dir. İslâm dininde haram ve Osmanlı hukukunda yasak kabul edilen şarap, mesnevide uzak durulması gerek bir madde olarak ele alınmıştır. Nev'izâde Atâyî, şarabın rengi ve kokusuyla insanı cezbedeceğini; bu cazibeye aldanmamak gerektiğini söylerken rindi istisna tutmuş; burada şarap için rindin vuslatının sebebi demiştir. Bir çıkar elde etmek maksadıyla çıkarın sağlanacağı kişiye ödenen bedel anlamındaki rüşvet, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da kötülenmiş, devletin yüzündeki lekeye benzetilmiş; rüşvetçi için dert ve bela dilenmiştir. Bir kurumdaki bazı kişilere herhangi bir sebepten iltimas sağlanmasını ifade eden torpil ise, devletin çocuk oyuncağı hâline gelmesine sebep gösterilmiştir. Nev'izâde Atâyî, evlat konusundan bahsederken hayırlı evlada sahip olmanın büyük bir saadet olduğunu belirtmiş fakat bunun pek az görüldüğünü ekleyerek evlat tuzağına düşmemek konusunda uyarıda bulunmuştur. Art niyet besleyen kişi; yani düşman, mesnevide kötülüğünü gizleyen, dost görünen kişi olarak tarif edilmiş; ondan yumuşaklıkla korunmak öğütlenmiştir. Dost ise sevgi ve yakınlığında samimi olan kişidir. Atâyî'nin insanın süsüne benzettiği edep, kimilerine nasip olan bir talih, yaradılıştan gelen bir kabiliyet biçiminde anlatılmıştır. Edepli kişinin etrafına da edep öğretmesi tavsiye edilmiştir. Halka yol gösteren kişiler arasında ise kara toprağı cevhere çeviren gönül ehli (sûfi); ilmiyle insanın nefsini hevesten temizleyen mürşit; düşmanla kalbinin kuvvetiyle savaşan gaza ehli ve dinin esaslarını değil kurnazlığı öğretmek gayesinde olan hilekâr müftü konu edilmiştir.

2.13. YAPILMASI ÖĞÜTLENEN DAVRANIŞLAR

Sohbetü'l-Ebkâr mesnevisinde yapılması öğütlenen, makbul görülen bazı davranışlara yer verilmiştir. Bunlar birinin gönlünü yapmak yani onu hoşnut etmek, sevindirmek; dünyaya ve olaylara ibret gözüyle bakmak; her konuda orta yolu bulup dengeli olmaktır. Söz konusu davranışlar “Gönül Yapma”; “İbret Gözüyle Bakma” ve “Orta Yolu Bulma, Dengede Olma” başlıkları altında sırasıyla incelenecektir.

2.13.1. Gönül Yapma

Gönül yapmak deyimini, “birini memnun etmek, hoşnut etmek” anlamında Türkçeye yerleşmiştir (Pakalın, 1993, s. 675). Bunun aksine “birini üzme, incitmek” anlamında *gönül yıkmak* ifadesi kullanılır (Sağlam; Yiğitoğlu, 2014, s.40). Beytullah’ın; yani Allah’ın evinin hem Ka’be hem de insan gönlü kastedilerek kullanılmasına tasavvufî şiirlerde sık rastlanır (Cebecioğlu, 2005, s. 7). Hattâ Yunus Emre, bir gönle girmenin Ka’be’yi binlerce kez ziyaret etmekten daha hayırlı olduğunu (Tatçı 1990a, 106 akt. Sağlam; Yiğitoğlu, 2014, s.39); gönül yıkanın ise namazının dahi geçerli olmayacağını söylemiştir (Tatçı 1990a, 173 akt. Sağlam; Yiğitoğlu, 2014, s.41). Nev’izâde Atâyî de gönül-Ka’be benzetmesini kullanmış ve gönül yapmayı öğütlemiştir:

Yap gönül ka'belerini yap yap

Anı bil devleti varına sebep (s.120, 1827)

“Gönül Ka'belerini yap, onları devlet varına sebep bil.”

Kişinin iyiliği ile gönül yapması arasında da bağlantı kurmuştur:

Ne kadar hâk-nihâd olsa kişi

Çün gönül yapmak ola anın işi (s.56, b.703)

“Kişi ne kadar iyi huylu olursa, gönül yapmak o kadar onun işi olur.”

Gönül yapmak, birinin mutlu olmasını sağlamak, onu memnun etmek anlamına gelmektedir. Pek çok mutasavvıf şairce kullanılan bu deyim, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da Nev'izâde Atâyî tarafından yapılması öğütlenen davranışlardan biri olarak yer bulmuştur.

2.13.2. İbret Gözüyle Bakma

İbret kelimesi, “geçmek, aşmak” mânâsındaki *abrdan* türetilmiştir ve zâhirden bâtına geçmek, olayların hikmetini anlayıp onlardan dersler çıkarmak anlamına gelir (Uludağ, İbret, 2000, s. 367-368). Kur’ân-ı Kerîm’de yer verilen kıssaların hemen hepsinde ibret alma vurgusu vardır (Batar, 2014, s. 165). Örneğin: “Allah, gece ile gündüzü birbirine çeviriyor. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır.” (Nûr Suresi 44/24); “Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır...” (Nahl Suresi 66/16).

Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da hayvanlara ve cansız varlıklara ibret gözüyle bakmayı öğütlemiştir:

Dîde-i 'ibret-ile eyle nazar

Cins-i hayvân ü cemâd-ile beşer (s.63, b.828)

“*Ey insan, hayvan cinsine ve nesneye ibret gözüyle bak!*”

Olaylardan zihinsel olarak sonuçlar çıkarmayı ifade eden ibret alma durumu, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da yapılması tavsiye edilen davranışlardan biri olarak yer almıştır.

2.13.3. Orta Yolu Bulma, Dengede Olma

İslâm dininde üzerinde en fazla durulan konulardan biri olan *denge*, “iki uç arasındaki orta nokta; aşırılıktan uzaklık” mânâsına gelir (Güner, 2004, s. 1). *İtidal* sözcüğü de *adl* kökünden türemiş olup aynı anlama gelmektedir (Çağrı, İtidal, 2001, s. 456-457). Kur'ân-ı Kerîm'den ve hadislerden anlaşıldığı üzere İslâm, yapılan harcamadan ölüme verilecek tepkiye; dünya için çalışmaktan ibadetleri yerine getirmeye kadar yaşamın her alanında dengeli olmayı öğütler (Güner, 2004, s. 5-13). İsrâ Suresi ve En'âm Suresi'nden şu iki âyet konu hakkındaki âyetlere örnek olarak gösterilebilir: “Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.” (İsrâ Suresi 29/17); “...Ölçü ve tartıyı adaletle yapın...” (En'âm Suresi 152/6). Denge, ortada olmakla; yani ifrat ve tefritten uzak olmakla sağlanabilir (Derelioğlu, 2014, s. 37). *İfrat* fazlalıkta aşırılığı; *tefrit* ise eksiklikte aşırılığı ifade eder (Çağrı, İtidal, 2001, s. 456-457) ve ikisinden de kaçınmak gerekir. Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da ifrat ve tefritten uzak olmayı nasihat eder:

Cümlesinin vasatı oldı müfîd

K'ola ifrât-ıla tefrîte ba'îd

“*Hepsinin ortası faydalı oldu; bu yüzden ifrat ile tefritten uzak ol.*”

Ve yılanın zehrinin ortasında panzehir bulunduğunu söyleyerek en faydalı davranışın ortada durmak olduğunu vurgular:

Mâr ü tiryâk gibidir meselâ

Zehrdir her yanı ortası devâ (s.157, b.2770-2773)

“Mesela yılan ve panzehir gibi, her yeri zehirken ortası devadır.”

Denge, eksikliği veya fazlalığı abartmaktan uzak olmayı, ortada durmayı ifade etmektedir. İslâm, yaşamın her alanında dengeyi tavsiye etmiştir. Konuya *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da değinilmiş, burada da aşırılıklardan uzak durmak öğütlenmiştir.

Nev'izâde Atâyî'nin, *Sohbetü'l-Ebkâr* adlı mesnevisinde insanlara yapmayı öğütlediği kimi davranışlar vardır. Bunlar, “Gönül Yapma”, “İbret Gözüyle Bakma” ve “Orta Yolu Bulma, Dengede Olma”dır. Gönül yapmak, birini hoşnut edip sevindirmek anlamında kullanılan bir deyimdir. Tasavvuf kültüründe insan gönlü tıpkı Ka'be gibi Allah'ın evi kabul edildiğinden gönül yapmak da oldukça önemsenmiştir. Nev'izâde Atâyî de mesnevisinde gönlü Ka'be'ye benzetmiş ve insanlara gönül Ka'belerini yapmayı nasihat etmiştir. İbret, olayların hikmetini kavrayıp onlardan ders çıkarma mânâsına gelmektedir. Atâyî, var olan her şeye ibret gözüyle bakmayı tavsiye etmiştir. İfrat ve tefritten uzak olmayı, ölçüyü kararda tutmayı ifade eden denge ise İslâm dininin üzerinde en fazla durduğu konulardandır. Nev'izâde Atâyî, her şeyin ortasının faydalı olduğunu hatırlatarak aşırılıklardan kaçınmayı tembihlemiştir.

2.14. YAPILMAMASI ÖĞÜTLENEN DAVRANIŞLAR

Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da, uzak durmayı öğütlediği bazı davranışlara yer vermiştir. Bunlar, davranışı gerçekleştiren kişinin veya çevresinin incinmesine yol açtığı belirtilen “Zamanı Boş Geçirme”; “Mala Zarar Verme”; “Fazla ve Anlamsız Konuşma” ve “Kötü Konuşma” davranışlarıdır. Söz konusu davranışlar, çalışmanın bu bölümünde birer başlık hâlinde incelenecektir.

2.14.1. Zamanı Boş Geçirme

Sözlük anlamıyla “bölünebilir vakit” demek olan *zaman* (Kutluer, Zaman, 2013, s. 111), geçmişin, şimdinin ve geleceğin deneyimlerine ve bu deneyimlerin idrakine bağlı olarak algılanır (Ünal Çil, 2011, s. 337). İslâm düşüncesine göre, ezel ve ebed; geçmiş, bugün ve gelecek Allah'ındır (Ünal Çil, 2011, s. 341). Allah, insan yaşamını ölümden öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ve ölümden önce dünyada geçen zamanın boşa harcanmamasını; ibadet, çalışma gibi faydalı eylemlerle geçirilmesini emretmiştir (Ayar, 2018, s. 1052). İnşirâh Suresi'nin “Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul.” (İnşirâh Suresi 7/94) ayeti, bu emri işaret eder niteliktedir. İbn Abbâs'tan aktarılan “İki nimet vardır

ki insanların çoğu (onları değerlendirme konusunda): Sağlık ve boş zaman.” [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.1, s.335] biçimindeki hadis de zamanın boşa geçirilmemesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da insana doğru yoldan gitmesini, vaktini boşuna ziyan etmemesini öğütlemiştir:

Bî-hüde vaktini zâyî' itme

Toğrı git kec yola asla gitme (s.48, b.565)

“Vaktini boşuna ziyan etme, doğru git; asla eğri yodan gitme.”

Zaman, İslâm anlayışında önemsenen bir kavramdır. Zamanla ilgili âyet ve hadislerden, zamanın boşuna geçirilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. İnsan, vaktini faydalı eylemler için harcamalıdır. Nev'izâde Atâyî de *Sohbetü'l-Ebkâr*'da bu konuya “vaktini boşuna ziyan etme” nasihatini ile temas etmiştir.

2.14.2. Mala Zarar Verme

Arapça *mal* sözcüğü, “kişinin sahip olduğu şey, servet” anlamına gelir [Sâmi, 1901 (2017),s.971] ve “Müslüman'ın kişilik onuru, malı ve kanı saygındır, ona dokunulmaz” (Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.1, s.290) hadisinden de anlaşılacağı üzere İslâm'da koruma altına alınmış maddelerden biridir. Dolayısıyla mala zarar vermek İslâm'da yasaklanmıştır (Ömeroğlu, 2018, s. 116). Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da malın candan olduğunu, böylece mala zarar veren kişinin cana da zarar vereceğini söyleyerek konuya değinmiştir:

Mâlî cândan dimiş erbâb-ı nazar

Hâsılı mâla kıyan câna kıyar (s.97, b.1420)

“Düşünenler mal candandır demişler, sonuç olarak mala kıyan cana kıymış olur.”

Fakat bunun yanında Atâyî, mesnevisine “mal candan diyerek mal için canı incitme” şeklinde uyarıda bulunduğu bir beyit de eklemiştir:

Mâl için itme zem hem-hâne

Mâl cândan diyü kıyma câna (108, b.1893)

“Mal için arkadaşını yerme, mal candan diye cana kıyma.”

Kişinin serveti, eşyası anlamını karşılayan mal, İslâm'da koruma altına alınmıştır. Birinin malına zarar vermek İslâm dininde yasaklanmıştır. Nev'izâde Atâyî, malın canın bir parçası olduğunu söylemiş, okuyucusuna mala zarar vermemeyi öğütlemiştir. Ancak bu düşünceyle mal için birini incitmenin doğru olmadığını da ifade etmiştir.

2.14.3. Fazla Ve Anlamsız Konuşma

İslâm'ın en çok önemsenen konularından olan denge, konuşma âdabı söz konusu olduğunda da gözetilmiştir (Şeker, 2011, s. 117). Lokman Suresi altıncı âyeti; "Allah'a ve Ahiret Gününe iman eden kimse ya sözün mutlaka hayırlısını söylesin, ya da sussun." [Özavşar, Ünal vd. (Ed.), 2013, C.1, s.513] hadisi; başka bazı âyet ve hadisler; Hz. Muhammed'in yaşamı hakkında anlatılan kıssalar göz önüne alındığında, İslâm dininin lüzumsuz ve çok fazla konuşmayı tasvip etmediği anlaşılmaktadır (Şeker, 2011, s. 117). Türk-İslâm kültüründe yaygın olan bu anlayış, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da da yansıtılmıştır:

Nefesin zâyî' iden nice nüfûs

Ötmesin yok yire mânende-i kûs (s.107, b.1601)

"Nefesini ziyan eden nice kişi davul gibi yok yere ötmesin."

Kimde kim çoğ ola 'and ü ikrâr

Az olur râstî-i kavî ü karâr (s.153, b.2705)

"Kimde yemin ve itiraf çok olursa (onda) sözün doğruluğu az olur."

Tecrîbe ehli bunu böyle bilir

Kim ki çok söyler-ise çok yanılır (s.153, b.2708)

"Tecrübe ehli bunu bilir ki kim çok söylerse/konuşursa (o) çok yanılır."

İslâm kültüründe fazla ve anlamsız konuşmak tavsiye edilen bir davranış değildir.

Nev'izâde Atâyî de mesnevisinde çok konuşanın sözüne yalan karışacağını söyleyerek bu davranıştan kaçınmayı öğütlemiştir.

2.14.4. Kötü Konuşma

İslâm dininde nezaket ve yumuşaklık makbul sayılan özelliklerdir. Konuşulan kişiyi incitici sözler sarf etmek; sert, kaba biçimde konuşmak, konuşmada nezaketi bozan unsurlardır

ve insanlar arasındaki ilişkilerin zedelenmesine sebep olur (Buladı, 2018, s. 27). Tüm bu nedenlerle kötü konuşmak, İslâm'da yasaklanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara güzel söz söylemeleri emredilmiş, aksi hâlde aralarının bozulacağı söylenmiştir (İsrâ Suresi 53/17). Arapçada genellikle *ta'n* sözcüğüyle karşılanan *sövme*, ağır hakaret içerir biçimde konuşma, küfretme anlamındadır (Boynukalın, 2009, s. 397-398). Sövme, ahlâken uygunsuz olduğu gibi İslâm hukukunda da suç sayılan davranışlardandır (Boynukalın, 2009, s. 397-398). Nev'izâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde ağızla tüfek arasında ilişki kurarak birilerini azarlamayı onları tüfekle vurmaya benzetir:

Harf atıp eyleme halka azar

Urma ağız tüfeğiyle her-bâr (s.135, b.2370)

“Laf atıp halkı azarlama; her defasında (onları) ağız tüfeğiyle vurma.”

Azar ve sitemle açılan yaranın beklemekle iyileşmeyeceğini söyler:

Merhem olmaz sitem ü âzâra

İ'tizâr-ıla onulmaz yara (s.136, b.2374)

“Azar ve siteme merhem olmaz, (bu) yara beklemekle iyileşmez.”

Atâyî, mesnevisinde fitnelerin dilden çıktığını belirterek dil kapısına sükût mührü vurmaya öğütler:

Buldı dilden bu kadar fitne sübût

Ur hemân kapısına mühr-i sükût (s.135, b.2360)

“Bu kadar fitne dilden çıktı. (Bu yüzden) (dilin) kapısına hemen sükût mührünü vur.”

İnsanların iletişimini sağlayan konuşmada, hayatın diğer alanlarıda olduğu gibi bazı kurallar belirlenmiştir. Konuşma ahlâkının önemli bir unsuru, konuşurken insanları incitebilecek kötü sözlerden, hakaret ve iğnelemelerden kaçınmaktır. Nev'izâde Atâyî dilin oldukça yaralayıcı olabileceği konusunda uyarıda bulunmuş; insanlara kötü konuşmaktan kaçınmayı tembihlemiştir.

Sohbetü'l-Ebkâr'da Nev'izâde Atâyî tarafından yapılmaması öğütlenen davranışlar, “Zamanı Boş Geçirme”; “Mala Zarar Verme”; Fazla ve Anlamsız Konuşma” ve “Kötü Konuşma”dır. Zamanın faydalı eylemlerle değil; boşuna geçirilmesi, vakti ziyan etmek olarak görülmüş ve bundan kaçmak tavsiye edilmiştir. Mala zarar verme davranışı,

sonucunda insana zarar vereceğinden yine uzak durulması tembihlenmiştir. Fazla konuşmak sözün doğruluğunu azalttığı gerekçesiyle; kötü konuşmak ise insanları yaralaması sebebiyle yanlış kabul edilmiştir.

SONUÇ

Ahlâk, insana ait iyi ve kötü özelliklerle; doğru ve yanlış davranışlarla; değerlerle ilgilenen bir yargı sistemidir. Divan edebiyatındaki öğretici metinlerin üzerinde en çok durduğu konular da ahlâkî konulardır. Nev'izâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr* adlı eseri, dinî-ahlâkî, sosyal konularda nasihatler ve nasihatlerin ardına eklenen kıssalardan oluşan bir mesnevidir.

Çalışmanın birinci bölümü, Nev'izâde Atâyî'nin hayatı, sanatı ve eserlerinin kısaca tanıtılmasına ayrılmıştır. Atâyî'nin hayatı hakkındaki genel bilgiler şairin 1583 yılında İstanbul'da doğmuş olduğu; şair ve âlim Nev'î Yahya Efendi'nin oğlu olup kuvvetli bir medrese eğitiminden geçtiği; çeşitli şehirlerde kadılık yaptığı ve 1635'te İstanbul'da vefat etmiş olduğudur. Nev'izâde Atâyî, XVII. yüzyıl edebiyatının mesnevi alanındaki en tanınmış şairlerinden biridir. Mesnevilerinin en önemli özelliği üslubundaki yerliliktir. Nev'izâde Atâyî'nin Şeyhülislam Yahya Efendi'ye ithaf ettiği bir *Divan*'ı, sekiz mektuptan oluşan bir *Münşeât*'i; *el-Kavlü'l-Hasen fî cevâbi'l-kavli li-men* isimli bir fıkıh kitabı; Veysî'nin Siyer'ine yazılmış bir zeyli; devrindeki bazı kişiler hakkında yazılmış *Hezliyyat* adlı bir eseri ve bir hamsesi vardır. Atâyî'nin hamsesi içki meclisine ait unsurları konu alan *Âlemnümâ (Sâki-nâme)*; yedi farklı şehirde geçen yedi hikâyenin anlatıldığı *Heft-Hân*; Hüsrev ü Şîrîn konusunda yazılmış olduğu düşünülen fakat tamamı günümüze ulaşmamış olan *Hilyetü'l-Efkâr*; Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazîre olarak yazılmış *Nefhatü'l-ezhâr* ve bu çalışmanın konusunu oluşturan *Sohbetü'l-Ebkâr* isimli mesnevilerden oluşmaktadır.

İkinci bölümde, tezin ana konusu olan Nev'izâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevisinde yer verdiği ahlâkî esaslar incelenmiştir. İkinci bölümün ilk başlığı Yaratıcı'dır. Yaratıcı, mesnevide bağışlayıcı oluşu; rahmet ve hikmet sahibi oluşu; kulunun rızından haberdar oluşu bağlamlarında ele alınmıştır Nev'izâde Atâyî, eserinde Allah'a atfedilen bu sıfatlara değinmiş ve insanlara Allah'a karşı isyankâr olmaktan kaçınmalarını öğütlemiştir; Allah'a isyan etmeyi haddi aşmak olarak değerlendirmiştir. Mesneviden altı beyit çalışmanın Yaratıcı başlığına alınmak üzere seçilmiştir.

Bölümün ikinci başlığı "Kaza ve Kadere İman"dır. İslam dininin temel konularından olan kaza ve kadere iman, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da insanın yaşayacaklarının önceden belli olduğu ve bunu değiştirmenin mümkün olmadığı inancı biçiminde açıklanmıştır. İnsanın ne

yaparsa yapsın kaderini değiştiremeyeceğini vurgulayan Atâyî, nereden geldiği bilinen taşın insanı korkutmayacağını ifade eden beytiyle kaza ve kadere iman etmenin kaygıyı gidereceğini de söylemiş olur. Fakat sadece bu beytlere bakılarak değerlendirme yapmak, şairin bütünüyle kaderci anlayışa sahip olduğunu düşünmeye yol açabileceğinden yanıltıcı olacaktır. Zira Atâyî, bu beyitlerin yanı sıra çalışmak, gayret etmek, çabalamak hususlarında öğüt niteliğinde olan pek çok beyit de kaleme almıştır.

Çalışmanın bir sonraki başlığı, “İslâm’ın Şartları ve İbadet”tir. Bu başlık, “İslâm’ın Şartları”; “Abdest ve Namaz”; “Hac ve Zekât” olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. İslâm’ın Şartları bölümü için seçilen beyitlerde İslâm’ın beş temel üzerine kurulu olduğu; bunların şهادet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek olduğu; hac ve zekâtın yalnız gücü yetenler için zorunlu kılındığı konuları anlatılmıştır. Atâyî, İslâm’ın şartlarından genel olarak bahsettikten sonra abdest ve namaz; hac ve zekât ibadetlerini ayrıca işlemiştir. Abdesti maddi, bilhassa manevî arınma aracı olarak tanımlayan Nev’izâde Atâyî, namaz kılmayı Hakk’ın divanına çıkmakla eşdeğer tutmuş; haccı ziyaret etmenin gönlü şaşkınlıktan kurtaracağını, zekât vermenin ise bereketi artıracığını söylemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünün dördüncü başlığı “Aşk”tır. Aşk, *Sohbetü'l-Ebkâr*’da tasavvufî anlayıştaki gibi ilahî aşk ve mecazî aşk ayrımı gözetilerek ele alınmıştır. Mesneviye göre gerçek olan aşk, tasavvufta olduğu gibi ilahî aşk, yani Allah’a duyulan aşktır. Atâyî, böyle bir aşkın, Allah’ın bağıışı, ihsanı olduğunu söylemiş; ilahî aşk için güneşin parıltısı, varlık denizinin cevheri, demiştir; öyle ki âlem aşkla yaratılmıştır. İlahî aşk ile ilişkili bir konu da vahdettir. Vahdet, tasavvuf penceresinden bakıldığında Allah dışında hiçbir varlığın, O’nun birer yansıması olmaktan öte bir benlik taşımadığını ifade eden bir kavramdır. Nev’izâde Atâyî eserinde insanın ruhunun, kaynağı ile (Allah ile) birleşmeyi arzuladığını söyleyerek konuya değinmiştir.

İnsanın dinî görevlerden sorumlu tutulmasının bir şartı olan akıl, bu çalışmanın ikinci bölümünün beşinci başlığıdır. Konu hakkında mesneviden dört beyit seçilmiştir. Bunlara göre akıl, hidayet yolunun meşalesi; Allah’ın nurunun ışığıdır. Tedbir de mesnevide akıl ile beraber kullanılan kavramlardan biridir. Nev’izâde Atâyî aklın ve tedbirin herkes için gerekli olduğunu anlatmak için Hz.Süleyman’ın dahi bir veziri olmasını örnek göstermiştir.

Sohbetü'l-Ebkâr'da üzerinde durulan bir diğer konu ilimdir. Atâyî, mesnevisinde cehaletin kötülüğünden bahsettiği ve ilmi yücelttiği beyitlere yer vermiştir. Şair, cehaleti kötülük ve fitnenin kaynağı olarak işaret etmiş; bu nedenle kötülüklerden korunmanın da ancak ilimle mümkün olacağını belirtmiştir. Ayrıca ilmin insanın şerefi olduğunu söylemiştir.

Mesnevide, insanın gerçek kaynağına ulaşması, vuslatı şeklinde değerlendirilen ölüm, İslâm dinine göre bir son değil; aksine gerçek ve ebedî yaşamın başlangıcıdır. Nev'izâde Atâyî, en çok kavuşma olması üzerinde durarak işlediği ölüm için kederlenmemeyi öğütlemiştir. Ayrıca ölüm zamanı geldiğinde kimsenin gerçek yüzünü saklayamayacağını; ölümün insanın özünü ortaya çıkaracağını anlatmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünün sekizinci başlığı "Günah"tır. Bu başlık, "Günahın Kaynağı Olarak Nefis", "Kadın", "Zina", "Eşcinsellik", "Hırsızlık" ve "Günahkâr Kişiden Uzak Durma" olmak üzere altı kısımda incelemiştir. "Günahın Kaynağı Olarak Nefis" alt başlığında, mesnevide insanı günah işlemeye sevk eden sebeplerin başlıcası kabul edilmiş olan nefis konu edilmiştir. Mesnevinin nefisle ilgili beyitlerinde Âdem ile Havva'nın günahı hatırlatılmış, bu günahın sebebinin nefis olduğu söylenmiştir. Beyitlerden anlaşılmaktadır ki Nev'izâde Atâyî'nin, nefsin kötülüğünden korunmak için sığınmayı tavsiye ettiği şey sabırdır. *Sohbetü'l-Ebkâr*'da neredeyse nefis gibi günahın kaynağı olarak gösterilen kadın, mesnevide yer aldığı bu hâl nedeniyle "Günah" başlığına dâhil edilmiştir. Nev'izâde Atâyî, hayırsız, acımasız, ahmak gibi oldukça olumsuz sıfatlarla nitelendirdiği kadından uzak durmayı defaatle nasihat etmiş ve yalnızlığı; yaşam boyu bekâr kalmayı tavsiye etmiştir. Atâyî, hilekâr yaşlı kadının tuzaklarından korunmak üzerine yazdığı beyitleri de mesnevisine ayrıca eklemiştir. Bu beyitlerde şair, böyle bir kadından gelebilecek kötülüklerden; bu kişinin gerçek niyetini gizleyeceğinden; bu nedenle ona karşı oldukça dikkatli olunması gerektiğinden söz etmiştir.

Günah başlığının bir diğer konusu zinadır. İslâm dininde en büyük günahlardan sayılan zina, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da bu günahı işleyen kişilerin alçak duruma düşüp rezil olacakları söylenerek kötülenmiştir. Mesneviye alınan diğer bir günah eşcinselliktir. Nev'izâde Atâyî'nin Lût kavminin izinden gitmek olarak ifade ettiği eşcinsellik, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da daha ziyade kadınlar arasında yaşanan ilişki kastedilerek işlenmiştir.

Mesnevide üzerinde durulan son günah ise hırsızlıktır. Hırsızlık, İslâm dininde günah olduğu gibi İslâm hukukunda da cezası belirli bir suçtur. Nev'izâde Atâyî, hırsızlık yapan

kişinin elinin kesileceğini hatırlatarak bu cezaya değinmiş ve bu suçu işleyenlerin belaya uğrayacaklarını söyleyerek okuyucularını uyarmıştır. Çalışmanın “Günah” bölümüne son olarak günahkâr kişiden uzak durmak konusu eklenmiştir çünkü Atâyî, söz ettiği günahları işlemekten kaçınmayı öğütlediği gibi bu günahları işleyen kişilerden uzak durmayı tembih ettiği beyitlere de eserinde yer vermiştir.

Çalışmanın “Ölüm” başlığında açıklandığı gibi, İslâm dininde ölüm bir son değil; aksine ebedî hayatın başlangıcı kabul edilir. Bu inancın sonucu olarak, dünya hayatının, ölümden sonra başlayacak gerçek yaşamın aksine geçici olduğu düşünülmektedir. Nev’izâde Atâyî de dünya hayatı hakkındaki bu düşüncüyü benimsemiş, mesnevisinde hem bu geçicilikten hem de insanın bu geçiciliği unutmaya meyilli oluşundan söz etmiştir. Atâyî’ye göre dünya aldatıcıdır, insanı meşgul eder, yaşamın hiç bitmeyeceğine inandırır. İnsan bu aldatıcılığa karşı dikkatli olmalı ve dünya hayatını sonsuz zannetme gafletine düşmemelidir. Bu hususta yazılmış beyitlerin incelenmesi için çalışmaya “Dünyanın Geçiciliği ve Aldatıcılığı” başlıklı bir kısım eklenmiş; bu kısım “Günah” bölümünün son başlığı olarak belirlenmiştir.

“İnsan”, *Sohbetü’l-Ebkâr*’da ve dolayısıyla bu çalışmada en geniş yer verilen konulardan biridir. Çalışmada insan konusu, “İnsana Ait Olumlu Vasıflar” ve “İnsana Ait Olumsuz Vasıflar” şeklinde iki ayrı başlıkta incelenmiştir. Mesnevide yer bulan olumlu vasıflar tevazu; çalışkanlık; himmet, gayret; sabır, tevekkül; nezaket, yumuşak huy; cömertlik; kanaat; doğruluk; cesaret feraset ve ihlastır. Tevazu, eserde yüce bir sermaye olarak adlandırılmış, kâmil kişilere yakıştırılan bir erdem sayılmıştır. Çalışkanlık için insan olmanın, Allah’ın rahmetine layık olmanın koşulu denmiş; kalpteki hastalıkların çalışma ile şifa bulacağı söylenmiştir. Çalışma ile yakın anlam taşıyan himmet, *Sohbetü’l-Ebkâr*’da çabalamak, gayret etmek mânâsında kullanılmıştır. Nev’izâde Atâyî, yeterince çabalamamanın Allah’ın kudretini azımsamak demek olduğunu iddia etmiştir. Atâyî’nin “insanın cevheri” biçiminde tanımladığı sabır ve sabırla ilişkili olarak tevekkül, mesnevide özellikle üstünde durulan faziletlerdendir. Atâyî, *Sohbetü’l-Ebkâr*’da amaçlara sabırla ulaşılacağı, düşmanların ancak sabırla yenileceği bağlamlarında sabrı; Allah’ın kudretine ve lütfuna güvenmek öğüdüyle tahammülü işlemiştir. Öyle ki bilinmez hazinelerine inanmamayı kâfir olmakla eşdeğer tutmuştur.

İslâm literatüründe genellikle rıfk sözüyle adlandırılan yumuşak huy, nezaket de *Sohbetü’l-Ebkâr*’da bir erdem olarak yer bulmuştur. Mesnevide kaba ve sert tabiattan

kaçınmak tembihlenmiştir, sert tabiattan kaçınmak için gönül ehli kişilerle bir arada bulunmak tavsiye edilmiştir. Mesneviye alınan konuya servetin saklanmaması, devamlı geçim fikriyle meşgul olunmaması, harcama yaparken aşırı tasarruf yapılmaması gibi öğütlerle yer verilmiştir. Kanaat konusu, *Sohbetü'l-Ebkâr*'da insanın ne kadar sermayeye sahip olursa olsun kullanabileceği miktarın sınırlı olduğu, bu nedenle ihtiyaçtan fazlasını arzulamanın yanlış olduğu üzerinde durularak anlatılmıştır. Pek çok beyte konu olan bir fazilet de doğruluktur. Yalanın yol açabileceği zararlar hakkında yapılan uyarılarla doğru olmak öğütlenmiştir. Doğruluğun yalan söylememekle birlikte, verilen sözde durmayı da içerdiği belirtilmiştir.

İslâmî kaynakların çoğunda ve *Sohbetü'l-Ebkâr*'da "şecaat" kelimesiyle karşılanan cesaret, cüretkârlık ile korkaklık arasında bir denge noktası şeklinde tarif edilmiştir. Mesnevide cevhere benzetilen cesaretin, ileriye doğru yol almanın şartı olduğu söylenmiştir. Feraset ise *Sohbetü'l-Ebkâr*'da bir kişinin fiziksel görünümünden hareketle onun kişiliği hakkında sezgiye dayalı bilgiler edinmek şeklinde, kıyafet ilminin karşılığı olarak ele alınmıştır. Eserde feraset, Allah'ın nuru şeklinde değerlendirilmiştir ve bu özellik âlimlere yakıştırılmıştır. Çalışmanın bu başlığını son konusu ihlastır. Kalbin temizlenip saf hâle gelmesini, işlenen amellerde Allah'ın rızasını kazanmak dışında bir amaç taşımanın terk edilmesini anlatan ihlas, Nev'izâde Atâyî tarafından yüceltilmiştir.

İnsana ait olumsuz özelliklere bakıldığında ise haset, kibir, tembellik, riya ve cimrilik ile karşılaşmaktadır. Eserde hasedin yıkıcı, zararlı bir duygu; bir özellik olduğu yazılmıştır. Bu duygunun kıskanılandan ziyade kıskanan kişide yaratacağı olumsuzluklar üzerinde durulmuştur. Hırs, kanaatin aksine açgözlülük ve sahip olma arzusu şeklinde anlatılmış, Atâyî tarafından cahillere yakıştırılmıştır. Kibri tevazunun; tembelliği çalışkanlık ve himmetin; cimriliği cömertlik ve bağışın; riyâyı ise ihlasın karşıtı olarak düşünmek mümkündür. Yüceltilen ve tavsiye edilen özelliklerin karşıtları doğaldır ki kötülenmiş, bunlardan uzak durmak tavsiye edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünün on birinci başlığı "Şiir ve Şairlik"tir. Mesnevide şiir, inciye, goncaya, hediyeye benzetilerek övülmüş, şairin eseri sayesinde sonsuza kadar hatırlanacağı söylenmiştir. Eserde şiirle ilgili değinilen bir başka konu, şiiri süsleyen unsurlar; yani vezin, kafiye ve rediftir. Nev'izâde Atâyî, şiirden söz ederken "ödünç" diye nitelediği tercüme eserleri makbul bulmadığını belirtmiştir.

Şarap; rüşvet ve torpil; evlat; düşman; dost; edep; ahlâk; halka yol gösteren kişiler, çalışmanın “Sosyal Hayat” başlığında incelenen konulardır. Mesnevide şaraba, parlak rengi, hoş kokusu nedeniyle aldatıcı olacağına dair uyarılarla; vereceği zararlar sebebiyle ondan uzak durmak hakkında öğütlerle yer verilmiştir. Şarap içmemek herkese tembih edilirken yalnız rintler bu yasağın dışında tutulmuştur. Nev’izâde Atâyî, devletin yüzündeki lekelerle benzettiği rüşvet ve torpili, devletin çocuk oyuncağı hâline gelmesine sebep göstermiştir. Bu tarz uygulamaların tam anlamıyla önüne geçmek hiçbir zaman mümkün olmamışsa da XVII. yüzyılda devlette hissedilmeye başlanan duraklama hâlinin bu tür uygulamalarda artışa ve dolayısıyla Atâyî’nin bu konular üzerinde durmasına yol açmış olabileceği düşünülmektedir.

Evlat, hayırlı evlat sahibi olmanın mutluluğu anlatılarak, bunun için dileklerde bulunularak mesneviye girmiştir. Ancak Nev’izâde Atâyî, böyle bir çocuğa sahip olmanın az bulunur bir nimet olduğunu söylemiş ve evlat tuzağına düşmemek hakkında uyarılarda bulunmuştur. Düşman ise, esere kötü niyetini gizleyen bir kişi oluşu nedeniyle ona karşı tedbirli olmak ve ondan yumuşaklıkla korunmak nasihat edilerek alınmıştır. Bunun aksine dost, zararsız olan, yakınlık ve muhabbetinde samimi olan kişidir.

Edep için insanda doğuştan var olan bir kabiliyet denmiş olsa da edepli kişilerin başkalarını terbiye etmek görevini üstlenmelerinin gerekliliği, özellikle evlatlar ve hizmetçilere terbiye verilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. “Sosyal Hayat” bölümünün son başlığı “Halka Yol Gösteren Kişiler”dir. Burada özellikle faydalı oluşu ile gönül ehli; yol göstericiliği ile mürşit; kalbinin kuvvetiyle savaşıp her zaman galip gelişi ile gaza ehli ve mevkiini kötüye kullanıp Şeytan gibi halkın içine karışmasıyla hilekâr müftü anlatılmıştır. Yukarıda sıralanan konular dışında mesnevide yer bulan gönül yapma; ibret gözüyle bakma; dengede olma davranışları “Yapılması Öğütlenen Davranışlar”; zamanı boş geçirme; mala zarar verme; fazla ve anlamsız konuşma ve kötü konuşma, “Yapılmaması Öğütlenen Davranışlar” başlıklarının altında incelenmiştir.

Bu çalışma, tarihin merak edilen en eski konularından olan; algılanış biçimi devirlere, dinî inanışlara, bölgelere ve toplumlara göre farklılık gösterse de şaşkırtıcı düzeyde ortaklıklar da barındıran ahlâk konusunun, XVII. yüzyıl divan şairlerinden Nev’izâde Atâyî’nin *Sohbetü’l-Ebkâr* adlı mesnevisinde nasıl işlendiği tespit edilmek üzere yapılmıştır. Bu metinde tespit edilen ahlâkî öğeler, XVII. yüzyıl İslâm kültürü ve Osmanlı toplumsal yapısındaki ahlâk anlayışından izler taşıması yönüyle önemlidir. *Sohbetü’l-Ebkâr*’dan

hareketle denebilir ki, Nev'izâde Atâyî, ahlâk anlayışını temelde İslâm dini üzerine kurmuştur. Esasında din dışı konular kapsamına alınmaya daha müsait olan sosyal hayata dair unsurlar dahi eserde dinî çerçevede işlenmiş; davranışlar İslâm'a uygunlukları gözetilerek yüceltilmiş veya kötülenmiştir. Bu nedenle çalışmada hemen tüm bölümler, önce Kur'ân-ı Kerîm ve İslâmî kaynaklarda yer aldıkları biçimleriyle ele alınmış; daha sonra eski Türk edebiyatı literatüründeki ve en son *Sohbetü'l-Ebkâr*'daki görüntüleriyle açıklanmıştır. Eserde Atâyî'nin kullandığı samimi, mahallî üslup dikkati çekmektedir. Bu üslupta Nev'izâde Atâyî'nin şair kimliği kadar eserin sohbetler biçiminde yazılmış olmasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmayla, en çok mesnevileriyle tanınan Nev'izâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr* adlı mesnevisine, içerdiği ahlâkî-öğretici unsurlar açısından bakılarak klasik Türk edebiyatı çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- (Edit.) Özavşar, M.E., Ünal İ.H., Ünal, Y., Erul, B., Martı, H., Demir, M. [2013 (2. Baskı)]. *Hadislerle İslâm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Akarsu, B. (1970). *Ahlâk Öğretileri I Mutluluk Ahlâkı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akbulut, İ. (2003). İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* ,52(1) 167-181.
- Aktan, H. (1995). Evlât. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11, 526-527.
- Albayrak, N. (1995). Ferhad ve Şirin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12, 388-189.
- Albayrak, N. (2007). Redif. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, 523-524.
- Alper, Ö. M. (2010). İslâm, Akıl ve Hakikat. *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 39-72.
- Al-Rawashed, Z. (2010). Kur'ân'da İlim Kavramı. *Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı.
- Arpağuş, H. K. (2005). Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazab. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(29), 41-62.
- ATÂYÎ, N. (2017). *Sohbetü'l-Ebkâr*. Ankara: Kültür Eserleri Dizisi-418 (Hazırlayan: Muhammet Yelten).
- Ateş, S. (2000). İhlâs. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 535-537.
- Ay, R. (2016). Selçuklu'dan Osmanlı'ya Sûfi Gruplarda Gaza Geleneği. E. A. Karaismailoğlu, & Y. Şafak içinde, *Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu* (s. 247-253). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yayınları.
- Ayar, H. (2018). İslâm'da Boş Zaman ve Spor. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56) 1051-1055.
- Aydın, M. A. (2001). Kadın (İslâm'da Kadın). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 86-94.
- Aydın, M. S. (1989). Ahlâk (İslâm Felsefesi). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 10-14.
- Aynur, H. Ş. (2018). Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları. S:12, *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 69-94.
- Aynur H. Ş. (2018). Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları. *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:12, 69-94.
- Baktır, M. (2000). İçki (İslam'da). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 458-462.
- Baltacı, H. (2013). "Saf Aşkın Üstadı" Ahmed Gazzalî ve Tasavvuf Anlayışı. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi "tasavvuf"*, 2(32) 1-41.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bardakoğlu, A. (1998). Hırsızlık. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17, 384-396.

- Batar, Y. (2014). Kur'an Kissalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim Öğretim Açısından Tahlili. *İslâmî İlimler Dergisi*, 9(1), 155-183.
- Topaloğlu, B., Yavuz, Y.Ş., Çelebi, İ., (2015). *İslâm'da İman Esasları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Bilgin, A. (2007). Osmanlı Şiirinde "Ölmeden Önce Ölme" Temi. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S:142, 42-53.
- Bilgin, A. (2010). Harfî ve Tefsirî Tercümenin İşlevselliği ve Aktüel Değeri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:33, 171-186.
- Bolay, S. H. (1989). Akıl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 238-242.
- Boynukalın, M. (2009). Sövme. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, 397-398.
- Bozkurt, N. (2000). İçki. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 455-456.
- Buladı, K. (2018). Kur'an'ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 21-54.
- Bulut, H. İ. (2015). Semavi Dinlerin Ortak Ahlâk İlkeleri Ya da Evrensel Değerler. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1) 65-81.
- Cansız, H. (2014). İlahi Fiillerde Hikmet. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/İlahiyat Bilim Dalı.
- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Anka Yayınları.
- Coşkun, M. (2018). Seyrû Sülûk Çerçevesinde Mürid ve Mürşid Kimliği. *Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı .
- Cürcânî, (1997). *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Ta'rîfât)*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Çağrı, M. (1989). Ahlâk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 1-9.
- Çağrı, M. (1993). Cehâlet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, 218-219.
- Çağrı, M. (1993). Cimrilik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, 4-5.
- Çağrı, M. (1994). Dostluk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, 511-513.
- Çağrı, M. (1994). Düşmanlık. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, 51-53.
- Çağrı, M. (1994). Edep. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, 412-414.
- Çağrı, M. (1995). Fazilet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12, 268-271.
- Çağrı, M. (1997). Haset. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16, 378-380.
- Çağrı, M. (2001). İtidal. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, 456-457.
- Çağrı, M. (2001). Kanaat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 289-290.
- Çağrı, M. (2003). Hırs. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17, 383-384.
- Çağrı, M. (2006). Nasihat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 408-409.
- Çağrı, M. (2008). Rıfk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 51-52.

- Çağrı, M. (2008). Riya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 137-138.
- Çağrı, M. (2008). Sabır. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 337-339.
- Çağrı, M. (2009). Sıdk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, 98-100.
- Çağrı, M. (2010). Şecaat . *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38, 402-403.
- Çağrı, M. (2011). Tevazu. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40, 583-585.
- Çağrı, M. (2022). Kibir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, 561-562.
- Çelik, İ. (2009). Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(40) 119-146.
- Çetin, N. M. (1991). Arûz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3, 424-437.
- Çetinkaya, Ü. (2008). Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış. *Turkish Studies*, 3(4) 279-334.
- Çubukçu, İ. A. (1971). *İslâm'ın Temel Bilgileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1975). İslâm'da Ahlâk Meselesi . *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1-4), 13-20.
- Demirci, H. (1998). Himmet . *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18, 56-57.
- Derelioğlu, A. (2014). Kur'ân'da Dengeli Toplum ve İslâm Dünyasında Dengeyi Bozan Faktörler. *Doktora Tezi* . İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı.
- Diyamet İşleri Başkanlığı*. (tarih yok). Kur'an-ı Kerîm Türkçe Meali: <http://www.kuranikerim.com/mdiyanet/bakara.htm> adresinden alındı
- Doğan, M. (2014). Dinlerde ve İslâm Kültüründe Sabır. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 93-130.
- Doğan, M. N. (2012). Divan Şiirinde Şarap Metaforları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 38(38), 68-86.
- Döğüş, S. (2008). Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları. *Belleten*, 72(265), 817-888.
- Dölek, A. (2003). Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(12), 50-76.
- Dölek, A. (2004). Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedavi Yolları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(3), 95-128.
- Durdu, M. (2008). Türk Edebiyatında Nasihat. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı .
- Durmuş, İ. (2010). Şiir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 144-154.
- Durmuş, İ. (2013). Vezin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 77-79.
- Durmuş, İ., Öztürk, M., & Pala, İ. (2001). Kafiye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 149-153.

- Erdinçli, İ. (2020). Sarhoşluktan Keyif Haline: Osmanlı İstanbul'unda İçki İçme ve Meyhâne Âdâbı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S:47 21-44.
- Erginli(ed.), Z. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Erkal, M. (2013). Zekât. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 197-207.
- Esen, H. (2013). Zina. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 440-444.
- Esen, M. (2011). Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 85-96.
- Fettahoğlu, S. (2019). Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64), 46-66.
- Fulin, N. (2019). Osmanlı Devletinde Yasaklanmış İçecekler (1603-1807). *Doktora Tezi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Fulin, N. (2019). Osmanlı'da Rüşvet ve Cezası. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, 1(1) 26-35.
- Gölpınarlı, A. (1985). *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Gündüz, A. (2005). Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı. *Yüksek Lisans Tezi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı.
- Güner, O. (2004). Bir Denge ve İtidal Dini Olarak İslam. *Ramazan Etkinlikleri* (s. 1-13). Samsun: İslam Vakfı.
- Gürkan, S. L. (2007). Ölüm. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, 32-34.
- Harman, Ö. F. (1996). Günah. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14, 278-282.
- Harman, Ö. F. (1996). Hac. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14 , 382-386.
- İpekten, H. (1991). Nev'îzâde Atâî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 40-42.
- İsen, M., & Horata, O. (2016). Tarihî Gelişim. M. İsen, O. Horata, M. Macit, F. Kılıç, & İ. H. İsen) içinde, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı* (s. 136-166). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kabakçılı, O. (2011). Kur'an Açısından Feraset. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* , 1(2), 93-102.
- Kafadar, C. (1996). Gazâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 427-429.
- Kaplan, M. (2001). Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:9, 133-185.
- Karaaslan, N. Ü. (2010). Şair. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38, 302-304.
- Kartal, A. (1994). Sufiler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 313-333.
- Kayadibi, F. (2004). Sosyolojik Açardan İslam Dini ve Çalışma İlişkisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies* , S:30, 31-51.
- Kurnaz, C. (1996). Gönül. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 150-152.
- Kutluer, İ. (2000). İlim. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 109-114.

- Kutluer, İ. (2013). Zaman. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 111-114.
- Levend, A. S. (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mahmutoğlu, A. (2009). Etik ve Ahlâk; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 81 (463-464), 225-249.
- Malkat, E. (2019). Kur'an'a Göre Kibir-İnanç İlişkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı.
- Mâturîdî. (2005-2006). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İstanbul.
- Mum, C., & Gümüş, M. Y. (2018). Klasik Türk Şiirinde Rint ve Şarap ilişkisi. *Birey ve Toplum Dergisi*, 8(16), 109-138.
- Öğüt, S. (2009). Sihâk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, 169.
- Ömeroğlu, C. (2018). İslam Hukukunda Malın Korunmasına Yönelik Hükümler. *Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Öncü, F., Ögel, K., & Çakmak, D. (2001). Alkol Kültürü-I: Tarihsel Süreci ve Meyhane Kültürü. *Bağımlılık Dergisi*, 133-138.
- Öngören, R. (2009). Sûfi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, 471-472.
- Öngören, R. (2010). Şeyh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 50-52.
- Özdemir, A. (2015). Kur'an'da İhlas. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 153-166.
- Özel, A. (1993). Cihad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, 527-531.
- Özel, C. (2007). Kur'an-ı Kerim'de Cömeertlik Kavramı. *Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Özervarlı, M. S. (1998). Hikmet (kelâm). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17, 511-514.
- Özkanan, A., & Erdem, R. (2014). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5:20, 179-206.
- Özler, M. (2012). Tevhid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, 18-20.
- Öztekin, Ö. (2006). *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Öztekin, Ö. (2019). Türkçedeki "abdest" Sözü'nün Kökeni. *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu* (s. 644-653). Çanakkale: Toplum ve Kültür Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Pala, İ. (2006). Nasihatnâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 409-410.
- Pala, İ. (2010). Şair, Türk Edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38, 302-304.
- Polater, K. (2012). Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 336-360.

- Sağlam, A., & Yiğitoğlu, M. (2014). Yunus Emre Divanı'nda "Gönül Yapmak" ve "Gönül Yıkma" Anlayışı. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:1, 34-43.
- Sâmi, Ş. [1901 (2017)]. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Sarı, M. (2011). Kur'an Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Sinanoglu, M. (2000). İman. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 212-214.
- Sönmez, V. (2017). İslam İnancında Günah Kavramı. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 42-66.
- Sümertaş, B. (2009). Kur'ân-ı Kerîm'de Sıdk Kavramı. *Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Şahinalp, M. (2012). Kur'ân'ın Öngördüğü Dostluk. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(28), 63-99.
- Şeker, N. (2011). Sözlü İletişimde Nebvî Metot Hz. Muhammed'in (AS) Konuşma Üslûbu ve Âdabı . *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5(10) 111-128.
- Şener, A. (1988). Abdest . *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 68-70.
- T.D.K. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Topaloğlu, B. (1995). Esmâ-i Hüsnâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11, 404-418.
- Topaloğlu, B. (2007). Ölüm (İslâm'da Ölüm). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, 34-35.
- Uludağ, S. (1991). Aşk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 11-17.
- Uludağ, S. (1994). Dünya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, 22-25.
- Uludağ, S. (1996). Firâset. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 116-117.
- Uludağ, S. (2000). İbret. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 367-368.
- Uludağ, S. (2006). Nefis. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 526-529.
- Uludağ, S. (2009). Kalb. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 229-232.
- Uludağ, S. (2012). Tevhid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, 21-22.
- Uysal, M. E. (2005). Osmanlı Şiir Dünyası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 157-175.
- Ünal Çil, A. (2011). Kur'an'da Zaman Kavramı. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 335-364.
- Yaşaroğlu, K. (2006). Namaz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 350-357.
- Yaşaroğlu, M. K. (2003). Livâta. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27, 198-200.
- Yavuz, Ö. F. (2006). Kur'ân'a Göre İnsan Hayatı. *Ekev Akademi Dergisi*, S:29, 89-110.
- Yazar, S. (2020). Bakir Bir Araştırma Sahası Olarak Osmanlı Tercüme Geleneği. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(1), 153-178.

- Yeniterzi, E. (1999). Dîvan Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 87-103.
- Yıldırım, F. B. (2020). Cesaret Erdemi Bağlamında İslam Ahlak Felsefesi ile Psikoloji Arasında Mukayeseli Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S:35, 137-175.
- Yıldız, N. (2008-2010). Etik ile Ahlâk Ayırımı. *Felsefe Arkivi*, S:35, 23-36.
- Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 191-212.

EK 1: ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 02/02/2023

Tez Başlığı : NEV'İZÂDE ATÂYÎ'NİN SOHBETÜ'L-EBKÂR MESNEVİSİNDE AHLÂKÎ ESASLAR

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 105 sayfalık kısmına ilişkin, 01/02/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02/02/2023

Adı Soyadı: Neslihan Ece MAZICIOĞLU
Öğrenci No: N19139071
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Eski Türk Edebiyatı

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Dr. Fazile EREN KAYA

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 02/02/2023

Thesis Title : MORAL PRINCIPLES IN NEV'İZÂDE ATÂ'YÎ'S SOHBETÜ'L-EBKÂR MASNAVI

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 01/02/2023 for the total of 105 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 18 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

02/02/2023

Name Surname: Neslihan Ece MAZICIOĞLU
Student No: N19139071
Department: Turkish Language and Literature
Program: Classical Turkish Literature

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Fazile EREN KAYA

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 02/02/2023

Thesis Title: MORAL PRINCIPLES IN NEV'İZÂDE ATÂYÎ'S SOHBETÜ'L-EBKÂR MASNAVI

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

02/02/2023

Name Surname: Neslihan Ece MAZICIOĞLU
Student No: N19139071
Department: Turkish Language and Literature
Program: Classical Turkish Literature
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Dr. Fazile EREN KAYA

